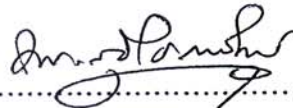

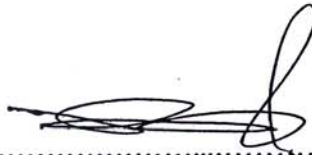
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

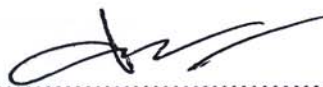
(พระมหาทวี มหาปัญญา, ผศ.ดร.)

.....กรรมการ
(พระมหาประมวล ฐานตฤโต, ดร.)

.....กรรมการ
(รศ.ดร.ประจิตร มหาหิง)

.....กรรมการ
(ผศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงศักดิ์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาประมวล ฐานตฤโต, ดร. ประธานกรรมการ
ผศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงศักดิ์ กรรมการ

ศึกษาวิเคราะห์การบำรุงบิดามารดาตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

AN ANALYTICAL STUDY OF THE PARENTS SUPPORT

(MĀTĀPITU - UPATTHĀNA) IN THERAVĀDA

นางนัยนา นามเข็ม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาวิเคราะห์การบำรุงบิดามารดาตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

นางนัยนา นามเข็ม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY OF THE PARENTS SUPPORT
(MĀTĀPITU - UPATTHĀNA) IN THERAVĀDA**

Mrs. Naiyana Namkhem

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for The Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E.2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาทวี มหาปัญญา,ศศ.ดร.)

.....กรรมการ

(พระมหาประมวล ฐานทตฺโต,ดร.)

.....กรรมการ

(รศ.ดร.ประจิตร มหาหิง)

.....กรรมการ

(ศศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงศักดิ์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาประมวล ฐานทตฺโต,ดร. ประธานกรรมการ

ศศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงศักดิ์

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์การบำรุงบิคารตามแนวคิด
ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : นางนัยนา นามเข้ม

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาประมวล ฐานทตฺโต, ป.ธ. ๖, พธ.บ.(ภาษาไทย),
ป.ธ.๖, พธ.บ., PG.Dip.In I.P.R.(Indian philosophy& Religion),
M.A. (Ling.), M.A. (Pali&Bud.), Ph.D.(Pali&Bud.)

: ผศ.ดร. โสวิทย์ บำรุงภักดิ์
ป.ธ.๗, พธ.บ. (ปรัชญา), M.A. (Bud), พธ.ค. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ ศึกษาวิเคราะห์การบำรุงบิคารตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเถรวาท มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องการบำรุงบิคารตามพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่สัมพันธ์กับการบำรุงบิคาร ๓) เพื่อศึกษาแนวทางพัฒนาให้บุตรธิดาบำรุงบิคารในชีวิตประจำวัน การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเอกสาร โดยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้มีประสบการณ์ในการบำรุงบิคาร แล้ววิเคราะห์นำมาเป็นส่วนประกอบของการวิจัย

ผลการศึกษาพบว่า หลักธรรมตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวข้องกับการบำรุงบิคาร โดยกล่าวถึงการบำรุงบิคารทั้งการบำรุงทางร่างกายและการบำรุงทางใจ รวมทั้งการบำรุงที่เป็นโลกียะและโลกุตระ แนวคิดอีก ๒ ประการคือบิคารเป็นผู้ทำอุปการะก่อนจึงเรียกว่า บุพการี ส่วนบุตรธิดาเป็นผู้รู้อุปการะที่พ่อแม่ทำแล้วและตอบแทนจึงเรียกว่า กตัญญูกตเวที นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่ควรปลูกฝังให้มีในใจของบุตรธิดาก็มีการระ ๖ และทิส ๖ เป็นต้น

สำหรับหลักธรรมที่สัมพันธ์กับการบำรุงบิดามารดา มีทั้งส่วนที่ส่งเสริมและปลูกฝังศีลธรรม ได้แก่ หลักกตัญญูกตเวทิตะ หลักการวะ ๖ หลักทิส ๖ หลักสราณียธรรม ๖ หลักภราวาสธรรม ๔ และหลักพรหมวิหาร ๔ และส่วนที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการบำรุงบิดามารดา ได้แก่ หลักอบายมุข ๖ หลักอกุศลมูล ๓ หลักมานะ ๕ (ลบหลู่บุญคุณท่าน) และหลักมกขะ (อุปกิเลส ๑๖ ข้อ ๕)

ส่วนแนวทางพัฒนาให้บุตรธิดาบำรุงบิดามารดาในชีวิตประจำวัน ประกอบด้วยแนวทาง ๔ ประการ ได้แก่ การสร้างให้ตระหนัก หมายถึงการสร้างให้บุตรธิดาเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างประจักษ์แจ้ง สร้างให้มีจิตสำนึกรู้ในอุปการคุณของบุพพการี การกระตุ้นเตือนให้สำเหนียก หมายถึงการคอยเงี่ยหูฟัง คอยเอาใจใส่และจดจำสิ่งที่พ่อแม่สอน การปลูกใจให้กระตือรือร้น หมายถึงการเร้าใจให้เกิดความกล้าหาญที่จะทำความดีต่อพ่อแม่ และการนำไปปฏิบัติตามได้ ซึ่งหมายถึงการเป็นตัวอย่างและแบบอย่างที่เป็นรูปธรรม จนสามารถนำไปปฏิบัติตามได้ และกลายเป็นวิถีชีวิตของบุตรธิดาตลอดไป

Thesis Title : An Analytical Study of the Parents Support (Mātāpitu-upatthāna) in Theravāda

Researcher : Mrs Naiyana Namkhem

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Pramuan Thanatatto, Pali VI, B.A. (Thai), P.G. Dip. in I.P.R. (Phi.&Religion), M.A.(Ling.), M.A.(Pali&Bud.), Ph.D.(Pali&Bud.)

: Assist. Prof. Dr. Sowit Bamrungphak, Pali VII, B.A. (Phil.), M.A. (Bud.), Ph.D. (Bud.)

Date of Graduation : March 31, 2012

ABSTRACT

The thesis “An Analytical Study of the Parents Support (Mātāpitu- upatthāna) in Theravāda” had three main purposes: (1) to study a concept of the parents support in Theravāda, (2) to study the Buddhist teachings relating to the parents support, and (3) to study a way of developing and promoting the children to support their parents in the daily life. This study was a documentary research with collecting data by interviewing the academic and experienced persons who were recognized as a person of supporting the parents. Then, a result of the data analysis was taken as a part of this research study.

A result of the present study was found that the principles in Theravāda Buddhism relating to the parents support covered a physical and mental support as well as a mundane and supramundane support. The other principles were that the parents making a favour before were called ‘Puppakāri’ and children making the gratitude were called

‘Kataññukatavedi’. Moreover, the principle to make children conscious of gratitude was six kinds of respect, six directions, etc.

The principles in Theravāda Buddhism in accordance with parents support covered both principles for support and instruction: six kinds of respect, six directions, six states of conciliation, four virtues for a good household life and four noble sentiments, and the principles as an enemy of the parent support: nine kinds of impurity, and detraction (the fifth point of deep defilement).

Ways to instruct the children about the parent support in the daily life were consisted of four elements: awareness, encouragement, instruction and practical imitation. The awareness meant to make children conscious clearly aware and conscious of the gratitude. The encouragement was to listen, notice and remember whatever the parents taught. The instruction was to encourage children to support the parents bravely. Finally, the practical imitation was to take a visible example and a standard that children could follow and take such things as a way of life forever.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ สำเร็จลงได้ด้วยดีก็ด้วยได้รับความเมตตาอนุเคราะห์ จากผู้ที่เกี่ยวข้องกับหลายท่านซึ่งไม่อาจจะนำมากล่าวได้ทั้งหมด ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระมหาประมวล ฐานตตฺโต,คร. ที่เมตตากรุณารับเป็นประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์และให้คำปรึกษาตั้งแต่ต้น กราบขอบพระคุณ ผศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ ที่กรุณาช่วยเป็นกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ให้คำแนะนำขั้นตอนการเขียนวิทยานิพนธ์และสาระสำคัญของเรื่องได้อย่างเหมาะสม ให้ความเมตตาดูแลแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยความเอาใจใส่ทุกขั้นตอนเพื่อให้วิทยานิพนธ์นี้สมบูรณ์ที่สุด ผู้วิจัยใคร่ขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระคุณพระมหาบัวพันธ์ จนฺทโสภโณ รุ่นพี่นิสิตที่ได้เอื้อเฟื้อหนังสืออ้างอิงจำนวนมาก ให้คำแนะนำด้านข้อมูลหลักฐานอ้างอิงในพระไตรปิฎก ทำให้ผู้วิจัยได้รับความสะดวกรวดเร็วการค้นหาค้นหาข้อมูลที่สำคัญ ให้คำปรึกษาให้แนวคิด ช่วยตรวจแก้ไขในส่วนที่บกพร่องต่าง ๆ ตั้งแต่เริ่มต้น จนกระทั่งเขียนวิทยานิพนธ์สำเร็จเป็นรูปเล่ม

ขอขอบคุณเพื่อนนิสิตทุกรูปทุกคน ตลอดจนบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ที่ให้ความช่วยเหลือ ทั้งในด้านเอกสาร คำแนะนำและอำนวยความสะดวกต่างๆตามสมควร ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ที่กรุณาให้ความสะดวกในการค้นหลักฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ขอขอบคุณท่านผู้เป็นเจ้าของผลงานอันทรงคุณค่าทุกท่านที่ผู้วิจัยได้นำผลงานมาประกอบการวิจัยในครั้งนี้

ขออุทิศผลสำเร็จแห่งวิทยานิพนธ์นี้เป็นพุทธานุชา ขอถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระผู้ทรงเป็นมหาราชขอดกัตถุญ ขออุทิศให้บิดาและขอมอบแด่มารดาผู้มีพระคุณที่ให้ความรักเลี้ยงดูอบรมตักเตือน ให้กำลังใจ รวมทั้งเป็นแรงบันดาลใจในทุกคุณงามความดีที่ลูกทำ และขอบคุณความดีอันเกิดจากการทำวิทยานิพนธ์นี้จึงบังเกิดมีแต่ญาติพี่น้องเพื่อนพ้อง ตลอดจนถึงท่านผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่ช่วยทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จด้วยดี

นัยนา นามเข็ม

มีนาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อไทย	ก
บทคัดย่ออังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญแผนภูมิ	ณ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๕ ขอบเขตการวิจัย	๑๒
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๒
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	๑๓
บทที่ ๒ แนวคิดเรื่องการบำรุงบิดามารดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๔
๒.๑ ความหมายและความสำคัญของการบำรุงบิดามารดา	๑๔
๒.๑.๑ ความหมายของการบำรุงบิดามารดา	๑๔
๒.๑.๒ ความสำคัญของการบำรุงบิดามารดา	๑๗
๒.๒ แนวคิดเรื่องการบำรุงบิดามารดา	๒๐
๒.๒.๑ แนวคิดเรื่องการบำรุงบิดามารดาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก	๒๐
๒.๒.๒ แนวคิดเรื่องการบำรุงบิดามารดา	
ในทัศนะของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา	๒๗
๒.๓ หน้าที่ของบุตรธิดาในการบำรุงบิดามารดา	๓๘

๒.๔ บุคคลแบบอย่างของการเป็นบุตรธิดาที่ดี	๔๒
๒.๔.๑ พระพุทธเจ้า	๔๒
๒.๔.๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	๔๓
๒.๕ สรุปรูป	๔๘
บทที่ ๓ หลักธรรมที่สัมพันธ์กับการบำรุงบิดามารดา	๕๐
๓.๑ หลักธรรมที่ส่งเสริมต่อการปฏิบัติดูแลบำรุงบิดามารดา	๕๐
๓.๑.๑ กตัญญูกตเวทิตากับการบำรุงบิดามารดา	๕๑
๓.๑.๒ การระ ๖ กับการบำรุงบิดามารดา	๕๔
๓.๑.๓ หลักทศ ๖ กับการบำรุงบิดามารดา	๕๖
๓.๑.๔ สาราณียธรรม ๖ กับการบำรุงบิดามารดา	๖๓
๓.๑.๕ ฃรวาสาธรรม ๔ กับการบำรุงบิดามารดา	๖๕
๓.๑.๖ สังคหัตถ์ ๔ กับการบำรุงบิดามารดา	๖๗
๓.๑.๗ พรหมวิหารธรรมกับการบำรุงบิดามารดา	๖๘
๓.๒ หลักธรรมที่เป็นปฎิปักษ์ต่อการปฏิบัติดูแลบำรุงบิดามารดา	๗๑
๓.๒.๑ อบายมุข ๖	๗๒
๓.๒.๒ อกุศลมูล ๓	๗๓
๓.๒.๓ อคติ ๔	๗๕
๓.๒.๔ มานะ ๕	๗๕
๓.๒.๕ ปมาทธรรม	๗๗
๓.๓ โทษของการไม่บำรุงบิดามารดาและประทุษร้ายต่อบิดามารดา	๗๘
๓.๓.๑ โทษในปัจจุบัน (ชาตินี้)	๗๘
๓.๓.๒ โทษในอนาคต (ชาติหน้า)	๘๒
๓.๓.๓ โทษในระดับสูงสุด	๘๓
๓.๔ คุณของการบำรุงบิดามารดา	๘๕
๓.๔.๑ คุณในปัจจุบัน (ชาตินี้)	๘๕
๓.๔.๒ คุณในอนาคต (ชาติหน้า)	๘๗

๓.๔.๓ คุณในระดับสูงสุด	๘๕
๓.๕ สรุป	๘๕
บทที่ ๔ แนวทางพัฒนาให้บุตรีดาบารุงบิดามารดาในชีวิตประจำวัน	๙๑
๔.๑ สร้างให้ตระหนัก	๙๑
๔.๑.๑ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนา	๙๑
๔.๑.๒ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวัฒนธรรม	๙๓
๔.๑.๓ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคม	๙๔
๔.๒ กระตุ้นเตือนให้สำนึก	๙๖
๔.๒.๑ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนา	๙๖
๔.๒.๒ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวัฒนธรรม	๙๘
๔.๒.๓ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคม	๙๙
๔.๓ ปลุกใจให้กระตือรือร้น	๑๐๐
๔.๓.๑ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนา	๑๐๑
๔.๓.๒ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวัฒนธรรม	๑๐๒
๔.๓.๓ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคม	๑๐๒
๔.๔ นำไปปฏิบัติตามได้	๑๐๓
๔.๔.๑ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนา	๑๐๓
๔.๔.๒ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวัฒนธรรม	๑๐๔
๔.๔.๓ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคม	๑๐๕
๔.๕ สรุป	๑๐๗
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๑๐๘
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๐๘
๕.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป	๑๑๑
บรรณานุกรม	๑๑๒
ภาคผนวก	๑๑๘
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๓

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
แผนภูมิที่ ๑	๑๖
แผนภูมิที่ ๒	๒๕
แผนภูมิที่ ๓	๒๖
แผนภูมิที่ ๔	๓๖
แผนภูมิที่ ๕	๔๒
แผนภูมิที่ ๖	๖๐
แผนภูมิที่ ๗	๗๑
แผนภูมิที่ ๘	๗๕
แผนภูมิที่ ๙	๘๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ใช้ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย การอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ส. (ไทย) ๕/๒๗๖/๕๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สิกขขันธวรรค ภาษาไทย เล่ม ๕ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๕๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

- ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
- ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฐกวรรค (ภาษาไทย)
- ม.มู. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปินณาสะกั (ภาษาไทย)
- ส.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
- ส.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
- อ.ท. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
- อ.ต. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
- อ.จ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
- อ.ป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต (ภาษาไทย)
- อ.ล. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ลักกนิบาต (ภาษาไทย)
- อ.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (ภาษาไทย)
- อ.อ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต (ภาษาไทย)
- ข.ข. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ (ภาษาไทย)
- ข.ธ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
- ข.อ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
- ข.สุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
- ข.เถ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)

บุ.ชา.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	บุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
บุ.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	บุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
บุ.จ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	บุททกนิกาย	จูพนิตเทศ	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์		(ภาษาไทย)
---------	-------	---	-------------	---------	--	-----------

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
บุ.บุ.อ.	(ไทย)	=	บุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	บุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
บุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	บุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
บุ.อิติ.อ.	(ไทย)	=	บุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
บุ.สุ.อ.	(ไทย)	=	บุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	สุตตนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
บุ.ชา. อ.	(ไทย)	=	บุททกนิกาย	ชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
บุ.ม.อ.	(ไทย)	=	บุททกนิกาย	สัทธัมมปัชโชติกา	มหานิทเทศอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์ (Man) เป็นภาวะ (Being) อย่างหนึ่งซึ่งประกอบด้วยรูป (Corporeality) กับนาม (Mind) โดยเรียกรวมกันเป็นภาษาทั่วไปว่า คนหรือสัตว์โลกที่มีชีวิตชนิดหนึ่ง โดยมีความแตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่นในเรื่องความคิด ความมีสติปัญญา รู้จักไตร่ตรองด้านหลักแห่งเหตุผล ความมีสติสัมปชัญญะ มีจิตสำนึกรับผิชอบชั่วดี ซึ่งกล่าวโดยรวมก็คือ มีวัฒนธรรม (Culture) ต่างจากสัตว์โลกอื่น ๆ มนุษย์ตามรูปศัพท์จึงหมายถึง สัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล, สัตว์ที่มีจิตใจสูง^๑ มนุษย์เป็นสัตว์สังคมมีสัญชาตญาณในการอยู่รวมกันเป็นจำนวนมากๆ เริ่มต้นจากการอยู่รวมกันเป็นครอบครัว มีทั้งครอบครัวเดี่ยว (Nuclear or Elementary Family) ที่มีสมาชิกครอบครัวประกอบด้วย ๒ Generation คือ บิดามารดา และบุตรธิดา อาศัยอยู่ภายใต้ชายคาเดียวกัน และมีทั้งครอบครัวขยาย (Extended or Joint Family) ประกอบด้วยสมาชิก ๓ ระดับ คือ บิดามารดา บุตรธิดา และ ปู่ ย่า ตา ยาย ที่อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน

มนุษย์หรือโดยภาษาทั่วไปว่า คนอาศัยอยู่ในสังคม ในหลายบทบาทและฐานะ ดังนั้นในการดำเนินชีวิตแต่ละวัน ต้องประพฤติปฏิบัติ ให้สอดคล้อง และเหมาะสมกับแต่ละบทบาท ซึ่งหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงแบ่งคนแวดล้อมตัวเราออกเป็น ๖ กลุ่มเรียกว่าทิส ๖ แล้วทรงกำหนดเป็นอริยวินัยหรือหน้าที่ โดยให้มีปฏิสัมพันธ์รับผิชอบด้วยกันทั้งสองทาง คือระหว่างตัวเรากับบุคคลในแต่ละทิส ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติต่อกันตามที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดไว้ การกำหนดอริยวินัยเพื่อให้แต่ละคนประพฤติปฏิบัติหน้าที่ของตน นับว่าเป็นกลวิธีในการสร้างเครือข่ายคนดีอย่างเป็นระบบที่ชาญฉลาดยิ่ง คือ ใช้คนดีร่วมสร้างคนดี จนกระทั่งกลายเป็นเครือข่ายคนดี ส่งเสริมให้บุคคลปฏิบัติตนตามบทบาทหน้าที่ของตน ให้ครบสมบูรณ์ เพื่อเกื้อกูล อุคหนุนต่อกันและกัน ซึ่งจะช่วยให้สังคมอยู่ร่วมกัน อย่างมีความสุข

---

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๘๓๒.

การที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดหน้าที่ให้แต่ละบุคคลในทิส ๖ ต้องปฏิบัติ ย่อมเป็นการฝึกปลูกฝังลักษณะนิสัยของคนดีไปพร้อมๆ กับการฝึกความอดทนต่ออำนาจกิเลส คือนับตั้งแต่บิดามารดาฝึกให้บุตรธิดาทำสิ่งดีๆ ตั้งแต่ยังเล็ก ซึ่งให้ดูว่าสิ่งใดบ้างเป็นเรื่องชั่วแล้วก็ต้องไม่ทำ เมื่อไปโรงเรียน ครูก็สอนให้ทำสิ่งดีๆ เมื่อโตเป็นผู้ใหญ่ พระภิกษุก็ยังเน้นย้ำให้ทำดีในระดับสูงขึ้นไปอีก ครั้นเมื่อประพฤติปฏิบัติหน้าที่ของคนดี ตามที่ทรงกำหนดไว้ให้แต่ละทิสจนคุ้นแล้ว คนเราย่อมมี หิริคือความละอายบาป และ โอตตัปปะ คือความกลัวบาป ต่อการที่จะประพฤติในสิ่งที่ไม่ดีงาม ไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะ ไม่สมควร หรือสิ่งที่เป็นบาป

บุคคลต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ ด้วยคุณทิสที่อยู่รอบตัว ๖ ทิส มีดังนี้

๑) บุรุษทิส ทิสเบื้องหน้า ได้แก่ บิดา มารดา ๒) ทักษิณทิสทิสเบื้องขวา ได้แก่ ครูอาจารย์ ๓) ปัจฉิมทิส ทิสเบื้องหลัง ได้แก่ สามิภรรยา ๔) อุตตรทิส ทิสเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหาย ๕) อุปริมทิส ทิสเบื้องบน ได้แก่ พระสงฆ์ สมณพราหมณ์ ๖) เภฏฐิมทิส ทิสเบื้องล่าง ได้แก่ ลูกจ้างกับนายจ้าง

จากความเกี่ยวข้องกับสัมพันธกันทางสังคม คุณทิสที่อยู่รายรอบตัวทั้ง ๖ ทิสดังกล่าว บิดามารดาผู้เปรียบเสมือนทิสเบื้องหน้าของบุตรธิดาเป็นบุคคลสำคัญของบุตรธิดา บิดามารดาผู้ซึ่งทำอุปการะแก่บุตรธิดาก่อนด้วยความเมตตากรุณา ด้วยจิตใจที่ปรารถนาจะให้บุตรธิดามีความสุข หรือที่กำลังมีความทุกข์ก็ต้องการช่วยเหลือให้รอดพ้นจากความทุกข์โดยมิได้คำนึงถึงสิ่งตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น บิดามารดาให้การเลี้ยงดูบุตรธิดาของตน โดยไม่หวังผลตอบแทน บิดามารดาจึงเป็นบุพการีคนแรกของบุตรธิดา พระพุทธเจ้าเปรียบบิดามารดาไว้ว่า เป็นบุพเทพ (เทพองค์แรก) บุพพจารย์ (อาจารย์คนแรก) และอาหุเนยบุคคล (บุคคลที่ควรแก่การนอบน้อม) ของบุตรธิดา นอกจากจะให้ความเคารพท่านแล้ว บุตรธิดาพึงบำรุงมารดาบิดา ผู้เป็นทิสเบื้องหน้า ดังนี้ ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เราจักเลี้ยงท่านตอบ ๒) ช่วยทำกิจของท่าน ๓) ดำรงวงศ์สกุล ๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

บุตรธิดาที่สำนึกในพระคุณของบิดามารดาและรู้จักตอบแทนคุณบิดามารดาถือว่าเป็นคนดี เป็นคนมีศักดิ์ศรี เป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องสรรเสริญในสังคมทั่วไป เพราะคนที่รู้จักัญญูกตเวทิตา รู้จักตอบแทนคุณ เป็นผู้ที่มิคุณธรรมสำคัญ คุณธรรมข้อที่ทำให้คนในสังคมอยู่กันมาด้วยความสงบสุขร่มเย็น มีความรักสามัคคี ต่างถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ที่สำคัญยังเป็นการประกาศศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ด้วย

ในทางพระพุทธศาสนา ก็ได้กล่าวขย่งการรู้จักตอบแทนคุณนั้นว่าเป็นภูมิธรรมของคนดี ดังพุทธพจน์ว่า “สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวที ความเป็นคนกตัญญู ความเป็นคนกตเวที สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญความเป็นคนกตัญญูและความเป็นคนกตเวที ทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัตบุรุษ”^๒ ดังนี้

แต่ในปัจจุบันตามที่ปรากฏให้เห็นทางสื่อมวลชนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ หรือโทรทัศน์ จะปรากฏอยู่เสมอว่า มีผู้สูงอายุถูกทอดทิ้ง ไม่ได้รับการเอาใจใส่เลี้ยงดูจากลูกหลาน บางคนก็อาศัยอยู่บ้านตนเอง แต่อยู่อย่างยากลำบาก ด้วยความชราของร่างกายที่ไม่สามารถประกอบหน้าที่การงานได้ทำให้มีความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้น ทั้ง ๆ ที่ผู้สูงอายุที่ถูกทอดทิ้งเหล่านี้หลาย ๆ คนมีบุตรธิดาหลาย ๆ คน แต่ละคนมีหน้าที่การงานที่ดี ๆ แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญในการที่จะดูแลบิดามารดาผู้สูงวัยตอบแทน เมื่อบิดามารดาไม่ร้องขอก็ไม่ใส่ใจผู้สูงอายุหลาย ๆ คนก็ไม่ได้อาศัยอยู่บ้านของตนเอง แต่ถูกส่งให้ไปอยู่บ้านพักคนชรา ซึ่งโดยความเป็นอยู่อาจจะสะดวกสบายกว่าการอยู่ลำพัง แต่โดยสภาพจิตใจแล้ว ผู้สูงอายุทั้งหลายต่างโหยหาความรัก ความอบอุ่นในครอบครัวที่แวดล้อมด้วยลูก ๆ หลาน ๆ ยุคสมัยปัจจุบันปัญหาสังคมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมากมาย เริ่มตั้งแต่มนุษย์ไม่ปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ละเลยขาดการเอาใจใส่ มองข้ามความสำคัญไป บิดามารดาไม่เอาใจใส่ในหน้าที่ของบิดามารดา เห็นแก่ความสุขส่วนตัว ไม่เอาใจใส่ต่อบุตรธิดาไม่อบรมบุตรธิดาให้ดีที่สุด เขาจึงไม่รู้จักรับหน้าหรือบุญคุณของบิดามารดา ไม่รับรู้ความเป็นบิดามารดา จนในที่สุดก็เนรคุณบิดามารดา ฉะนั้นเมื่อมองเห็นพื้นฐานแห่งปัญหาอย่างนี้แล้ว ถ้าต่างคนต่างยึดมั่นในหน้าที่ของตนและตั้งใจทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด บิดามารดาทำหน้าที่ของบิดามารดาให้สมบูรณ์แบบบุตรธิดาก็ทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์แบบ ปัญหาสังคมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในประเทศของเราทุกวันนี้ ก็จะลดลงเรื่อย ๆ จนเบาบางลงในที่สุด”

โดยตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบันดังกล่าว ผู้วิจัย จึงมีความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อตีความแสดงเหตุผล หาแนวทางในการที่จะพัฒนาจิตใจบุตรธิดา ต่อการบำรุงบิดามารดา เพื่อจะเป็นประโยชน์ต่อการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่เยาวชนและเพื่อกระตุ้นเตือนให้บุตรธิดาตระหนักถึงหน้าที่

^๒ อ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^๓ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พระในบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๐.

ของตนเพื่อจะได้รับความรู้และนำไปประพฤติปฏิบัติได้ถูกต้องตามแนวทางของพระพุทธศาสนา เป็นแบบอย่างที่ดีของเยาวชน เพื่อให้เกิดความสงบสุขแก่ทุกคนทุกวัยในสถาบันครอบครัว และประเทศชาติสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องการบำรุงบิฑามารดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่สัมพันธ์กับการบำรุงบิฑามารดา
- ๑.๒.๓ เพื่อหาแนวทางพัฒนาให้บุตรธิดาบำรุงบิฑามารดาในชีวิตประจำวัน

๑.๓ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การบำรุง หมายถึง การทำอุปการะ ในที่นี้เฉพาะการทำอุปการะต่อบิฑามารดา ซึ่งสามารถกระทำได้ ๒ ทางคือ

๑. การบำรุงทางกาย หมายถึง การมอบให้ซึ่งปัจจัย ๔ ดูแลบำรุงเลี้ยงสุขภาพกาย
๒. การบำรุงทางใจ หมายถึง การดูแลจิตใจให้มีความโสมนัสอยู่เสมอ ไม่กระทำความหมั่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ

หลักธรรม หมายถึง คำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในที่นี้เฉพาะคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการบำรุงบิฑามารดา

การพัฒนา หมายถึง กระบวนการในการปลูกฝังส่งเสริมในด้านดี ในที่นี้หมายถึง กระบวนการในการปลูกฝังส่งเสริมบุตรธิดาให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างชัดเจนในการบำรุงบิฑามารดาและเอาใจใส่ที่จะปฏิบัติโดยต่อเนื่อง

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนั้น ผู้วิจัย ได้พยายามรวบรวมมาเท่าที่จะสัมพันธ์และสอดคล้องกับการวิจัยครั้งนี้ ดังต่อไปนี้

๑.๔.๑ เอกสารทั่วไป

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวว่า ทุกคนมิได้เกิดจากโพรงไม้ แต่เกิดในโพรงเล็ก ๆ ในครรภ์ภรรยาของมารดาด้วยการร่วมมือของบิดา เกิดมาแล้วมีชีวิตอยู่ได้และเจริญเติบโตต่อไป บนความเสียดสละของบิดามารดา และของทุกคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องอันมีจำนวนมากเหลือที่จะนับ บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ยกบิดามารดาขึ้นเป็นบุคคลแรกในเรื่องนี้ ก็เพราะเป็นบุคคลแรกในการให้กำเนิด ให้ปัจจัยเครื่องยังชีวิตให้วิชาความรู้ ให้การอบรมทางอุปนิสัยที่ดี และอื่น ๆ ที่เป็นผลดีอีกมากมาย หากผู้ใดมีจิตทรมานจนถึงกับไม่รู้คุณของบิดามารดาแล้วก็เป็นการสุดวิสัยที่เขาจะรู้จักรู้คุณของปรปักษ์และศัตรูดังที่กล่าวแล้วได้ การชิมชาบในพระคุณของบิดามารดา จึงเป็นความกตัญญูหมายเลขหนึ่งของคนทุกชาติทุกภาษาในโลกนี้ และโลกอื่น ๆ ทุกโลก ผู้ไม่รู้คุณบิดามารดา ย่อมถูกจัดไว้ในฐานะเป็นบุคคลที่โกรธ ไม่ควรไว้วางใจในโลก^๔

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงพระคุณของบิดามารดาว่า พ่อแม่นั้นมีอุปการคุณแก่เรามากมาย ในทางพระศาสนาท่านบรรยายไว้นานัปการ แม้กวีทั้งหลายก็ได้เขียนบรรยายกันไว้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ปรากฏเป็นคำกลอนและคำประพันธ์ต่าง ๆ ที่บรรยายถึงคุณของบิดามารดา เพื่อให้ลูกได้รู้ตระหนักมองเห็นความสำคัญและแสดงความกตัญญูทดแทนที่ท่าน เมื่อว่าโดยย่อ ตามหลักพระศาสนา พ่อแม่ที่ท่านทำหน้าที่สำคัญ คือ

๑. ท่านห้ามปรามเราไม่ให้ทำความชั่วช้าเสียหายป้องกันเราไม่ให้ตกไปในทางที่ต่ำทรามมีอันตราย

๒. ท่านสั่งสอนแนะนำเราให้ตั้งอยู่ในความดี ชักนำเราให้มุ่งไปในทางที่จะพบความสุขความเจริญ

๓. ท่านให้เราได้เล่าเรียนศิลปวิทยา มีความรู้ที่จะไปประกอบอาชีพการงานเพื่อตั้งตัวให้เป็นหลักฐานต่อไป

๔. ถึงเวลาถึงวัยที่จะมีครอบครัวท่านก็เป็นธุระเอาใจใส่จัดแจงช่วยเหลือ โดยรับที่จะทำด้วยความเต็มใจ

๕. ทรัพย์สินสมบัติของท่าน ก็เป็นของลูกนั่นเอง ซึ่งท่านจะมอบให้ในเวลาอันสมควรเป็นระยะ ๆ ไป จนครั้งสุดท้ายที่เรียกว่ามรดก

^๔ พุทธทาสภิกขุ, **ชุมนุมข้อคิดอิสระ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๘), หน้า ๔๓.

ทั้งหมดนี้ เป็นที่รู้กันตามหลักการของพระศาสนา แต่ที่จริงนั้นท่านเพียงวางไว้ให้เป็นหัวข้อหรือรายการที่ปฏิบัติที่สำคัญ ๆ เท่านั้น การปฏิบัติปลีกย่อย ยังมีอีกมากมาย รวมความก็คือ พ่อแม่ท่านทำทุกอย่างเพื่อลูกด้วยความรัก ว่าโดยคุณธรรมก็คือ การกระที่ออกมาจากพรหมวิหาร ๔ ประการนั่นเอง คือ

๑. ใจของพ่อแม่ท่านประกอบด้วยความรักความปรารถนาดี เอาใจใส่เลี้ยงดูลูกให้เจริญเติบโตและอกงามมีความสุข คือ เมตตา

๒. ประกอบด้วยกรุณา มีความสงสาร คอยช่วยเหลือให้พ้นจากความยุ่งยากเดือดร้อน ช่วยแก้ไขปัญหาและปลดเปลื้องความทุกข์

๓. มีมุทิตา คอยส่งเสริม ให้กำลังใจ และพลอยยินดี เมื่อลูกประสบความสำเร็จ ประสบความก้าวหน้า หรือทำความดีงามถูกต้อง

๔. มีอุเบกขา ในเวลาที่สมควร เช่น เมื่อลูกจะต้องรับผิดชอบตัวเอง หรือควรรู้จักฝึกหัดทำอะไรด้วยตนเอง ท่านก็จะให้โอกาสแก่ลูกที่จะพัฒนาตัวเอง คือไม่ใช่จะทำให้ไปหมดทุกอย่างจนกระทั่งลูกทำอะไรไม่เป็น อันนี้เรียกว่า วางอุเบกขา^๕

พระเทพดิลก (ระบบ จิตญาโณ) ได้กล่าวไว้ว่า ความเป็นมนุษย์นั่นเองมีความเชื่อมโยงกับบิดามารดาเพราะหากว่าท่านแต่งงานกันแล้ว แต่ท่านไม่มีลูกเลย ท่านก็อยู่ได้ตามสมควรแก่ฐานะ สำหรับลูกเองอาจจะต้องหาคำตอบให้แก่ตนเองจากคำถามเหล่านี้คือ หากเราไม่มีพ่อแม่ เราสามารถเกิดมาในโลกได้ไหม และหากพ่อแม่เราไม่เป็นคน เราจะมีสิทธิเกิดมาเป็นคนได้ไหม เมื่อหาคำตอบได้แล้ว จำต้องตรวจสอบตนเองว่า เมื่อบิดามารดาให้ชีวิตที่เป็นคนแก่เราแล้ว ท่านทั้งสองคือผู้บังเกิดเกล้า เราเป็นผู้อาศัยท่านเกิด อาศัยท่านอยู่ อาศัยท่านเรียน อาศัยท่านสารพัด ประเด็นสำคัญว่าในฐานะของความเป็นลูก ทำคุณอย่างไรจึงจะให้พ่อแม่ได้อาศัย พระพุทธศาสนาแสดงลูกไว้ ๓ ประเภท^๖ คือ

ลูกประเภทเกิดมาล้างผลาญตนเอง ครอบครั้ว ตระกูล (อวชาตบุตร)

ลูกประเภทเกิดมาสามารถดำรงรักษาวงศ์ตระกูลได้ (อนุชาตบุตร)

ลูกประเภทที่เกิดมาเป็นศรีสง่าแก่ตระกูลวงศ์ (อติชาตบุตร)

^๕ พระพรหมญาณารณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), คุณบิดามารดานั้น สุดพรรณนามหาศาล, (กรุงเทพฯมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๒-๓.

^๖ บุ.อิตฺติ.(ไทย) ๑๗/๓๔/๔๓๑.

อย่างท่านประพันธ์ไว้เป็นคำกลอนว่า “มีลูกดีเป็นศรีสง่าหน้า ญาติวงศ์พงศา พลอยผ่องใส” การเป็นลูกที่ดีอย่างน้อยที่สุด ต้องสามารถรักษาชื่อเสียงเกียรติยศของวงศ์ตระกูลไว้ให้ได้ หากจะมีปัญหาเกิดขึ้นแก่ครอบครัว สกุล จะต้องไม่เกิดขึ้นจากการกระทำของเราในขณะเดียวกันก็ต้องพยายามพัฒนาตนเอง ให้เป็นลูกประเภทที่ท่านเรียกว่า อภิชาตบุตร คือ บุตรประเภทเชิดชูตระกูล โดยการตระหนักในภาระหน้าที่ของคนที่จะต้องสำนึกกตัญญูกตเวทิต่อพ่อแม่ ทำหน้าที่ของตนต่อท่านด้วยความเคารพบูชา ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ คือ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ ช่วยทำงาน แบ่งเบาภาระหน้าที่ จนถึงทำงานให้ท่าน ดำรงวงศ์ตระกูลไม่ให้ตกต่ำเพราะคน ทำตนให้พ่อแม่วางใจ ในการที่จะมอบทรัพย์สมบัติให้ และเมื่อท่านตายไปแล้วทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่าน หากลูกหญิงชายคนใดก็ตามสามารถสำนึกและปฏิบัติหน้าที่ของตนต่อพ่อแม่ด้วยการทำหน้าที่ของตนให้ดี ๕ ประการนั้น การเป็นลูกของเราย่อมได้ชื่อว่า เป็นได้ เป็นดี เป็นเป็น และเป็นชอบ ตามทำนองคลองธรรม^๓

พระราชวิจิตรปฏิภาณ (สุนทร ญาณสุนทรโร) ได้กล่าวถึงความกตัญญูไว้ว่า ความกตัญญูกตเวทิตันนั้นทำไม่ยาก ทำเพียงสองอย่างเท่านั้น คือ ๑. เชื่อฟังพ่อแม่ ๒. ช่วยพ่อแม่ เชื่อฟังพ่อแม่ เป็นความกตัญญู ช่วยพ่อแม่ เป็นกตเวทิตี คือ ตอบแทนคุณ เชื่อพ่อแม่ เราฟังที่ท่านบอก เราเชื่อที่ท่านสั่ง เพราะพ่อแม่ยอมให้ทั้งพระธรรมและวินัยแก่เรา เชื่อไปเถอะ อาจารย์ผู้นี้ อาจารย์คนนี้ไม่หลอกพวกเรา เพราะพ่อแม่เป็นบูรพาจารย์ของพวกเรา โอวาทที่สอนให้เราไม่ผิด เราเดินไม่ได้ ท่านยังสอนให้เราเดินได้ แล้วจ้ำจี้จ้ำไช คำว่า พ่อ – แม่ นี้ สองคำเท่านั้น พูดกันสามเดือนสามปีกว่าจะพูดชัด ท่านเพียรพยายามอยู่นั้น ถ้าเราไม่เชื่อท่าน ปานนี้เราเป็นคนไม่ได้ เราพูดไม่ได้ เราเดินไม่ได้ เห็นอานิสงส์ของการเชื่อพ่อแม่ไหม ในเรื่องอื่น ๆ ที่ออกจากปากพ่อแม่ เป็นความปรารถนาดี เพราะใจท่านบริสุทธิ์ต่อเรา เป็นใจของพระอรหันต์ พระวิสุทธิเทพ ดังนั้น ลูกคนใดก็ตาม รวมทั้งลูกศิษย์คนใดก็ตาม ที่เชื่อคำสอนของครูอาจารย์นั้น ถือว่าเป็นความกตัญญูรู้คุณแห่งคำสอนของท่าน และอะไรที่ท่านให้มา ต้องรู้คุณสิ่งที่ท่านให้มานี้เรียกว่าเชื่อ ท่านให้ใส่เสื้ออย่างนี้ ก็ใส่เสื้ออย่างนี้ ท่านให้เดินอย่างนี้ ก็เดินอย่างนี้ ท่านไม่ให้ทำอย่างนั้น ก็ไม่ต้องทำอย่างนั้น นี่คือ เชื่อพ่อแม่ เป็นความกตัญญู ช่วยพ่อแม่ เป็นกตเวทิตี คือ ตอบแทนคุณท่าน ช่วยกิจกรรม ช่วยกิจการ ช่วยรักษาวงศ์ตระกูล เช่น อยู่ ช่วย

^๓ พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญา โณ), เราเป็นใครเป็นอะไร, (กรุงเทพมหานคร : พริศวารพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒-๑๔.

รักษากาย ตาย ช่วยเลี้ยงวิญญาณ ช่วยท่านไปอย่างนี้ เจ็บรักษากาย ตาย รักษาวิญญาณ ลูกทั้งหลายทำได้อย่างนี้แล้ว ถือว่าช่วยพ่อแม่ เชื่อพ่อแม่ ถือว่าเป็นการรับ ช่วยพ่อแม่ ถือว่าเป็นการให้ หากว่าลูกทั้งหลายปฏิบัติได้อย่างนี้แล้ว รับรองได้ว่า ความกตัญญูทเวทิตา ทั้งเชื่อ ทั้งช่วย ทั้งรับ ทั้งให้ จะมีดวงอันสงฆ์ที่ได้สรุปไว้ว่า ตกต่าก็หาย ตายก็ฟื้น ปีนยังไม่ออก หอกแทงไม่เข้า^๔

พระมหาอุดม สารเมธี ได้กล่าวถึง ความกตัญญูทเวทิตาไว้ว่า คำว่า “การรู้จักตอบแทนคุณ” แปลถอดความหมายจากคำว่า “กตัญญูทเวทิตา” คำว่า กตัญญู แปลว่า ความกตัญญูหรือความสำนึกในบุญคุณที่ผู้อื่นเคยทำไว้แก่ตน ส่วนคำว่า ทเวทิตา แปลว่าการยอมรับบุญคุณของผู้อื่นแล้วทำการตอบแทนต่อบุญคุณของเขา รวมทั้ง ๒ คำนี้เข้าด้วยกัน เป็น กตัญญูทเวทิตา แปลว่า ความกตัญญูทเวทิตา หรือการรู้สำนึกในบุญคุณและตอบแทนบุญคุณ ในที่นี้ขอใช้คำว่า “การรู้จักตอบแทนคุณ” อันความกตัญญูนี้มีความหมายที่ละเอียดลึกซึ้ง มิใช่เพียงแค่รู้บุญคุณตามที่ได้ยิน ได้ฟังมาหรือรู้จากศึกษาเล่าเรียนเท่านั้น แต่ต้องเป็นการรู้ที่เกิดจากจิตสำนึกหรือความรู้สำนึกของตนจริง ๆ ความกตัญญูมีลักษณะ ๓ ประการ คือ (๑) รู้ว่าบุคคลนั้นมีบุญคุณแก่ตนอย่างไร ก็จดจำไว้ได้ และมีความสำนึกยอมรับในบุญคุณนั้น อยู่ในใจตลอดไป (๒) รู้ว่าบุคคลผู้มีบุญคุณแก่ตนนั้นมีความต้องการอะไร (๓) รู้ว่าตนควรปฏิบัติต่อบุคคลผู้มีบุญคุณอย่างไรจึงเหมาะสม เพราะฉะนั้น กตัญญูบุคคลจึงเป็นคุณอันล้ำค่า ยากจะหาและมีได้ในคนทั่วไป ส่วนอกตัญญูบุคคลเป็นคุณกรวด หิน ดิน ทราช หาได้ดาษดื่นโดยทั่วไป พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องบุคคลผู้มีความกตัญญูทเวทิตาว่าเป็นบุคคลหาได้ยากในโลกคู่กับบุพการี คือบุคคลผู้ทำอุปการะก่อน^๕

พระมหาวิจิตรปฏิภาณ (ว.วิจิตรเมธี) ได้กล่าวถึงการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ไว้ว่า ที่สุดแห่งการตอบแทนพระคุณของพ่อแม่เป็นอย่างไร เราจะเห็นได้จากพระพุทธวจนะที่ตรัสไว้ในมาตาปิตุคุณสูตร ดังนี้ การทำตอบแทนแก่ท่านทั้งสอง เราไม่กล่าวว่าเป็นการทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสองคือใคร คือ บิดามารดา ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้ง

^๔ พระราชวิจิตรปฏิภาณ (สุนทร ญาณสุนทรโร), **คนดีต้องปิดทอง**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๕๑), หน้า ๘๐-๘๒.

^๕ พระมหาอุดม สารเมธี, **กตัญญูทเวทิตา การรู้จักตอบแทนคุณ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ระฆังทอง), ๒๕๔๘. หน้า ๑๐.

สองนั้นด้วยการอบก่อกั้น การนวด การให้อาบน้ำ และการบีบนวด และแม้แต่ท่านทั้งสองนั้น จะอุจจาระและปัสสาวะลงบนป่าทั้งสองข้างของเขานั้นแล การกระทำอย่างนั้น ยังไม่ชื่อว่าอัน บุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่บิดามารดาและบิดา ถึงบุตรจะสถาปนาบิดามารดาไว้ในราช สมบัติซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัตนะ ๗ ประการมากมายนี้ การกระทำอย่าง นั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่บิดามารดาเลย ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะ บิดาและมารดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย ส่วนบุตรคนใดให้ มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศัทธิสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วย ศรัทธา) ให้บิดาและมารดาผู้ทุศีล สมาทานตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วย ศีล) ให้บิดาและมารดาผู้ตระหนี่ สมาทานตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วย การเสียสละ) ให้บิดาและมารดาผู้ไม่มีปัญญา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้นชื่อว่าอันบุตรได้ทำและ ทำตอบแทนแก่บิดาและมารดา” ตามพระพุทธพจน์ข้างต้นนี้สรุปสาระสำคัญได้ว่า “การตอบ แทนพระคุณของพ่อและแม่ด้วยธรรมะ คือ การตอบแทนอันสูงสุด”

๑.๔.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาบุญทอง คุณาธโร (มหา) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ ความกตัญญู (กตญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปผลการศึกษาว่า เมื่อกล่าวถึงความ กตัญญูแล้ว ย่อมมีผลทั้งต่อบุคคลและสิ่งอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดย เป็นการศึกษา ติความคำสอน พระพุทธศาสนา ตามสภาพสังคม เพื่อให้สอดคล้องกับท้องถิ่นนั้นๆ เพราะเมื่อ พระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนิกชนคนไทย มีหลักความ เชื่อถือ และการประพฤติปฏิบัติ ที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา อันส่งผลให้มีเอกลักษณ์ ที่ โดดเด่นเป็นพระพุทธศาสนาแบบคนไทย ที่ได้ตีความความหมายของกตัญญูตกเวทิจ ให กว้างขวางและสอดคล้องกับสภาพสังคมไทย ดังนั้น ความกตัญญู จึงไม่ได้มีขอบเขตอยู่แค่ มนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น แต่มีกับสิ่งแวดล้อมอื่นๆ อีก เช่น พืช สัตว์ ป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลอง เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติ ซึ่งจะเกิดผลดีกับทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็น มนุษย์ พืช สัตว์และสสาร ทำให้สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์ให้แก่กันและกัน และในฐานะที่

๑๑ พระมหาบุญชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี), เราชรักแม่, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

มนุษย์เป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์จึงมีความมีความกตัญญูทเวทเป็นอย่งยิ่ง ทั้งต่อมนุษย์ด้วยกันเองและต่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เพราะความกตัญญูทเวทเป็นคุณธรรมค้ำจุนโลกให้อยู่รอด และเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์ สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อม อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล^{๑๑}

พระมหาสุชิน สุชีโว (สมบูรณฺ์สุข) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่อง หลักการสงเคราะห์ญาติในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ความกตัญญู หมายถึง ความรู้สึกลำบาก ในบุญคุณที่คนอื่นกระทำแล้วแก่ตนเอง กล่าวคือ ญาติผู้ใดก็ตามที่ทำความแก่ตนแล้ว ไม่ว่าจะ มากก็ตาม น้อยก็ตาม เช่น ให้การเลี้ยงดู สั่งสอน ให้ที่พัก ให้งานทำ ระลึกถึงด้วยความซาบซึ้ง อยู่เสมอไม่ลืมอุปการคุณนั้นเลย คิดจะตอบแทนท่านทั้งหลายผู้มีอุปการคุณเหล่านั้น บุคคลผู้ ที่มีจิตสำนึก คิดตอบแทนคุณญาติ ผู้ที่เคยอุปการคุณต่อตนเอง ชื่อว่าเป็นคนดี ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ เป็นแบบอย่างที่ดี คนที่มีความกตัญญูทเวท เป็นคนที่หาได้ยาก เพราะ

- (๑) คนจำนวนมากได้ดีมีความสุขแล้ว มักลืมตัว ลืมผู้เคยมีอุปการคุณ
- (๒) คนจำนวนมากเห็นแก่ตัว อยากได้รับผลประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว
- (๓) คนจำนวนมากแสวงหาผลประโยชน์ โดยมีได้คำนึงว่าผู้อื่นมีคุณความดีที่

พึงพาอาศัยอย่างไร

(๔) คนจำนวนมาก เมื่อจะตอบแทนคุณแก่ผู้ใด มักจะทำเพียงเพื่ออวดตนแก่ผู้อื่น ว่าตนมีความกตัญญูทเวท มิได้ทำความบริสุทธิ์ใจและจริงจัง

(๕) คนจำนวนมาก มักเมินเฉยต่ออุปการะที่คนอื่นทำแก่ตน โดยคิดว่าเขาอุดหนุนเอื้อเพื่อแก่ตนเพียงนิดหน่อย หรือเขาทำตามหน้าที่ของเขา

(๖) คนบางคนแสดงให้เขาเห็นว่า ตนเป็นคนกตัญญูทเวท เพราะหวังผลประโยชน์บางอย่างจากเขา

ความกตัญญูทเวท จึงเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นคนดี เพราะการแสดง ความกตัญญูทเวท ถือว่าเป็นพื้นฐานของการทำความดีที่รู้จักตอบแทนผู้มีคุณ เรียกว่ากตัญญู คือ เห็นคุณค่าของผู้มีคุณผู้รู้อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้ว และเรียกว่าทเวท คือ รู้จักตอบแทน

^{๑๑}พระมหาบุญทอง คุณาโร (มหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู (กตญฺุตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

บุญคุณผู้อื่นที่ทำอุปการะแก่ตน ฉะนั้นรวมเรียกว่ากตัญญูกตเวทิตี แปลว่าผู้รู้อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้วและกระทำความดีตอบแทน^{๑๒}

อำนาจ จันเงิน ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาความกตัญญูกตเวทิตีตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ (ทองฮ้อย กิตติทินุโน)” สรุปผลการศึกษาว่า^{๑๓} ความเป็นบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทิตี จัดว่าเป็นคุณธรรม ที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์ และเป็นบ่อเกิด แห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็นคุณธรรมเบื้องต้นของมนุษยธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัว ซึ่งเป็นอันตรายสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ

พูนทรัพย์ ขุนจิต ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาจริยธรรมด้านกตัญญูของบุตรและธิดา จะต้องปฏิบัติต่อมารดาบิดา : ศึกษาเฉพาะกรณีนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนราชวินิตบางแคปานขำ กรุงเทพมหานคร) ได้กล่าวไว้ว่า ความกตัญญูกตเวทิตีเป็นสาระสำคัญของมนุษยชาติ เพราะทำให้มีความต่อเนื่องในสังคมมนุษย์ และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ได้ อีกทั้งความกตัญญูกตเวทิตีเป็นเบื้องต้นของมนุษยธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ นอกจากนี้ความกตัญญูกตเวทิตีนี้เป็นสายสัมพันธ์ที่ผูกพันสังคมให้ยั่งยืนง ถ้าไม่มีหลักไม่มีเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ มนุษย์จะปล่อยตัวปล่อยใจไปตามอารมณ์ ไปตามความอยากที่เกิดขึ้น ไม่ได้นึกถึงและตระหนักถึงบิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ครูอาจารย์ หรือว่าสิ่งที่เคารพในศาสนา เมื่อไม่มีหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ก็จะตกอยู่ในอำนาจของกิเลสประเภทต่าง ๆ ได้ และความชั่วก็จะเกิดมากขึ้นในสังคม เพราะขาดฐานคือคุณธรรมที่เรียกว่า กตัญญูกตเวทิตี ดังนั้น ความกตัญญูกตเวทิตี จึงถือว่าเป็นคุณธรรมที่ขาดมิได้ ซึ่งบุคคลในสมัยก่อนใส่ใจเน้นที่จะอบรมสั่งสอนในเรื่องนี้เป็นอย่างดี ไม่ว่านักปราชญ์ในประเทศใด ๆ เมื่อจะเขียนหนังสือเพื่อให้เป็นข้อคิดเตือนใจอย่างเช่น ชาดกในพระพุทธศาสนาก็มักจะมีเรื่องเกี่ยวกับ ความกตัญญูกตเวทิตีเข้าไปแทรกไว้

^{๑๒}พระมหาสุชิน สุชีโว (สมบูรณฺ์สุข), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องหลักการสงเคราะห์ญาติในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖).

^{๑๓}อำนาจ จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูกตเวทิตีตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ (ทองฮ้อย กิตติทินุโน)”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗).

ในเรื่องนั้น ๆ เป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นการปลูกฝังและพัฒนาหลักธรรมเรื่องความกตัญญู กตเวทีให้เกิดขึ้นในจิตใจของผู้อ่านนั่นเอง^{๑๔}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ผู้วิจัยได้ทราบหลักธรรม เกี่ยวกับการบำรุงบิดามารดาตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถนำไปเป็นกรอบ แนวคิดในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้เป็นอย่างดี

๑.๕ ขอบเขตการวิจัย

๑.๕.๑ ด้านเนื้อหา

- ๑) ศึกษาแนวคิดเรื่องการบำรุงบิดามารดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒) ศึกษาหลักธรรมที่สัมพันธ์กับการบำรุงบิดามารดา
- ๓) ศึกษาแนวทางการพัฒนาให้บุตรธิดาบำรุงบิดามารดาในชีวิตประจำวัน

๑.๕.๒ ด้านแหล่งข้อมูล

- ๑) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ ศึกษา ข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทย พร้อมด้วยวรรณคดี ฎีกา เป็นหลัก
- ๒) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ ศึกษา ข้อมูลจากเอกสารหนังสือและตำราวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย
- ๓) รวบรวมความคิดเห็นจากการสัมภาษณ์นักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิและผู้มี ประสบการณ์ในด้านที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย จำนวน ๑๓ รูป/คน

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) แบบเชิงวิเคราะห์ โดยศึกษาค้นคว้าทางเอกสาร (Documentary investigation) มีลำดับขั้นตอน ดังนี้

---

^{๑๔} พูนทรัพย์ ขุนจิต, “ศึกษาหลักจริยธรรมด้านกตัญญูกตเวทีของบุตรและธิดาจะต้องปฏิบัติต่อ มารดาบิดา : ศึกษาเฉพาะกรณีนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนราชวินิตบางแคปานจ่าง กรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย), ๒๕๔๕.

๑.๖.๑ วิเคราะห์ตีความและแสดงเหตุผลความคิดเห็นจากการสัมภาษณ์ นักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิและผู้มีประสบการณ์ในด้านที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ตามหลักอุปนัยวิธี (Inductive method)

๑.๖.๒ สรุปเขียนรายงานการวิจัยและนำเสนอผลงานวิจัยต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑.๗.๑ ทำให้ทราบสาระสำคัญในด้านแนวคิดเรื่องการบำรุงบิดามารดาใน พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๒ ทำให้ทราบสาระสำคัญของหลักธรรมที่สัมพันธ์กับการบำรุงบิดามารดา โทษของการไม่บำรุงบิดามารดาและคุณของการบำรุงบิดามารดา

๑.๗.๓ ทำให้ทราบสาระสำคัญของแนวทางการพัฒนาจิตใจบุตรธิดากับการบำรุง บิดามารดาในชีวิตประจำวัน

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องการบำรุงบิณฑามารดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

มารดาบิดาท่านเรียกว่าเป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ เป็นอาหุเนยยนบุคคลของบุตร เป็นผู้อนุเคราะห์บุตร เพราะฉะนั้นบัณฑิตพึงนอบน้อมและพึงสักการะมารดาบิดานั้น ด้วย ข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การขัดสีการให้อาบน้ำและล้างเท้า เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดาบัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญทั้งเมื่ออยู่ในโลกนี้ และแม้ละโลกนี้ไปแล้วยังบันเทิงในสวรรค์ ดังนั้นในบทที่ ๒ นี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความหมายและความสำคัญของการบำรุงบิณฑามารดา แนวคิดเรื่องการบำรุงบิณฑามารดา หน้าที่ของบุตรธิดาในการบำรุงบิณฑามารดา และบุคคลแบบอย่างของการเป็นบุตรธิดาที่ดี มีลำดับดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของการบำรุงบิณฑามารดา

๒.๑.๑ ความหมายของการบำรุงบิณฑามารดา

การบำรุงบิณฑามารดา หมายถึง การทำอุปัชฌาย์ต่อบิณฑามารดา ซึ่งสามารถกระทำได้ ๒ ทางคือ

๑) การบำรุงทางกาย หมายถึง การมอบให้ซึ่งปัจจัย ๔ ดูแลบำรุงเลี้ยงสุขภาพกายตามหลักวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ความว่า เราพึงเลี้ยงมารดาบิดาตลอดชีวิต^๑ เพราะบิณฑามารดา มีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงแสดงโลกนี้แก่บุตร บิณฑามารดาผู้อนุเคราะห์ประชา...เพราะเหตุฉะนั้นบัณฑิตพึงนมัสการ และสักการะบิณฑามารดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำและการล้างเท้า เพราะการปรนนิบัติบิณฑามารดานั้น บัณฑิตจึงสรรเสริญในโลกนี้เอง^๒

๒) การบำรุงทางใจ หมายถึง การดูแลจิตใจให้มีความโสมนัสอยู่เสมอ ไม่กระทำความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ ทำมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธาให้มีศรัทธา ผู้ไม่มีศีลให้มีศีล ผู้ตระหนี่ให้รู้จักการเสียสละ ผู้ไม่มีปัญญาให้มีปัญญา บุตรที่บำรุงมารดาบิดาด้วยการให้

^๑ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๓/๓๓๕.

^๒ อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๓๘.

เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ให้สมาทานศีล หรือให้บรรพชา จัดว่าเป็นยอดของคนทั้งหมดผู้บารุงมารดาบิดาในโลกนี้^๓

ในเรื่องการบารุงหรือการตอบแทนคุณมารดาบิดานี้ นอกจากแบ่งออกเป็น การบารุงทางกายและการบารุงทางใจดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ยังอาจแบ่งเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑) การบารุงที่เป็นโลกียะ คือ การตอบแทนท่าน ๕ อย่าง ตามหลักการในทิส ๖ กล่าวคือ

ก. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เราจักเลี้ยงท่านตอบ

ข. ช่วยทำกิจของท่าน

ค. ดำรงวงศ์สกุล

ง. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท

จ. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^๔

๒) การบารุงที่จัดเป็น โลกุตตระ เช่น การทำให้มีศรัทธา เหตุที่พระพุทธเจ้าแบ่งไว้ อย่างนี้อาจถือตามประเภทของบุตรก็ได้ เพราะพระพุทธเจ้าได้แบ่งบุตรไว้เป็น ๓ ประเภท คือ

ก. อติชาตบุตร คือบุตรที่มีศรัทธาและศีลมากกว่ามารดาบิดา

ข. อนุชาตบุตร คือบุตรที่มีศรัทธาและศีลเสมอกับมารดาบิดา

ค. อวชาตบุตร บุตรที่มีศรัทธาและศีลน้อยกว่ามารดาบิดา^๕

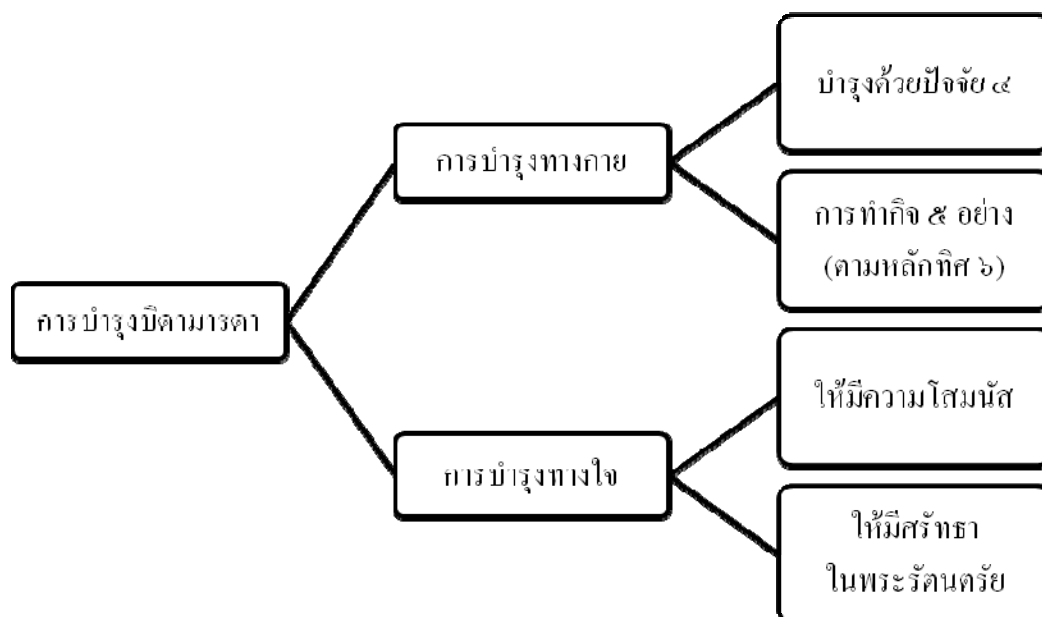
บุตรทุกประเภทอาจตอบแทนพระคุณมารดาบิดาแบบโลกียะได้ แต่อติชาตบุตร เท่านั้นที่สามารถตอบแทนมารดาบิดาแบบโลกุตตระได้ เพราะมีศรัทธาและศีลยิ่งกว่ามารดาบิดา เช่น พระสารีบุตรเป็นต้น แต่บุตรที่มีศรัทธาและศีลมากกว่ามารดาบิดา ก็เชื่อว่าจะสามารถชักนำให้มารดาบิดามีศรัทธาอย่างตนได้เหมือนพระสารีบุตรทุกคนไป แต่ก็อาจตอบแทนท่านตามหลักการในทิส ๖ ก็ถือว่าได้ตอบแทนท่านตามกำลังความสามารถของตน

^๓ อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘.

^๔ ที.ป.ว. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^๕ พ.อ.ติ. (ไทย) ๑๗/๗๔/๔๓๑.

แผนภูมิที่ ๑ แสดงการบำรุงบิฑามารดา

จากแผนภูมิที่ ๑ แสดงให้เห็นว่า บุตรธิดามีหน้าที่สำคัญในการปฏิบัติต่อผู้มีอุปการคุณแก่ตนในกาลก่อน คือ บิฑามารดา นั่นก็คือ พึ่งบำรุงดูแลท่านทั้งสองด้วยปัจจัย ๔ อันเหมาะสม เช่น ข้าวปลาอาหารที่เหมาะสมแก่ท่านตามวัย เสื้อผ้าอาภรณ์ ที่อยู่อาศัยที่สะอาดถูกสุขอนามัย ตลอดจนการดูแลเมื่อยามที่ท่านไม่สบายเจ็บป่วยด้วยการรักษาพยาบาลเอาใจใส่ไม่ทอดทิ้งหรือปล่อยให้เป็นภาระของทางโรงพยาบาลเพียงอย่างเดียว เอาใจใส่ในการทำกิจ ๕ อย่างต่อบิฑามารดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ตามหลักทิส ๖

นอกจากนั้น ก็จะต้องบำรุงดูแลด้านจิตใจของท่านอีกด้วย เช่น หมั่นพาไปทำบุญ ตักบาตรหรือทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่เสมอในวันสำคัญ กล่าวคือ วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา เป็นต้น เพื่อเป็นการร่วมกิจกรรมระหว่างกันในครอบครัว อีกทั้งยังช่วยทำให้ท่านดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องประกอบด้วยสัมมาทิฐิ เช่น ทำให้ท่านมีศรัทธา ทำให้เป็นคนมีศีล เป็นคนกล้าเสียสละหรือบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อคนอื่นได้ เป็นคนมีสมาธิ มีปัญญารู้แจ้งในพุทธธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

๒.๑.๒ ความสำคัญของการบำรุงบิดามารดา

เหตุที่มารดาบิดาเป็นบุคคลที่ควรบำรุงดูแลเป็นยิ่งนัก เพราะพระพุทธศาสนาเปรียบ มารดาบิดา เป็นพรหมของบุตร พระพรหมมีคุณธรรม ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา^๖ และจะเจริญคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ตลอดเวลา เหมือนกับมารดาบิดาไม่เคยละเลยคุณธรรม ๔ ประการในบุตรเช่นกัน กล่าวคือ ในเวลาที่บุตรยังอยู่ในท้อง มารดาจะเกิดเมตตาจิตว่า เมื่อใดจะได้เห็นบุตรน้อยปลอดภัย มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบบริบูรณ์ เมื่อบุตรยังเล็กนอนแบบเบา มีเลือดไร้ไต่ตอมหรือนอนกระสับกระส่าย ส่งเสียงร้อง มารดาบิดาได้ยินเสียงบุตรนั้น ก็จะเกิดความกรุณาเวลาบุตรวิ่งเล่นไปมาได้ หรืออยู่ในวัยหนุ่มสาว มารดาบิดามองดูแล้วจะมีจิตอ่อนไหว บั่นเทิง เริงใจ เหมือนกับสำลี และปุยนุ่น เมื่อนั้นมารดาบิดาจะมีมุทิตาจิต แต่เมื่อบุตรมีครอบครัว แยกเรือนออกไป มารดาบิดาจะเกิดความวางใจว่า ขณะนี้บุตรของเราสามารถเป็นอยู่ได้ตามลำพัง เวลานั้นมารดาบิดาจะมีอุเบกขา จึงเปรียบมารดาบิดาเหมือนกับพรหมของบุตร ด้วยเหตุที่ประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เหตุที่มารดาบิดาเปรียบเหมือนบูรพาจารย์ คือเป็นอาจารย์คนแรกของบุตร เพราะให้การศึกษาก่อนอาจารย์คนอื่น เช่นให้ศึกษาเกี่ยวกับอิริยาบถ ๔ การค้ม การกิน สอนการพูด เช่นคนไหนควรเรียกว่า พ่อ คนไหนควรเรียกว่าพี่ คนไหนควรเรียกว่าน้อง ควรทำสิ่งไหน ไม่ควรทำสิ่งไหน ควรเข้าไปหาคนโน้น ไม่ควรเข้าไปหาคนโน้น เวลาต่อมาจึงได้เรียนกับอาจารย์คนอื่น อาจารย์คนอื่นจึงเรียกว่า ปัจฉาจารย์ คือ อาจารย์ภายหลัง มารดาบิดาย่อมพุ่มพีกรักษาบุตรของตน แม้ด้วยการฆ่าสัตว์อื่น ฉะนั้น มารดาบิดาจึงควรได้รับชาน้ำเป็นต้นที่บุตรจัดมาเพื่อบูชาหรือต้อนรับ ควรแก่การนอบน้อม และความนับถือ การสักการะจากบุตรเหมือนกับที่ศิษย์ปฏิบัติต่ออาจารย์^๗

การบำรุงบิดามารดาการอุปัฏฐากเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นมงคลอันสูงสุด มงคลหมายถึงสิ่งที่ดีงามในชีวิตของเรา ผู้มีความรู้สึกสำนึกในพระคุณของบิดามารดาและตอบแทนคุณบิดามารดาด้านร่างกายด้วยปัจจัย ๔ คือ ให้เสื้อผ้าอาภรณ์ อาหาร โภชนาการ ที่อยู่อาศัย และให้การรักษาร่างกายยามเจ็บป่วย ตลอดจนการบำรุงด้านจิตใจไม่ให้บิดามารดาเครียดและหมดหวังต่อการบำรุงเลี้ยงดู ดังนี้แล้ว บุตรธิดานั้นย่อมเป็นผู้มีกาย วาจา สงบเรียบร้อย ใจเต็มเปี่ยมไปด้วยความกตัญญูทศเวที รู้จักบุญคุณของบิดามารดา

^๖ พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๑/๘๔.

^๗ มงคล. (บาลี) ๑/๒๖๕-๒๗๑.

พระพุทธศาสนาสมมติบิดามารดาว่าเป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ของบุตรธิดา การบำรุงมารดาบิดาจึงนำมาซึ่งการสรรเสริญในโลกนี้ เมื่อจากโลกนี้ไปก็จะเป็นเหตุให้ได้รับความสุขในสวรรค์^๘

ในโศคนันทชาดก บรรยายลักษณะของมารดาอันเหมาะสมกับความเป็นบุคคลที่บุตรควรบำรุงและตอบแทนคุณ โดยใช้ศัพท์แสดงลักษณะของมารดาในโอกาสต่างๆ กัน คือ

๑) สุหทา หมายถึง หญิงผู้มีใจดี เพราะมารดาเมื่ออยากได้บุตรจึงนอบน้อมเทวดาและไต่ถามถึงฤกษ์ ฤกษ์ และปีว่า ลูกของตนจะเกิดในฤกษ์ ฤกษ์ และปีใด จะมีอายุยืน อายุสั้นอย่างไร เมื่อมารดามีระดู จึงตั้งครรภ์ มีการแพ้ท้องเพราะการตั้งครรภ์ เวลานั้นมารดาจะเกิดความรักในบุตรที่เกิดในท้องของตน จึงชื่อว่า หญิงผู้มีใจดี

๒) ชเนตติ หมายถึง หญิงผู้ให้กำเนิดบุตร คือ มารดาประทับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือน้อยกว่านั้นบ้างแล้วจึงคลอดบุตรจึงชื่อว่าหญิงผู้ให้กำเนิดบุตรหรือผู้ยังบุตรให้เกิด

๓) โทเสนติ หมายถึง หญิงผู้ยังบุตรให้ร่าเริง คือ เมื่อบุตรร้องไห้มารดาก็ปลอบโยนให้เกิดความยินดีโดยให้ดื่มนมบ้างกอดไว้แนบอกร้างจึงชื่อว่าหญิงผู้ยังบุตรให้ร่าเริง^๙

๔) โปเสนติ หมายถึง หญิงผู้เลี้ยงดูบุตร เช่น เมื่อลมและแดดแรงเป็นต้น มารดาก็เกิดความรักอย่างจับใจ มองบุตรซึ่งยังเป็นเด็กอ่อนไว้เคียงสาอยู่ จึงชื่อว่า หญิงผู้เลี้ยงดูบุตร

ในปณทิตสูตร ว่าด้วยกรรมที่บัณฑิตบัญญัติไว้ คือ ทาน (การให้) อหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) สัจญมะ (ความสำรวม) ทมะ (การฝึกตน) มาดาปีตุอุปัฏฐาน (การบำรุงมารดาบิดา) คุณธรรมเหล่านี้เป็นธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายซึ่งคนเป็นบัณฑิตควรถือปฏิบัติ บัณฑิตนั้นท่านจัดเป็นอริยบุคคลผู้มีทัศนะสมบูรณ์ เข้าถึงโลกอันเกษมได้^{๑๐}

การบำรุงบิดามารดานั้น เป็นข้อปฏิบัติที่บุตรธิดาพึงกระทำต่อบุพการี คือ บิดามารดาของตนเอง เมื่อบุตรธิดาค้นใดกระทำได้แล้ว ย่อมชื่อว่าบุตรธิดาค้นนั้น เป็นบุคคลที่มีความกตัญญูทเวที คือ รู้อุปการะของบุคคลที่เคยทำไว้แล้วแก่ตนและรู้จักตอบแทนในภายหลัง ซึ่งจัดเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็นคุณธรรมเบื้องต้นของมนุษยธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัว

^๘ บุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๕-๔๘๖.

^๙ บุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕-๑๖๗/๘๑-๘๒.

^{๑๐} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๔๕/๒๐๗.

ซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ^{๑๑}

การบำรุงเลี้ยงบุญพการีมีความสำคัญยิ่งในทางพระพุทธศาสนา เพราะช่วยให้ท่านดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องประกอบด้วยสัมมาทิฐิ เช่น ทำให้ท่านมีศรัทธา ทำให้เป็นคนมีศีล เป็นคนกล้าเสียสละหรือบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อคนอื่นได้ เป็นคนมีสมาธิ มีปัญญารู้แจ้งในพุทธธรรมตามลำดับ ดังที่ปรากฏในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาตว่า

“อันบุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดาผู้ทุศีล สมทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศีลสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา สมทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้นชื่อว่าอันบุตรได้ทำและทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา”^{๑๒}

สรุปความสำคัญของการบำรุงบิดามารดา มีดังนี้

๑) ทำให้เกิดวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บิดามารดาที่เสียชีวิตไปแล้ว

๒) ช่วยทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูกตเวทีอันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดไม่มีปัญหา ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็จะหมดไป

^{๑๑} อำนวย จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูกตเวทีตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ (ทองย้อย กิตติทิน โน)”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗).

^{๑๒} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘.

๓) การบำรุงบิดามารดาจัดเป็นเครื่องหมายของบุตรธิดาที่ดี เป็นสัญลักษณ์ของคนดี เป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม และเป็นคุณธรรมกำจูนครอบครัว สังคม และ โลกให้เกิดความสุขมีสันติภาพ

๒.๒ แนวคิดเรื่องการบำรุงบิดามารดา

การบำรุงเลี้ยงคู่พ่อแม่บุพการีมีความสำคัญยิ่งในทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมคำสอนเรื่องทศ ๖ ในพระพุทธศาสนาได้นั้นถึงการปฏิบัติหน้าที่ของตนเองต่อบุคคลที่อยู่รายรอบตัว เช่นระหว่าง บิดามารดากับบุตรธิดา ครู-อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภริยา มิตรกับมิตร นายกับบ่าว และภุชงค์กับพระสงฆ์ เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ที่มีชีวิตร่วมกันอยู่ในสังคม มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในชีวิตประจำวัน มีความสัมพันธ์กันในหน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ทั้งทางภาครัฐ และเอกชน มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและ กันตั้งแต่สถาบันเล็กสุดของสังคมคือสถาบันครอบครัว จนถึงใหญ่สุดของสังคมคือสถาบันชาติ บุคคลจะอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขนั้นต้องเป็นคนที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีความประพฤติเรียบร้อยดีงาม มีคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรมประจำใจ มีหลักธรรมยึดถือเป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิต^{๓๓} ฉะนั้น เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อการบำรุงบิดามารดา ที่ถูกต้องตามหลักดังกล่าว ผู้วิจัย จึงนำเสนอเนื้อหาสาระตามลำดับต่อไปนี้

๒.๒.๑ แนวคิดเรื่องการบำรุงบิดามารดาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

ก) ความหมายของบิดามารดา

คำว่า บิดา มาจากคำว่า ปิตุ ในภาษาบาลี แปลว่า ผู้เลี้ยงบุตรโดยธรรม บิดา มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุตตํ ปาตีติ ปิตา^{๓๔}

คำว่า มารดา มาจากคำว่า มาตุ ในภาษาบาลี แปลว่าผู้รักลูก ผู้ดูแลผู้ ชาบซึ่งในลูก มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุตตํ มาเนตีติ มาตา พระพุทธศาสนาได้ขนานนามของมารดาไว้อีก ๔ ชื่อ คือ สุหทา ชเนตตี โตเสนตี และโปเสนตี^{๓๕}

^{๓๓} พระสมัชช อนุตฺตโร (ดาวศรี), “ศึกษาหลักมนุษยสัมพันธ์เชิงพุทธตามแนวทางของหลักธรรมเรื่องทศกในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๓๔} ประยุทธ์ หลงสมบุญ. พจนานุกรม มคอ - ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อารทการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕๒.

อีกคำหนึ่งในภาษาไทย คือ คำว่า แม่ นี่ก็สำคัญนัก เพราะในบรรดาคำพูดของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นชาติใดภาษาใด คำว่า แม่ จะเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ที่มีมนต์ขลัง มีความหมายกินใจอย่างลึกซึ้งและลึกซึ้งมากที่สุด ทุกคนย่อมมีแม่ ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดเป็นเพื่อนเป็นครูของเราคนแรกในโลก^{๑๖}

ในมงคลสูตร ๓๘ ประการ ได้กล่าวถึงสิ่งที่เป็นมงคล หนึ่งในบรรดามงคลทั้งปวงนั้น ได้กล่าวถึง มาตาปิตุอุภูฐาน^{๑๗} แปลว่า การบำรุงเลี้ยงคุณารดาบิดา ทั้งนี้ เมื่อมารดาและบิดาผู้นุเคราะห์แก่บุตร ท่านเรียกว่า พรหม บุรพจารย์ และอาหุเนยบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ บุตรผู้เป็นบัณฑิตพึงนอบน้อม พึงสักการะท่านด้วยข้าว น้ำ ผ้านุ่งห่ม ที่นอน ที่นั่ง อบกาย ให้อาบน้ำและชำระเท้า เพราะเหตุที่บุตรผู้เป็นบัณฑิต ได้บำรุงบำเรอในมารดาและบิดา บัณฑิตทั้งหลายย่อม สรรเสริญเขา ครั้นเขาละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกสวรรค์ ทั้งนี้ ทรัพย์สินต่างๆ ในโลกนี้ มนุษย์ผู้มีปัญญา ย่อมแสวงหาได้ไม่ยากจนเกินความสามารถของตน แต่ว่าสำหรับการแสวงหากตัญญูกตเวทินั้น เป็นเรื่องที่ทำไ้ยาก ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเป็นบุคคลหาไ้ยากในโลก

ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ในอสาทุปปะทวารค พระพุทธองค์ทรงยกย่องบุคคล ๒ จำพวก ที่หาไ้ยากในโลก คือ ๑) บุพการี ผู้ทำอุปการะก่อน ๒) กตัญญูกตเวที ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน^{๑๘}

ด้วยเหตุดังกล่าวมาแล้วนั้น บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที จึงได้ชื่อว่าไ้ทำความดีอย่างหนึ่งที่พึงปรารถนาของทุกคน โดยผู้ที่มีความกตัญญูกตเวที ย่อมจะทำตนเองให้มีความสุขและทำผู้อื่นให้มีความสุขด้วย ในทางพระพุทธศาสนา จึงได้กล่าวยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญู และไ้ความสำคัญต่อบุคคลผู้มีความกตัญญู ว่าเป็นบุคคลที่หาไ้ยากในโลก^{๑๙}

^{๑๕} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๘/๑๖๕-๑๖๗/๘๑-๘๒.

^{๑๖} ธนาคารกรุงเทพ, เฉลิมพระเกียรติ และรวมพระราชนิพนธ์ (พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๒๕๒๐) สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด. ๒๕๒๑).

^{๑๗} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.

^{๑๘} อ.จ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๑๙} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

คำว่า บุญการีบุคคล กับ กัตถัญญกตเวทีบุคคล ได้แก่ บุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะมีผู้ทำอุปการะก่อน จึงมีผู้รู้อุปการะที่ทานทำแล้วและตอบแทน และเป็นบุคคลที่หาได้ยาก เพราะว่าหมู่สัตว์ส่วนใหญ่ถูกอวิชชาครอบงำ ยากที่จะมองเห็นคุณค่าของบุคคลอื่นได้

ส่วน คำว่า บุญการี หมายถึง บุคคลผู้ทำก่อนโดยปกติ บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน บุญการีบุคคล ในกฎหมาย คำว่าบุญการี หมายถึง บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ทวด ในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายกว้างกว่านี้ ซึ่งหมายรวมไปถึงอาจารย์อุปัชฌาย์ และพระพุทธเจ้า ตลอดจนถึงบุญทั้งหลายด้วย บุญการีบุคคลกับกัตถัญญกตเวทีบุคคล กัตถัญญกตเวทีบุคคล ย่อมจะหาได้ยากกว่าบุญการีบุคคล แม้พระพุทธพจน์ที่ปรากฏในสัพปริสสูตร ก็ได้ตรัสว่า

“สัตบุรุษผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือน เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน ทั้งกลางวัน และกลางคืน ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เมื่อระลึกถึงอุปการคุณ ที่มารดาบิดาทำไว้ก่อน ย่อมนุชามารดาบิดาโดยชอบธรรม”^{๒๐}

ในขณะเดียวกัน หากบุตรธิดาเป็นอสัตบุรุษ คนไม่ดี ย่อมไม่มีโอกาสที่จะตอบแทนพระคุณท่านได้เลย ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

“การตอบแทนแก่ท่านทั้งสอง เราไม่กล่าวว่าจะทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสอง คือ ใคร คือ มารดาและบิดา ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประคับประคองมารดา ด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ และการบีบนวดและแม้ท่านทั้งสองนั้น จะถ่ายอุจจาระและปัสสาวะลงบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแล การกระทำ อย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำหรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ถึงบุตรจะสถาปนามารดาและบิดาไว้ในราชสมบัติซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัตนะ ๗ ประการมากมายนี้ การกระทำนั้น ยังไม่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงแสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย”^{๒๑}

^{๒๐} อ.อ.อุทฺทก. (ไทย) ๒๓/๓๘/๒๕๘.

^{๒๑} อ.อ.อุทฺทก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗-๗๘.

แม้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา บิдамารดาเป็นบุคคลผู้มีคุณูปการต่อบุตรธิดาเหลือคณานับ ฐานะของบิдамารดา จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่ง เป็นปูชนียบุคคลของบุตร พระพุทธองค์ได้ตรัสฐานะของบิдамารดาไว้ ๔ ประการ ได้แก่ เป็นพระพรหมของบุตร (พุทฺหมติ มาตาปิตโร) เป็นครูคนแรกของบุตร (ปุพฺพจฺริยาติ มาตาปิตโร) เป็นเทวดาคนแรกของบุตร (ปุพฺพเทวาติ มาตาปิตโร) เป็นอาหุไนยบุคคล (อาหุเนยฺยาติ มาตาปิตโร)^{๒๒}

ฐานะของบิдамารดาแต่ละข้อนี้ โดยมีอธิบายโดยย่อ ดังนี้

ก) บิдамารดาเป็นพระพรหมของบุตร

เนื่องจากผู้เป็นบิдамารดา มีความประพฤติดีเช่นกับพรหม เพราะท่านประพฤติพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ได้แก่ เมตตา ความรักและปรารถนาดีต่อบุตร กรุณา ความสงสารห่วงใยเมื่อบุตรประสบทุกข์ มุทิตา ความชื่นชมยินดีเมื่อบุตรได้ดี และอุเบกขา คอยแบ่งที่อยู่ห่าง ๆ ไม่ก้าวก่ายชีวิตเมื่อบุตรมีครอบครัวแล้ว^{๒๓}

ส่วนเหตุผลที่พระพุทธเจ้า ทรงเปรียบเทียบมารดาบิดา ว่าเป็นพระพรหมของบุตร เพราะคำว่า พรหม ในความหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่ผู้ประเสริฐ ดังพระพุทธองค์ ทรงเรียกบุคคลที่ประพฤติดีงาม มีคุณธรรมที่สูงส่งว่าเป็นผู้มีตนดังพรหม และทรงเรียกการประพฤติพระธรรมวินัยว่าเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ คำว่าพรหมในความหมายของพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่ประเสริฐ สูงส่ง การที่มารดาบิดา มีการประพฤติต่อบุตรด้วยจิตใจที่ดีงาม ยากที่บุคคลทั่วๆ ไปที่มีใช้บิдамารดาจะกระทำได้ ด้วยเหตุนี้ ฐานะของมารดาบิดา จึงเป็นผู้ที่ประเสริฐ เป็นพระพรหมของบุตร

ข) บิдамารดาเป็นบูรพาจารย์ของบุตร

เนื่องจากบิдамารดาเป็นผู้ได้อบรมสั่งสอนบุตรก่อนบุคคลอื่น นับตั้งแต่แรกเกิดมาบิдамารดาได้อบรมพรีาสอนให้รู้จักกิน นอน เดิน พูด ตลอดจนความรู้และคุณธรรมจริยธรรมต่างๆ จวบจนเติบโตใหญ่ จึงเป็นครูอาจารย์คนแรก ต่อมาบุตรจึงได้รับการอบรมสั่งสอนจากครูอาจารย์คนอื่นนอกจากบิдамารดา เรียกว่า ปัจฉาจารย์

^{๒๒} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.

^{๒๓} พ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๑/๘๔.

ค) บิดามารดา เป็นบุรพเทพของบุตร

เนื่องจากบิดามารดาได้ประพฤติดนเช่นกับเทพ คือ การไม่คำนึงถึงส่วนเสียของบุตร มุ่งแต่ให้บุตรเกิดความดีความเจริญเท่านั้น เช่นกับวิสุทธิเทพ (พระอรหันต์) โดยที่ไม่ได้คำนึงถึงความผิดของบุคคล เพียงหวังแต่ จะให้มีแต่ความเจริญรุ่งเรือง ฉะนั้น เหตุที่มารดาบิดาได้ชื่อว่าเป็นบุรพเทพ เพราะว่าท่านได้ประพฤติดนดังเทพแก่บุตรก่อนเทพอื่นใด ดังนั้นเทพทั้งหลายนอกจากบิดามารดา ล้วนเป็นเทพที่ทำอุปการคุณต่อบุตรภายหลังบิดามารดา จึงชื่อว่า ปัจฉาเทพ ในทางพระพุทธศาสนา^{๒๔} ส่วนการเปรียบบิดามารดาว่าเป็นเทพนั้น เนื่องจากเห็นว่า ท่านทั้งสองปฏิบัติต่อบุตรด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ผู้ที่มีจิตใจที่ดีงามเช่นนี้ชื่อว่า เป็นเทพทางจิตใจ โดยมีคุณธรรมที่ดีงาม เพราะธรรมสามารถยกจิตใจบุคคลให้สูงส่งคุณเทพ จึงเรียกว่า เทวธรรม^{๒๕}

ง) บิดามารดา เป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร

เนื่องจากบิดามารดา เป็นผู้ที่มีอุปการคุณต่อบุตรทุกด้าน สมควรที่บุตรจะต้องสักการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของ และการเลี้ยงดูตอบแทน เช่นเดียวกับพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปควรสักการบูชา เพราะท่านเหล่านั้นมีคุณสมบัติ คือ เป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสและมีอุปการคุณต่อบุคคล ด้วยการให้แนวทางสว่างทางปัญญาให้ จึงเป็นผู้ที่ควรได้รับการบูชา เช่นเดียวกับมารดาบิดาที่มีอุปการคุณต่อบุตรอย่างมหาศาล พระพุทธศาสนาแสดงเหตุผลของอาหุไนยบุคคลว่า บุคคลอาศัยกำเนิดมาได้ เพราะมารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิด^{๒๖}

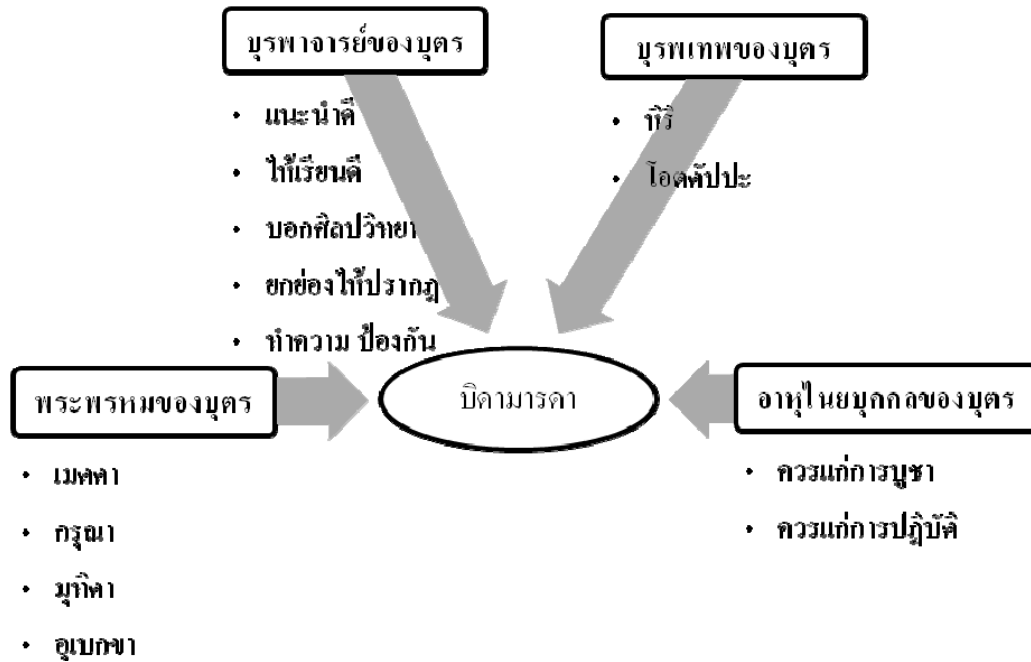
^{๒๔} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๒/๑๖๐. เทพ ๓ ประเภท คือ ๑. สมมติเทพ ผู้ที่ได้รับสมญานามว่าเป็นเทพ โดยสมมติจากมหาชน ได้แก่พระราชา และพระราชาวงศ์ ๒. อุบัติเทพ เทวดาที่อุบัติในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เป็นเทวดาโดยกำเนิด ๓. วิสุทธิเทพ ผู้ที่เป็นเทพโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่พระอรหันต์ชีนาสพ และพระปัจเจกพุทธเจ้า

^{๒๕} พ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖/๓.

^{๒๖} อ.จ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๓.

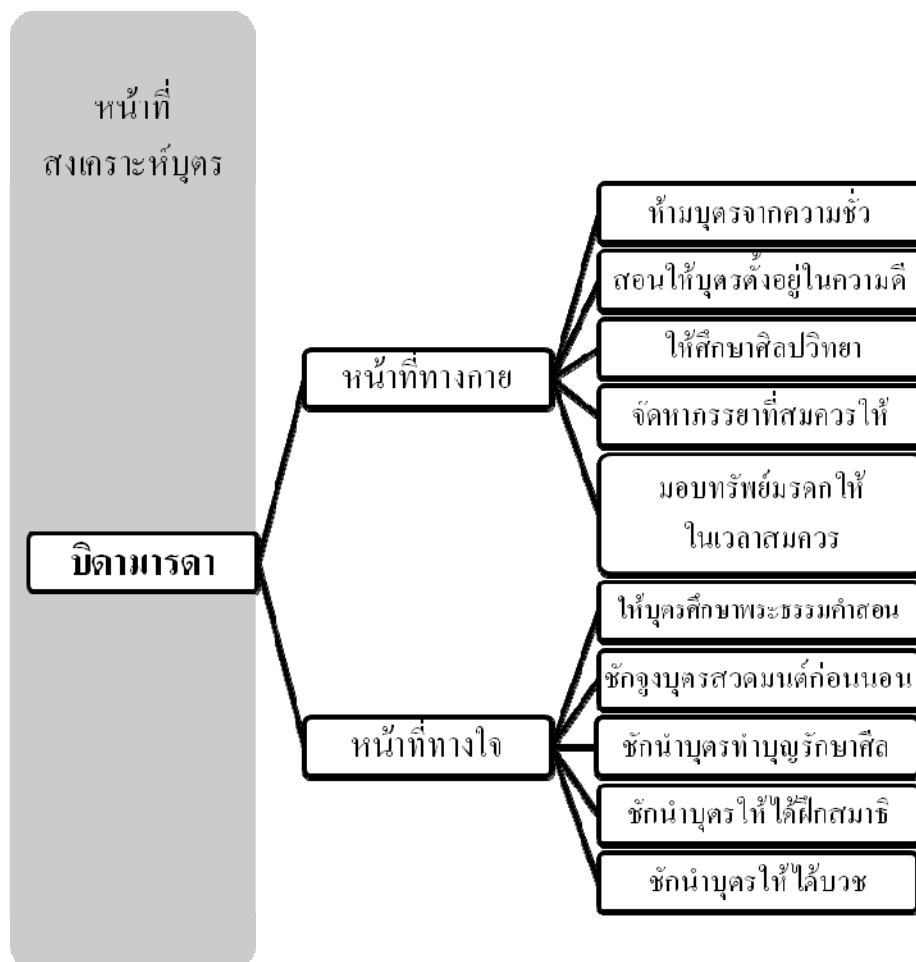

แผนภูมิที่ ๒ แสดงฐานะของบิดามารดาตามหลักพระพุทธศาสนา

แผนภูมิที่ ๒ นี้ แสดงให้เห็นฐานะของบิดามารดาต่อบุตรธิดาว่า เป็นผู้ที่มีจิตที่เป็นพรหมต่อบุตรธิดา เช่น เห็นอกเห็นใจเมื่อบุตรธิดาล้มเหลว มีจิตปีติยินดีเมื่อบุตรธิดาประสบความสำเร็จสำเร็จด้านการทำงานหรือหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นบูรพเทพ คือ เทพที่ประเสริฐคอยช่วยเหลือทุกอย่าง เป็นบูรพาจารย์ คือ คอยให้คำแนะนำพร่ำสอนแต่สิ่งที่ดีมีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิต ชกช่งสรรเสริญเมื่อบุตรได้ดี เป็นต้น และเป็นอาหุไนยบุคคล คือ เป็นผู้ที่บุตรธิดาควรเอาใจใส่ดูแลด้วยปัจจัย ๔ ด้วยการให้ความเคารพนับถือหากที่บุคคลอื่นในโลกจะทำอย่างท่านได้ เช่น บิดามารดาสามารถที่จะสละชีพเพื่อบุตรธิดาได้ เป็นต้น

แผนภูมิที่ ๓ แสดงหน้าที่การสงเคราะห์บุตรธิดาของบิดามารดาตามหลักพระพุทธศาสนา

จากแผนภูมิที่ ๓ นี้ แสดงให้เห็นว่า หน้าที่ของบิดามารดานั้น มี ๒ ทาง คือ หน้าที่ทางกายภาพ เช่น การอบรมพ่่าสอนให้บุตรธิดามีการศึกษาที่ดีกว่าตนเอง จะเห็นได้จากบิดามารดาบางท่านส่งให้บุตรธิดา ได้ศึกษาเล่าเรียนถึงระดับอุดมศึกษากระทั่งจนจบปริญญาเอกก็มี แต่บิดามารดาสำเร็จการศึกษาเพียงระดับประถมศึกษาเท่านั้น ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า บิดามารดาตระหนักและให้ความสำคัญต่อบุตรธิดาเป็นอย่างยิ่งที่จะให้เจริญก้าวหน้า แม้ในทางจิตใจก็เช่นเดียวกัน อาจจะนำบุตรธิดาไปทำบุญตักบาตร ไหว้พระรับศีล หรือเจริญเมตตาภาวนาในสถานปฏิบัติธรรมใกล้บ้านของตนก็ได้ ส่วนเมื่อบิดามารดาทำหน้าที่สมบูรณ์แล้ว

เช่นนี้ ก็จะเกิดความปีติเอิบอ้อมใจ ยินดีเมื่อบุคคลอื่นชื่นชมหรือสรรเสริญว่าบุตรธิดาของตน เป็นคนดีรู้คุณบิดามารดา

ผลดีของการทำหน้าที่พ่อแม่ที่ดี

- ได้รับความปีติภาคภูมิใจ
- ครอบครัวสงบร่มเย็นเป็นสุข
- สังคมสงบสุข
- ประเทศชาติได้คนดี^{๒๗}

๒.๒.๒ แนวคิดเรื่องการบำรุงบิดามารดาในทัศนะของปราชญ์ทางพุทธศาสนา

สำหรับแนวคิดเรื่องการบำรุงบิดามารดาในทัศนะของปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา มีแสดงไว้หลายทัศนะ แต่ผู้วิจัยนำมาเป็นตัวอย่างเพียงบางท่านเท่านั้น ดังต่อไปนี้

พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายไว้ว่าการบำรุงบิดามารดา ก็คือ การระลึกรู้และยอมรับรู้ ในบุญคุณของผู้อื่น ที่มีอยู่เหนือตนเรียกว่า กตัญญูตา (กตัญญู) การพยายามทำตอบแทน บุญคุณนั้น ๆ เรียกว่า กตเวทิตา (กตเวทิตี) คนที่รู้บุญคุณ เรียกว่าคนกตัญญู คนที่ทำตอบแทน เรียกว่า คนกตเวทิตี กตัญญูกตเวทิตา หมายถึง ความรู้บุญคุณท่านแล้วทำตอบแทนให้ปรากฏ นี่เป็น ธรรมประกอบโลกให้เป็นอยู่ได้ และอยู่ได้ด้วยความสงบสุข^{๒๘} คำว่า แม่ หรือคำว่า พ่อ ใน ภาษาไทยเรา หรือ ภาษาที่คล้ายกันก็มีอยู่หลายภาษา เรียกแม่ ด้วยอักษรหมวด มะ และเรียก พ่อด้วยอักษรหมวด ปะ แม้ภาษาอินเดียก็เรียกแม่ว่า มาตา เรียกพ่อว่า ปิตา คือ มะ กับ ปะ เหมือนกัน มะ กับ ปะ เป็นคำพูดที่เล็งถึงพ่อแม่หลายประเทศหลายชาติและหลายภาษาเรียกว่า จะแทบทั่วทั้งเอเชียก็ได้ คำว่า มารดาบิดานี้ เป็นคำที่ต้องสนใจในความหมาย ทำไม จึง กล่าวคำว่า มาตา ก่อน ปิตา คือ ภาษาไทยคำว่า แม่และพ่อ ถอดมาจากภาษาบาลี ปัจจุบัน นิยม ใช้กันว่าพ่อและแม่ คำว่า แม่ เป็นคำที่มาก่อนคำว่าพ่อ โดยพิจารณาตามความรู้สึกรักของทารก หรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับทารก ทารกเกี่ยวข้องกับแม่มากจนรู้จักเรียกแม่ก่อนเรียกพ่อ และก็ ง่ายสำหรับปากที่พูดว่าแม่ ง่ายกว่าที่จะเรียกว่าพ่อ ทั้งลูกคนและลูกสัตว์อยู่กับแม่มาตั้งแต่แรก มากกว่าอยู่กับพ่อ แม่สัตว์ในบ้านเรือนก็มีลักษณะเหมือนกัน สัตว์ในป่า เป็นฝูง เป็นโขลง อยู่

^{๒๗} พุทธทาสภิกขุ, เตือนใจวัยรุ่น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป), หน้า ๒๔.

^{๒๘} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูกตเวทิตีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

กับแม่เป็นส่วนใหญ่ สัตว์ในน้ำในอากาศส่วนมากก็จะอยู่กับแม่ คำว่า แม่ จึงมีความหมายแก่ลูกมาก เพราะเหตุนี้ คำว่าแม่จึงขึ้นก่อนคำว่าพ่อ ตามคำว่า มาตาปิตา ในภาษาบาลี^{๒๕}

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) ได้อธิบายไว้ว่าการบำรุงบิดามารดา ก็คือคนในสมัยโบราณเขามองเห็นการณ์ไกลว่า อะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงย้ำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดียได้เขียนสอจดแทรกความกตัญญูไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชน ทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชาดกต่างๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญู กตเวทีก่อกอบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูกตเวทิต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่ซำใจ เจ็บไข้ดูแลรักษา ช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ ในประเทศจีนปรัชญาเมธีได้แก่ ขงจื๊อ ได้เขียนหลักปฏิบัติเกี่ยวกับความกตัญญูให้ลูกปฏิบัติต่อพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย สอนให้บุคคลรู้จักเคารพนับถือนับถือผู้มีพระคุณ ประเพณีของจีน เช่น ต้นเซ้า ต้องจัดรูป ๓ ดอก ไปยื่นหน้าบ้าน เพื่อไหว้ฟ้าดิน เพื่อระลึกถึงบุญคุณของแผ่นดินและฟ้า^{๒๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ว่าการบำรุงบิดามารดา ก็คือความเป็นคนกตัญญูกตเวทิต่างๆ และได้ให้ความหมายของคำว่า กตัญญูกตเวทิต่างๆ หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทนแยกออกเป็น ๒ คือ กตัญญูรู้คุณท่าน กตเวทิต่างๆ ตอบแทนหรือสนองคุณท่าน ความกตัญญูกตเวทิต่างๆโดยขอบเขตแยกได้เป็น ๒ ระดับ^{๒๗}

พระพรหมมุนี (จันทน์ พุรหมุณฺโฑ) ได้อธิบายไว้ว่าการบำรุงบิดามารดา ก็คือ ความเป็นผู้รู้อุปการะที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำแล้วจะน้อยหรือมากก็ตาม โดยความระลึกถึงบ่อยๆ ชื่อว่า กตัญญูตา บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน ชื่อว่า บุญการีและบุคคลผู้รู้อุปการะอันบุญการีทำแล้วและทำตอบแทนในภายหลัง ชื่อว่า กตัญญูกตเวทิต่างๆ และบุคคลที่เป็นบุญการียอมได้ชื่อว่า เราให้หนี้ และบุคคลผู้ทำภายหลังยอมได้ชื่อว่า เราใช้หนี้^{๒๘}

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, พระคุณของแม่, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกโมกข์, ๒๕๔๖), หน้า ๘๐-๘๑.

^{๒๖} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูกตเวทิต่างๆ เป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖-๗.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒.

^{๒๘} พระพรหมมุนี (จันทน์ พุรหมุณฺโฑ), มงคลลัทธิพินัย แปล เล่ม ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๓ .

พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช) ได้กล่าวถึงหน้าที่ของบุตรธิดาไว้ในหนังสือ หน้าที่ของคน ดังเนื้อหาว่า แม้การตอบแทนคุณของบิดามารดา บุตรธิดา ก็พึงปฏิบัติด้วย ปัจจัย ๔ ช่วยเหลือในเวลาท่านป่วยไข้ ช่วยงานในบ้านเชื่อฟังเคารพบูชา^{๓๓}

ฉะนั้น จึงมีคำกล่าวขกย่องบุญคุณของท่านไว้ต่างๆ กัน ตัวอย่างเช่นคำประพันธ์ต่อไปนี้

“จะเอาท้องฟ้าอันหาขอบเขตมิได้มาสมมติเป็นแผ่นกระดาษ เอา
ภูเขาพระสุเมรุอันเป็นยอดหนึ่งของภูเขาหิมาลัยที่สูงที่สุดในโลก มา
สมมติเป็นปากกา เอาน้ำในมหาสมุทรทุกแห่งในโลกมาสมมติ เป็นน้ำ
หมึกจดจารึกพระคุณของบิดามารดา จนกระทั่งท้องฟ้าเต็มไปด้วยอักษร
ภูเขาพระสุเมรุสึกหรือไปจนหมดสิ้นน้ำในมหาสมุทรเหือดแห้งไปจน
หมด การพรรณนาพระคุณของมารดาบิดา ก็ยังไม่จบสิ้น”^{๓๔}

จากคำประพันธ์ข้างบนนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า การที่จะยกเอาภูเขา น้ำในมหาสมุทรมาเปรียบเทียบกับพระคุณของมารดาบิดาที่ได้ทำแล้วแก่บุตรธิดานั้น หาได้ไม่ เนื่องจาก ท่านเป็นผู้ที่มีจิตใจบริสุทธิ์ คุณแลบุตรธิดาโดยไม่คิดหวังสิ่งใดๆ ตอบแทน เพียงแต่ให้เป็นคนดีของสังคม รู้จักสิ่งที่ไม่ควรทำไม่ควรทำ

พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้อธิบายไว้ว่าการบำรุงบิดามารดา ก็คือความกตัญญูนั้น ไม่มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้น ความรู้คุณของวัตถุสิ่งของก็เป็นกตัญญู ไม่ว่าจะเป็นถนนหนทาง บ้านที่พักอาศัย ธรรมชาติแวดล้อมที่เราอยู่ ทุกสิ่งล้วนมีบุญคุณ จึงมีภายิตที่กล่าวไว้ว่า นิमितฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา^{๓๕} แปลว่า ความรู้คุณและประกาศตอบแทนคุณนั้น ให้ปรากฏเป็นเครื่องหมายของคนดี^{๓๖}

^{๓๓} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอดชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุณฐกา, ๒๕๒๖), หน้า ๒๖๗.

^{๓๔} พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช), หน้าที่ของคน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๘), หน้า ๔.

^{๓๕} กรมการศาสนา, พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗), หน้า ๕๓.

^{๓๖} พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

พระเทพวรคุณ (สमान สุเมโธ) ได้ให้ทัศนะเรื่องหน้าที่ของบิดามารดาที่มีต่อบุตรธิดาและทั้งสองฝ่ายพึงปฏิบัติต่อกันอย่างไร ดังต่อไปนี้

(๑) บุตรธิดาพึงตระหนักถึงความรักและปรารถนาดีของบุพการี โดยเฉพาะมารดาที่ต้องคอยดูแลบุตรในคราวยังเป็นทารกน้อย เอาใจใส่ต่อบุตรอย่างไม่คลาดสายตา ไม่เคยที่จะรังเกียจบุตรเลยแม้แต่น้อย เมื่อเติบโตขึ้นมาแล้ว ก็อย่าปล่อยให้ท่านอยู่ตามลำพังควรให้ความช่วยเหลือ และดูแลกิจของท่านให้สบายใจ ดังความตอนหนึ่งว่า

อันแม่รักบุตรแสนสุดอาลัย	ถ้าจะอุปไมยเสมือนดวงตา
พุทซังพุทโซ่พวกโอรสา	พอโต ขึ้นมากลับไม่มองแลเมิน
พอเธอพบมิตรก็กลับมาคิดถึงแม่	นับวันก็แต่จะลอยห่างเหิน
พอโตเท่าแม่ก็มีแต่จะเมิน	ใจแตกเที่ยวเงินไม่เห็นจะเกาะแม่แจ
เมื่อเล็กเล็กโสมมคุณนมมารดา	พอโตขึ้นน้อยหรือกลับมาคิดถึงแม่
เอาเถอะถึงจะทอดทิ้งไม่เหลียวแล	ลูกก็ยังเป็นคนทีแม่ไม่เคยลืม
ยามผิดหวังมีทุกข์โศกเข้ามาเถอะลูกเอ๋ย	อกและตักแม่เป็นคูห่องสวรรค์
ที่รอคอยลูกอยู่ชั่ววันรันดร ^{๓๖}	

สิ่งที่มาจากลูกไม่มีความเลวอะไร ที่จะถึงกับทำให้แม่ทนไม่ได้ นับตั้งแต่อุจจาระปัสสาวะ แม่ไม่เคยทำท่าขะแยง หรือเบือนหน้าหนี ลูกชั่วแม่หวัง ลูกโง่แม่รัก ถึงกับหลงไปว่าถ้าโง่ขอให้อยู่อยู่กับแม่ หรือหากจะตาย ก็ขอให้แม่ได้ปรนนิบัติจนสุดฝีมือ แล้วก็มานอนหนุนตักแม่ตาย

(๒) บุตรธิดาพึงบำรุงบุพการีด้วยการตอบแทนคุณด้วยการทำความดี เราสามารถเริ่มต้นได้ตั้งแต่วัยเยาว์ โดยทำตนให้เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย ไม่คือร้อน ช่วยท่านทำการทำงานตามกำลัง ไม่นิ่งดูตาย อย่างมุ่งแต่การเล่น ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดี ได้แก่ ขยันหมั่นเพียรในการศึกษาเล่าเรียน ให้คุ้มค่ากับการที่ท่านได้ทุ่มเทเวลาในการหาทรัพย์สิน เพื่อเป็นทุนในการศึกษาของตนเอง โดยตั้งความหวังเอาไว้ในเบื้องสูง แล้วใช้ความพากเพียรพยายามด้วยตั้งใจจริง ให้เป็นผลสำเร็จให้ได้ ให้ถือหลักพระพุทธภาษิตที่ว่า คนล่วงทุกข์ได้เพราะความ

^{๓๖}พระเทพวรคุณ (สमान สุเมโธ), บทเรียนจากชีวิตจริง, (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑ - ๑๒.

เพียร ปฏิบัติได้ในระดับนี้ ก็นับว่าเป็นสวรรค์ในเรือนได้ในระดับหนึ่ง ไม่ต้องรอสวรรค์ในชาติหน้า^{๓๘}

ดังนั้น บุตรธิดาควรตระหนักในจิตสำนึกให้ถี่ถ้วน ว่าในโลกนี้ แม้สามีภรรยาที่รักกันปานจะขาดใจ แต่พอมีภัยอันตราย บางครั้งก็ยิ่งทอดทิ้งกันไป แต่บิดามารดาท่านหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ จึงควรอย่างยิ่งที่จะสำนึกในพระคุณของท่านผู้มีอุปการะแก่ตัวเรา ให้สามารถมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ อย่างมีความสุข และมีโอกาสทำความดี ทำการงานหน้าที่ต่างๆ ด้วยความรู้ความสามารถ ที่ท่านได้บอกสอน ปราบปราม ติตักเตือนมาโดยตลอด เพราะเหตุที่ว่า ความรักของบิดามารดาต่อบุตรธิดา มีมากยิ่งขึ้นกว่าของสามีและภรรยา ที่พึงให้แก่กันได้คราวมีภัยเขาทั้งคู่อาจสละกันทิ้งไปด้วยเหตุจำเป็นก็มี ดังความตอนหนึ่งว่า คุณให้ใกล้เข้ามาเถอะ ภรรยาสามีที่รักกันมากที่สุด ลงเรือลำเดียวกันมาตั้งแต่วัยหนุ่ม สัญญาว่า จะลุ่มหัวจมท้ายด้วยกัน เป็นคู่สร้างคู่สม เป็นทองแผ่นเดียวกัน จะไม่ปันใจไปให้คนอื่น จะลงหลุมฝังศพ หรือนอนบนเชิงตะกอนเดียวกัน หากสิ้นใจไป ก็ขอให้ไปวิมานชั้นฟ้าด้วยกันตลอดไป แต่สัญญาอย่างนี้ จะมีคู่สามีภรรยาที่ปฏิบัติได้ไม่มากนัก พออยู่ใกล้ซัดกันเห็นธาตุแท้ของแต่ละคนที่เปิดเผยออกมาในแต่ละวัน ทำให้เปลี่ยนความรัก กลายเป็นความเกลียด ความชัง อย่างที่โบราณท่านสอนว่า ยามรัก นำดื่มผักก็ยงว่าหวาน ยามร้าวรานน้ำตาลกลับเป็นของขม อารมณ์ของคนเราเปลี่ยนแปลงได้ได้ง่ายนิดเดียว แต่ความรักของบิดามารดา เกิดมาจากเมตตา ไม่ได้เกิดมาจากกิเลสตัณหา จึงดำรงมั่นคงด้วยสายสัมพันธ์แห่งชีวิตจิตใจ ไม่มีวันถ่างถอนไปได้อย่างเช่นท่านประพันธ์เรื่องความรักประเภทนี้ไว้ว่า

รักอื่นหมิ่นแสนแม่นัญตามิต	รักเพื่อนสนิทคู่หมั้นคู่หมาย
ไม่แม่นเหมือนแม่รักแต่เกิดเป็นกาย	จวบจนวันตายแม่ไม่เคยคลายคืน
โบราณรำไว้สอนให้เป็นตำราว่า	สามวันจากมากูรักเป็นอื่น
แต่รักแม่นี่จั้งรักยังยาวยืน	ไม่มีวันเป็นอื่นกระทั่งวันตาย
ดวงตะวันจันทร์ดาวถึงคราวอาครุ	ต้องลวงลับดับสูญจากฟ้าไปหาย
ถ้าหัวใจแม้อยังไม่ดับลงหิววับวอดวาย	ก็อย่าพึงหมายว่าแม่จะเมินหน้ามน ^{๓๙}

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๓๙} พระเทพพรคุณ (สมาน สุเมโธ), **หลักธรรมสำหรับเยาวชน**, (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐ - ๑๑.

(๓) บุตรธิดาพึงสำนึกอยู่ในใจของตนเสมอ ว่า ความลำบากที่บิดามารดาได้เลี้ยงดูเรามา ตั้งแต่เล็กจนถึงบัดนี้ ท่านยอมทำงานทุกอย่าง เพื่อให้บุตรธิดา อันเป็นสิ่งที่ท่านให้ความมากที่สุดในชีวิตของท่าน และรักมากที่สุดก็ว่าได้ ฉะนั้น ควรสำนึกเสมอว่า ท่านเป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่ง เหมือนตัวเราที่เป็นอยู่ที่นี่ก็สำคัญเช่นกัน เมื่อคิดเช่นนี้แล้ว พึงปฏิบัติต่อท่านอย่างสุภาพ และทำตามหลักของบัณฑิต คือ คนดี ดูแลท่านให้สุขสบายในยามแก่ชรา ดังความตอนหนึ่งว่า

ก. พระคุณแม่ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

“ยามจะนอนแม่ก็วอนด้วยคำหวาน	กล่าวประสานกล่อมเสียงสำเนียงใส
ยามจะกินแม่ก็ป้อนวอนอาลัย	ให้ลูกได้อิ่มเอมเกษมทรวง
ยามจะถ่ายแม่ก็หายข้อรังเกียจ	ไม่เคยเกลียดชังตามหรือห้ามหวง
เอามือกอบหอบทิ้งสิ่งทิ้งปวง	ใครจะล่วงเลยท่านนั้นไม่มี
แม่เคยหวงพวงฉันทแม่ท่านสาว	แต่ถึงคราวมีลูกถูกหน้าที
เมื่อลูกร้องต้องประสงค้งานงมี	แม่ยินดีให้ลูกดื่มจนลิ้มอาย
มือทั้งสองของแม่เฝ้าแต่อุ้ม	ประคองกุมเกียงอยู่ไม่รู้หาย
อกของแม่แผ่เอียงลงเคียงกาย	ให้ลูกหายหนาวนามในคำคืน
ตักของแม่แผ่ให้ลูกดั่งฟูกลมุ่ม	ประคองกุมลูกนิทรานไม่ฝ่าฝืน
บรรจงจูบลูบลูกทุกวันคืน	เป็นที่ชื่นชูจิตสนิทใจ
ยามล้มกึ่งใครหนอวิ่งมาช่วย	แล้วปลอดภัยนิทานกล่อมขวัญให้
หรือจูบที่เจ็บชะมัดปิดเป่าไป	ผู้นั้นไซ้ไรที่แท้แม่เราเอง
ทั้งสามภพยกตั้งขึ้นซึ่งเปรียบ	หนักไม่เทียบพระคุณแม่สุดแลหา
ถึงอบอุ้นสุริยันและจันทร์	อกมารดาอิงอุ้นกว่าสุริยันจันทร์
ถึงธารทิพย์หลังไหลเท่าธารฉันท	ไม่ปลาบปลื้มซาบซ่านมาให้ดื่ม
ถึงนางฟ้ามาอุ้มช่วยคุ้มกัน	ไม่เทียมทันตามแม่ที่แลมอง
แม้สังขารรานແหลกแม่ແหลกได้	ด้วยหวังให้ลูกตนพ้นภัยผอง
แม้สูญสิ้นดินฟ้าธารานอง	รักแม่ต้องเหนือค่ากว่าสิ่งใด” ^{๔๐}

^{๔๐} พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ), บทเรียนจากชีวิตจริง, หน้า ๑๔ - ๑๕.

ข. พระคุณพ่อ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

“จะหาใครมาเปรียบเทียบคุณพ่อ	เคยพนอัยบั้งเพียรสั่งสอน
เคยเอื้อเพื่อเจือจุนให้ทุนรอน	คอยเว้าวอนให้เสาะหาวิชาการ
พอมุ่งหวังตั้งใจไว้สูงส่ง	ให้ลูกทรงยศศักดิ์อัครฐาน
เพื่อเฉลิมเสริมส่งชวงศัวาน	ให้เชี่ยวชาญเกียรติยศปรากฏไกล
ความยิ่งใหญ่สิ่งใดในใต้หล้า	ทั่วแผ่นดินฟ้าพนาเนาภูเขานิ
สาครศพสุราม่าประเมิน	ไม่มากเกินพอรักลูกผูกสัมพันธ์
มีเพียงไข่แต่พอให้กำเนิดลูก	ยังฝังปลูกโอบอ้อมถนอมขวัญ
พ่อทำงานเมื่อยล้าสาระพัน	ทุกอย่างนั้นฝังปลูกให้ลูกดี
มันสลักรักจริงนะพ่อจำ	คิดถึงพ่อทุกคราใจบอบอุ่น
เป็นเจ้าของเลือดเนื้อเกื้อการุญ	ซึ่งพระคุณอุ่นเกล้าเราทุกคน
ลูกได้เป็นคนดีศรีของชาติ	ได้ประกาศความเลิศประเสริฐผล
พ่อคุณคงครุไม่น้อยตั้งร้อยคน	นำลูกพันพาลานาประการ” ^{๕๐}

พระราชวิจิตรปฏิภาณ ได้กล่าวถึงบุตรธิดาที่ได้บำรุงบิดามารดาว่าเป็นบุตรที่จักกตัญญูกตเวที และเป็นอภิชาตบุตร เป็นคนดีของสังคม^{๕๑} ดังข้อความต่อไปนี้

“บุตรที่เป็นคนกตัญญูรู้คุณต่อบุพการี ถือได้ว่าเป็นคุณธรรมที่บุคคลผู้ได้รับการ อุปการะจากท่านผู้มีพระคุณต่อตนเอง ไม่ว่าจะเป็บบิดา มารดา หรือครูบาอาจารย์ ควรสร้างให้เกิดขึ้นในใจ เพราะเป็นคุณธรรมที่ถือเป็นเครื่องหมายของคนดี ดังภาษิตที่ว่า *นิमितฺตํ สาธุรูปานํ กตญญูกตเวทีตา*^{๕๒} แปลว่า การรู้อุปการะที่ผู้อื่นทำแก่ตนแล้วทำตอบแทนเป็นเครื่องหมายของคนดี บิดามารดา เป็นผู้ที่มีพระคุณมหาศาลยากที่จะพรรณนาให้สิ้นสุด ถึงกับเปรียบเปรยไว้ว่า แม้จะเอาท้องฟ้ามาสมมติให้เป็นแผ่นกระดาษ เอายอดเขาพระสุเมรุมาสมมติเป็นปากกา เอาน้ำใน

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕ - ๑๖.

^{๕๑} พระราชวิจิตรปฏิภาณ, *คนดีที่ต้องปิดทอง*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๑), หน้า คำนำ.

^{๕๒} กรมการศาสนา, *พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗), หน้า ๕๓.

มหาสมุทรทุกแห่งในโลกมาสมมติเป็นน้ำหมึกจดจารึกพระคุณของท่าน ทั้งสองว่ามีต่อลูกอย่างไรบ้าง และท่านได้ทำอย่างไรกับลูกบ้าง จนท้องฟ้าเต็มไปด้วยอักษร ยอดเขาพระสุเมรุสีกหรือไปจนถึงดิน และน้ำในมหาสมุทรถูกใช้จนเหือดแห้ง ไปก็ยังไม่สามารถจะจดพรรณนาพระคุณของบิดามารดาให้หมดสิ้นไปได้”

“บิดามารดา จัดเป็นปวงชนียบุคคล คือ บุคคลที่ควรแก่การกราบไหว้เคารพบูชาของลูกตลอดกาล เพราะท่านเป็นพระพรหมของลูก เป็นบูรพเทพของลูกเป็นบูรพาจารย์ เป็นพรอรหันต์ เป็นผู้ให้กำเนิด และเลี้ยงดูจนลูกเจริญวัย เป็นผู้สงเคราะห์ด้วยอามิส คือ สิ่งของเครื่องใช้ เครื่องบริโภคน้ำ และสงเคราะห์ด้วยธรรมกล่าวคือ การแนะนำอบรมสั่งสอนปลูกฝังจริยธรรม ศีลธรรม ให้คุณธรรมความดี ความเจริญงอกงามแก่ลูกให้ลูกเกิดความซาบซึ้งในความดีงาม และคุณค่าของสิ่งที่ดีงาม คือ เป็นการเลี้ยงทั้งกาย เลี้ยงทั้งใจ เป็นผู้ทำอุปการะหรือประโยชน์แก่ลูกๆ โดยที่ไม่หวังผลตอบแทน แม้ว่าการกระทำของท่านนั้นจะมีคนรู้ คนเห็น คนยกย่องชมเชยหรือไม่ก็ตาม ดังนั้น บิดามารดาจึงเป็นคนดีที่ลูกๆ ควรเคารพกราบไหว้ บูชาและเอาใจใส่เลี้ยงดู”

พระพิพิธธรรมสุนทร ได้กล่าวถึงหน้าที่ของบิดามารดาในการอบรมพร้าสอนบุตรธิดาให้ดำรงตนอยู่ในคุณงามความดีตามจารีตประเพณีนิยมของชาวพุทธ ดังท่านได้กล่าวถึงตำราเลี้ยงดูบุตรธิดาเอาไว้ว่า^{๔๔}

“เข้ามิดต้องปลูก	มีทุกข์ต้องปลอบ
ทำชั่วต้องปราบ	แสดงกิริยาหยาบต้องปราม
อย่าทำความเลวทรามให้ลูกเห็น	อย่าเล่าความลำเค็ญให้ลูกฟัง
ให้สตั้งค์ต้องมีสติ	ส่งเสริมความดีริเริ่มของลูกๆ
ทำชอบทำถูกต้องชมเชย	หมั่นกอดให้เคยเป็นกิจวัตร
คือคุณสมบัติของพ่อแม่ที่ดี”	

^{๔๔} พระพิพิธธรรมสุนทร, ธรรมรส-ธรรมรัฐ ชุดตำราเลี้ยงลูก, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๗), หน้า ๓๒-๓๕.

ท่าน ว.วชิรเมธี ได้กล่าวถึงการที่บุตรธิดารู้จักบำรุงต่อบิดามารดาท่านถือว่าเป็นบุตรที่มีความกตัญญูต่อบิดามารดาของตนเอง ดังข้อความที่ท่านกล่าวไว้

“กลุ่มบุคคลกลุ่มที่สี่ที่เราจะต้องกตัญญู คือบิดามารดา บุพการีของเรา มนุษย์ทุกคนไม่มีใครเกิดมาจากห้างสรรพสินค้า แท้จริงแล้วเราเกิดมาจากพ่อแม่ของเรา แต่ก็แปลกเหมือนกันทั้งๆ ที่เราเกิดจากพ่อแม่ แต่มนุษย์จำนวนมากก็พากันหลงลืมพ่อหลงลืมแม่ผู้ให้กำเนิดของตัวเอง การหลงลืมพ่อแม่ นั่น หลงลืมกันได้หลายรูปแบบ บางคนบอกว่าไม่มีเวลา บางคนหลงลืมด้วยการทำเป็นไม่รู้ไม่เห็น ไม่สอบถามข่าวคราวบางคนก็หลงลืมด้วยการยกพ่อแม่ ไปอยู่ในอุปการะของคนอื่น ทั้งที่ตัวเองมือดี เท้าดี เงินดี อะไรๆ ก็ดี แต่ก็ไม่ดูแลท่าน นี่คือนิสัยที่น่าเสียดาย ฉะนั้นในฐานะที่เราเป็นลูกกตัญญู เราจะต้องกตัญญูต่อพ่อ ต่อแม่ บุพการีของเรา ความกตัญญูต่อบิดามารดานั้น แม้แต่พระพุทธเจ้าของเรา ก็ทรงเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดของความกตัญญู”^{๔๕}

พระมหาประมวณ ฐานทตฺโต, ดร. ได้กล่าวถึงพระคุณของบิดามารดาไว้ดังต่อไปนี้ว่า การตอบแทนพระคุณบิดามารดาที่ถือว่าเป็นประเสริฐที่สุดก็คือ การชกนามารดาบิดาที่เป็นคนเลวให้เป็นคนดี ที่ไม่รู้จักรักรณะให้รู้จักกรรมะ ที่ตระหนี่ให้ใจกว้าง ที่เป็นปลุชนให้เป็นกัลยาณชน จะเห็นว่า ตามหลักนี้ บุตรธิดาก็สามารถ โปรดบิดามารดาของตนได้ ไม่ใช่เฉพาะท่านทั้งสองเป็นฝ่ายโปรดบุตรธิดาได้เพียงฝ่ายเดียวอย่างที่เข้าใจกันเท่านั้น

บิดามารดาที่ติดเหล้า	บุตรธิดาควร โปรดท่านให้เลิกเหล้าให้ได้
บิดามารดาที่ติดการพนัน	บุตรธิดาควร โปรดท่านให้เลิกการพนันให้ได้
บิดามารดาที่ไม่เคยทำบุญ	บุตรธิดาควร โปรดท่านได้รู้จักทำบุญให้ได้
บิดามารดาที่ตระหนี่	บุตรธิดาควร โปรดท่านให้ใจกว้างให้ได้
บิดามารดาที่ติดยาเสพติด	บุตรธิดาควร โปรดท่านให้เลิกยาเสพติดให้ได้
บิดามารดาที่ไม่รู้จักเจริญสมาธิ	บุตรธิดาควร โปรดท่านให้รู้จักเจริญสมาธิ

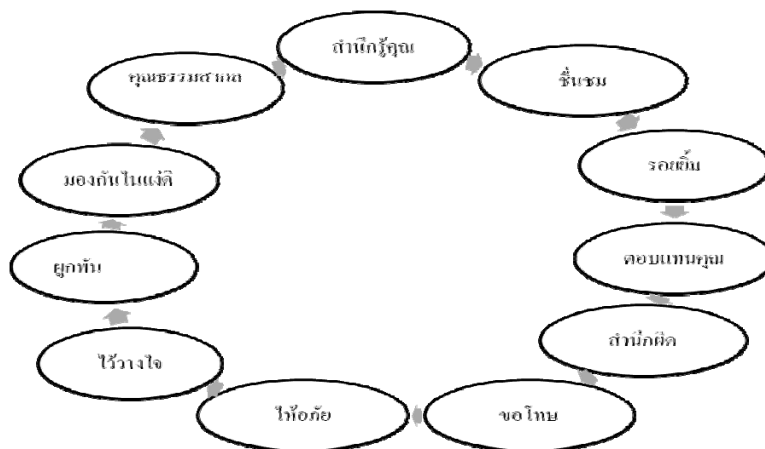
^{๔๕} พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี), ที่สุดแห่งความดี, (กรุงเทพมหานคร : ดีเอ็มจี, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๐.

บิดามารดาที่เป็นมิชฌาทีปฏิ

บุตรธิดาควรโปรดท่านให้เป็นสัมมาทีปฏิ^{๔๖}

วุฒิพงษ์ ถายะพิงค์ กล่าวถึงบุตรธิดาที่รู้จักเอาใจใส่บำรุงดูแลบุพการีว่าเป็นคนที่มี
ความสำนึกรู้คุณท่าน และมีวงจรต่อเนื่องเป็นระบบดังวงจร^{๔๗} ต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๔ แสดงความสัมพันธ์ของการบำรุงบิดามารดาด้ำนจิตใจ

จากแผนภูมิที่ ๔ แสดงให้เห็นว่า บุตรธิดาเมื่อจะแสดงถึงความกตัญญูกตเวทีด้ว
การบำรุงต่อบุพการีแล้ว พึงปฏิบัติต่อท่านด้วการบำรุงด้ำนจิตใจอย่างจริงจังและเข้าใจต่อ
สภาพของท่านในฐานะผู้ให้อุปการคุณต่อคนมาก่อน ฉะนั้น จึงควรรู้สึกสำนึกในคุณของท่าน
มีความชื่นชมยินดีในสิ่งที่ท่านทำให้แล้วแก่ตน หน้าตามีรอยยิ้มไม่บูดบึ้ง ตอบแทนคุณในแต่
ละวันอย่างเข้าใจและเห็นอกเห็นใจท่าน หากคนทำผิดก็ด้วรู้จักขอโทษและสำนึกผิดในสิ่งที่
ทำลงไปแล้วนั้น ทั้งทางกาย วาจาและใจ รู้จักให้อภัยต่อกันและกันคือไม่ถือด้วว่าเป็นโทษหรือ
ความผิดของท่าน รู้จักไว้วางใจในตัวท่าน มีความรักความผูกพันต่อกัน รู้จักมองแต่ความดี
ของท่านที่ท่านทำแล้วแก่ตนส่วนความไม่ดีก็อย่าได้นำมาเป็นประเด็นผูกใจเจ็บ และสุดท้ายก็
จะเกิดคุณธรรมทั้งปวงต่อท่าน เช่น มีความซื่อสัตย์ในหน้าที่ของบุตรธิดา มีความหมั่นเพียรใน
การบำรุงดูแลบิดามารดา มีความเมตตาต่อกัน เป็นต้น ล้วนเป็นคุณธรรมสำหรับบุตรธิดาพึง
กระทำต่อบุพการีของคนเป็นอย่างยิ่ง เพื่อความเจริญในครอบครัวและชีวิตส่วนตัว

^{๔๖} พระมหาประมวล ฐานทตฺโต, ดร., กตัญญูกตเวทีคนดีที่หายาก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ขอนแก่น :
หจก.ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๔๗-๔๘.

^{๔๗} วุฒิพงษ์ ถายะพิงค์, ปาฏิหาริย์แห่งการสำนึกรู้คุณ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ธรรมะ,
๒๕๕๒), หน้า ๑๐.

สมชาย สมานวงศ์ ได้กล่าวถึงคุณของบิดามารดาว่าเป็นผู้มีคุณเหนือกว่าใครทั้งหมดในโลกนี้ และความหวังดีของท่านที่มีต่อบุตรีตา โดยเฉพาะผู้ที่เป็นมารดาที่ต้องลำบากยิ่งในการอุ้มท้องเป็นเวลานานกับความทุกข์ด้านร่างกายในการเดินไปมาที่ลำบากกว่าภาวะปกติของคนทั่วไป^{๔๔} ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

“แม่เมื่อหวังตั้งใจจะได้ลูก	จิตพันผูกเทพเจ้าเฝ้าวอนขอ
คอยถามทุกข์ฤกษ์ฤกษ์ปีใดดีพอ	หวังให้ก่อเกิดลูกถูกฤกษ์ยาม
ครั้นระดูเอิบอาบแม่ซาบซ่าน	สมุฏฐานครรภ์ตั้งตั้งสอบถาม
แม่แพ้ท้องครองทุกข์โรคคุกคาม	แต่ใจงามเพราะความรักปักลูกน้อย
แม่อุ้มครรภ์วันแล้วก็วันเล่า	กำหนดเก้าเดือนกว่านาท้อถอย
พอลูกคลอดปลอดภัยสมใจคอย	แม่จึงพลอยเริ่มต้นเป็นชนนี
ยามทารกตกใจร้องไห้จ้า	แม่จะมากกกลม่อมหอมเกศี
ให้ดื่มนมสมนามโตนเสนต์	ผู้ปรานีปลอบขวัญให้มันใจ
ครวลมแรงแสงแดดเผาเผาเกล้า	เด็กจะรู้เพียงสาก็หาไม่
แม่เท่านั้นหวั่นระแวงไม่ห่างไกล	จึงเรียกได้ไม่ลำเอียงผู้เลี้ยงดู
ทรัพย์สินของแม่และพ่อต่อกันเข้า	แม่จะเฝ้าคุ้มครองปกป้องอยู่
ด้วยใจหวังฝังปลูกลูกเชิดชู	ให้ก่อกุศลดวงศำรงนาน”

สรุปได้ว่า การบำรุงบิดามารดานั้น เป็นหน้าที่โดยตรงของบุตรีตา เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูรู้คุณของท่าน เพราะว่า บิดามารดา เป็นบุคคลที่หาได้ยากยิ่งในโลกนี้ กล่าวคือ ท่านเป็นเหมือนพรหม เช่น มีเมตตาและกรุณาต่อลูกๆ ทุกคนเหมือนกันหมด ท่านเป็นครูคนแรก เช่น ให้ความรู้ แนะนำพร่ำสอนแต่สิ่งดีๆ แก่ลูกให้เป็นคนดี เป็นเทวดาของลูก คือ เป็นที่พึ่งทางใจได้ยามทุกข์ยาก เป็นผู้ที่ควรรับของสักการบูชาหรือการกราบไหว้ เป็นเหมือนพระอรหันต์ในบ้าน คือ กราบไหว้ได้อย่างสนิทใจ และได้บุญได้ความดี เพราะบุคคลที่ประพฤติตนอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในครอบครัว ย่อมเจริญทั้งอายุ วรรณะ สุขะและพละ ส่วนบุตรีตา ก็มีหน้าที่จะต้องตอบแทนต่อท่าน เช่น ให้การบำรุงด้วยปัจจัย ๔ และปฏิบัติต่อท่านอย่างเคารพ ให้เกียรติ นับถือ ทำให้ท่านผู้ไม่มีศรัทธา ศีล จาคะและปัญญาให้มีครบถ้วน เช่น

^{๔๔} สมชาย สมานวงศ์, เรื่องแม่ ที่ถูกควรรอ่านและรีบตอบแทน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕-๓๖.

อาจจะพาไปทำบุญที่วัด ฟังธรรม เจริญกรรมฐาน เพื่อทดแทนคุณท่านก็ได้ ตลอดจนการบวช ให้แก่ท่านในโอกาสที่เหมาะสม

๒.๓ หน้าที่ของบุตรธิดาในการบำรุงบิดามารดา

หน้าที่ของบุตรธิดา ต้องปฏิบัติต่อบิดามารดา ตามหลักธรรมเรื่องทศ ๖ ได้ กำหนดให้บุตร ธิดาพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า โดยมีหน้าที่ ๕ ประการ^{๔๘} คือ

ข้อที่ ๑ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ เนื่องจากมารดาบิดา ได้ดูแลและเลี้ยงดู บุตรมาตั้งแต่ในครรภ์ จนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ มีการให้ดื่มน้ำนมดูแลสุขภาพให้เข้มแข็ง โดยไม่รังเกียจ เช่น พาไปพบแพทย์ ในคราวไม่สบาย อาบน้ำให้เมื่อสกปรก ประคับประคอง ดูแลเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาก เมื่อบุตรเติบโตต้องเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นการ ตอบแทน เพราะบิดามารดามีความหวังตั้งแต่ตอนแรกแล้วว่าเมื่อบุตรเติบโตมาจักเลี้ยงดูท่าน เป็นการตอบแทน^{๔๙} อันเป็นวัฏจักรทางจิตสำนึกของมนุษย์ที่จะต้องสืบทอดการเลี้ยงดูกันไป เป็นช่วง ๆ บิดามารดาก็ต้องการให้บุตรเลี้ยงดูตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนชราภาพ แม้ว่า บุตรธิดา จะมีครอบครัวแล้วก็ตาม ภาระหน้าที่ในการบำรุงบิดามารดาจะต้องทำอย่างต่อเนื่อง ครอบคลุมชีวิตของท่าน การบำรุงบิดามารดาจะต้องกระทำทั้งทางกายและทางใจ ทำได้ดังนี้

(๑) การบำรุงทางด้านร่างกาย คือ การปฏิบัติเอาใจใส่ อุปัฏฐากด้วยปัจจัย ๔ โดยสม่ำเสมอ หรือเมื่อมีโอกาสที่สามารถกระทำกิจใดๆ แทนได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง ต้องรีบ กระทำทันที มีบุตรธิดาหลายคนที่สำคัญรู้คุณบิดามารดาก็ต่อเมื่อมารดาบิดาของตนไม่มีชีวิต อยู่ในโลกนี้แล้ว จึงหมดโอกาสที่จะตอบแทนคุณ

(๒) การบำรุงทางด้านจิตใจ คือ การประคับประคองจิตใจให้มีความโสมนัส อยู่เสมอ โดยไม่กระทำความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ หรือกระทำความเดือดร้อนให้ ทำมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธาให้มีศรัทธา ผู้ไม่มีศีลให้มีศีล ผู้ตระหนี่ให้รู้จักการเสียสละ ผู้ไม่มี ปัญญาให้มีปัญญา บำรุงมารดาบิดาด้วยการให้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ให้สมาทานศีล

แม้ในเวลาที่ท่านเจ็บป่วย บุตรและธิดา พึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่ โดยใกล้ชิด หรือเมื่อถึงวัยที่จะต้องบรรพชาอุปสมบท บุตรพึงเห็นความสำคัญและกระทำตามความปรารถนาที่ท่านต้องการ เพราะในชีวิตของมารดาบิดา ถ้ามีบุตร ก็ปรารถนาจะให้บรรพชา

^{๔๘} ทิ.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๔๙} อจ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๓๕/๖๑.

อุปสมบท ถ้าเป็นธิดา ก็ปรารถนาจะให้แต่งงานอย่างสมเกียรติ ในความมุ่งหวังของมารดาบิดา คือ การได้เห็นบุตรธิดามีคุณธรรม เพราะเมื่อชีวิตของบุตรถูกโอบอุ้มด้วยคุณธรรม ย่อมทำให้บุตรธิดาประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี เชื่อในคำที่ท่านสั่งสอน ดังนั้น การกระทำให้ท่านเป็นผู้เบาใจ ปลื้มใจมีใจโสมนัส คือ การเลี้ยงดูใจของมารดาบิดา บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดี ถ้าปฏิบัติถูกต้อง ย่อมเกิดคุณมาก แต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจเกิดโทษร้ายแรง เป็นเหมือนไฟเผาผลาญตัว

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ บุตรธิดา จึงต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดีทั้งทางกายและทางจิตใจ ให้ท่านมีความเป็นอยู่ที่ดี มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับอานิสงส์ตอบแทนให้มีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า ในพระพุทธศาสนาได้แสดงว่า แม้ท้าวสักกะได้รับเสวยผลบุญในสวรรค์เพราะได้สมาทานวัตรบท ๗ ประการ ซึ่ง ๑ ใน ๗ ข้อนั้น คือการได้เลี้ยงดูบิดามารดาตลอดชีวิต^{๕๑} และได้กล่าวถึงบุตรที่เลี้ยงดูเคารพบูชาบิดามารดาของตน ย่อมได้รับการอนุเคราะห์จากท่านทั้งสอง ด้วยการอวยพรให้มีชีวิตที่ดีงาม ย่อมได้รับความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิต ไม่มีความเสื่อม^{๕๒}

ข้อที่ ๒ ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน เมื่อบุตรธิดาเติบโตสามารถทำงานแทนบิดามารดาได้ บุตรธิดาจะต้องรับภาระหน้าที่ในการช่วยกระทำกิจแทนมารดาบิดา เป็นการแบ่งเบาภาระของท่าน เอาใจใส่ในกิจการงานของมารดาบิดาโดยไม่กลัวความยากลำบากทั้งมวล เพราะว่าท่านทั้งสองได้ทำงานเพื่อบุตรธิดาและครอบครัวมานานแล้ว เมื่อบุตรธิดาเติบโตแล้วท่านควรจะได้พักผ่อน กิจการต่าง ๆ ของครอบครัวที่มีอยู่ บุตรธิดาควรจะต้องเข้ามารับผิดชอบดูแลแทนท่าน โดยมีบิดามารดาเป็นผู้ปรึกษาอยู่ใกล้ตัว บุตรธิดาที่ไม่ตระหนักถึงหน้าที่ข้อนี้ ก็จะไม่ได้ใส่ใจกิจการงานของครอบครัว ปลดปล่อยให้บิดามารดาทำงานเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวจนแก่ชรา แม้บุตรธิดาจะเติบโตแล้วแต่ก็ยังให้บิดามารดาเลี้ยงดูอยู่ ดังคำที่ว่าเลี้ยงให้โตแล้วยังไม่พอ ต้องเลี้ยงให้ตายอีก เป็นเพราะบุตรธิดาไม่ตระหนักในหน้าที่ของตนเอง พระพุทธศาสนากล่าวถึงบุคคลที่ทำการงานแทนบิดามารดาว่าเป็นผู้ควรยกย่องสรรเสริญ เป็นที่ยินดีของบุคคลต่าง ๆ เพราะได้ทำประโยชน์แก่บุคคลภายในครอบครัว และ

^{๕๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๖.

^{๕๒} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๖.

ปวงญาติ เขาย่อมมีความสุขในปัจจุบัน แม้ละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมประสบสุคติในโลก สวรรค์^{๕๓}

ข้อที่ ๓ คำรณรงค์ตระกูลของท่าน บุตรธิดาจะต้องทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูล ของบิดามารดาให้ดำรงอยู่ตลอดไป เพราะบุตรธิดาชื่อว่า เป็นทายาทของบิดามารดา เพราะฉะนั้น การที่วงศ์ตระกูลจะเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อม ย่อมขึ้นอยู่กับบุตรธิดาเป็นประการ สำคัญ บุตรธิดาที่ดี ผู้จะเป็นหัวหน้าครอบครัวและมีใจเป็นเพียงผู้จะทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ ตระกูลให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น บุตรธิดาจะต้องให้วงศ์ตระกูลเจริญก้าวหน้าต่อไปด้วย ภาวลักษณะแห่งความดีงาม ไม่ทำในสิ่งที่ก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่วงศ์ตระกูล ต้องรักษา ชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลมิให้เสื่อมเสียด้วย

ทั้งนี้ในการดำรงอยู่ของตระกูล^{๕๔} จึงหมายถึง การเจริญรุ่งเรืองของบุตรธิดา ฉะนั้น บุตรพึงคำนึงถึงความมุ่งมั่น ความปรารถนา ความยากลำบากของมารดาบิดา ที่ท่านได้ ทำให้วงศ์ตระกูลยังยืนสืบต่อมาถึงตน โดยสืบต่อไม่ให้ล้มสลายไปในช่วงอายุของตนเอง โดย ไม่ทำลายทรัพย์มรดกที่มารดาบิดาสั่งเอาไว้ รวมทั้งรักษาและตั้งสมให้เพิ่มพูนมากขึ้น วงศ์ ตระกูลจะเจริญเป็นปึกแผ่นมั่นคง ก็ต้องอาศัยความสามัคคีของญาติพี่น้อง ดังนั้น บุตร ธิดาพึงเอาใจใส่ต่อความสำคัญในการปลูกความรัก ความสามัคคีในหมู่เครือญาติ ปฏิบัติตน ให้เหมาะสมแก่สถานะในกลุ่มญาติ เช่น รู้จักประพฤดิอ่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะ และ การให้การช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน เป็นต้น ตลอดทั้งการยึดถือหลักความกตัญญู กตเวทิตอันเป็นคุณธรรมของคนดี โดยนำมาปฏิบัติ อันเป็นเครื่องชี้นำชีวิตให้วงศ์ตระกูลมี ความมั่นคง

ข้อที่ ๔ ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท หมายความว่า การประพฤติ ปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่จะรับทรัพย์มรดกของตระกูล เพื่อรักษา โภคะ สมบัติที่บิดามารดา มอบไว้ให้ เช่น ยึดถือในคำสั่งสอนของท่านมาปฏิบัติ เพราะว่า บุตรธิดาที่ ดี จะต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของมารดาบิดา การที่บุตรธิดายึดถือและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของ บิดามารดา ย่อมสามารถรักษาทรัพย์สมบัติของตระกูลให้คงอยู่ตลอดไปได้ แต่ถ้าบุตรธิดา ไม่ได้เอาใจใส่ต่อคำสั่งสอนของมารดาบิดา บุตรธิดาเหล่านั้น ย่อมไม่สามารถจะรักษา โภคะ

^{๕๓} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๗.

^{๕๔} พระมหาภูณนตุ จันทร์จิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๑).

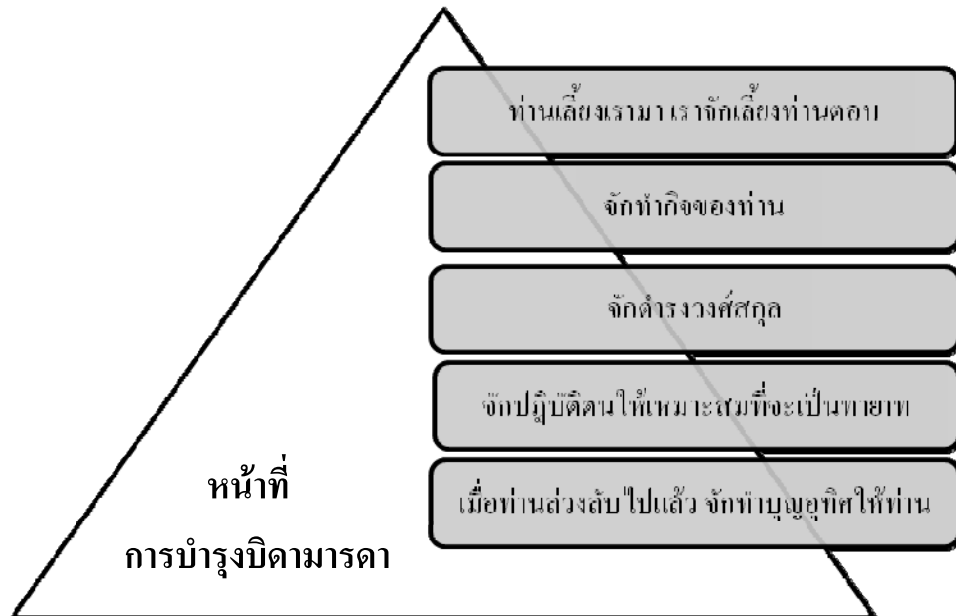
สมบัติของท่านไว้ได้ เพราะไม่ได้ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่ดีในการสืบทอดมรดกของวงศ์ตระกูล ดังนั้น การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่ดี จะรับทรัพย์มรดกของตระกูลนั้น สิ่งที่ต้องพิจารณา ได้แก่ การหลีกเลี่ยงไม่ข้องแวะอบายมุข คือ ทางแห่งความเสื่อม ซึ่งนำมาซึ่งหายนะแก่โภคะสมบัติทั้งปวง คือ อบายมุข ในส่วนเกี่ยวกับการหลงมัวเมาในกามคุณ การแสวงหาความสุขจากการดื่มของมึนเมาและเล่นการพนัน ตลอดจนการคบคนชั่วเป็นเพื่อน และการเที่ยวดูการละเล่นต่างๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เสียหน้าที่การงาน

บุคคลที่จะได้รับมรดกทรัพย์มรดกของตระกูล จะต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นที่นิยม นับถือและรักใคร่ของครอบครัว ถ้าหลงมัวเมาอยู่ในอบายมุขแล้ว คุณธรรมความดีทั้งหลายที่ได้ทำมา ย่อมถึงความเสื่อมเสียชื่อเสียงเกียรติยศ เพราะความมัวเมาประมาทในอบายมุข เพราะฉะนั้น บุคคลผู้หวังความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน ควรเว้นเสียให้ห่างไกล เพราะเป็นทางแห่งความเสื่อม และเป็นเหตุให้เสียสุขภาพทางกาย ทางจิต ทั้งสมอง ความคิดก็เฉื่อยชา หรือครุ่นคิดในสิ่งนั้นๆ อยู่เนือง ๆ ใช้เวลากับสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นเหตุให้ครอบครัว และสังคมเดือดร้อน ทั้งก่อให้เกิดความล่องละเมียดศีล หรือแม้แต่การทำลายคุณธรรมอื่น ๆ อีกมากมาย อบายมุข จึงเป็นช่องทางที่จะนำไปสู่ความเสียหาย และเป็นการทำลายความเจริญรุ่งเรือง

ดังนั้นบุคคลผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิต และความเป็นที่รักใคร่ของครอบครัว ควรหลีกเลี่ยงละเว้นอบายมุขทั้งหลาย อันเป็นช่องทางที่นำมาซึ่งความฉิบหายแก่ตนเองและผู้อื่น ชื่อว่าประพฤตินสมควรแก่ความเป็นทายาทของวงศ์ตระกูล

ข้อที่ ๕ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ หมายความว่า การทำบุญในทางพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นความดี เพราะเป็นการสั่งสมบุญเป็นเหตุนำความสุขมาให้ และบุคคลผู้กระทำความดี ย่อมประสบกับห้วงแห่งบุญกุศล เพราะฉะนั้น การทำบุญกุศลแก่บิดามารดา หรือ การทำให้บิดามารดามีจิตใจเลื่อมใสศรัทธาในคุณพระรัตนตรัย ในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ ดังนั้น เมื่อมีโอกาส จึงควรทำบุญให้บิดามารดา ตัวอย่างเช่น ทำบุญในวาระครบรอบวันเกิด หรือ พาบิดามารดาไปบำเพ็ญบุญกุศลในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อช่วยกระตุ้นให้จิตใจนุ่มไปในเรื่องความดี และ เป็นการเพิ่มบุญกุศลให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น เมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิตไปแล้ว บุตรธิดาควรรับภาระหน้าที่ต่างๆ เริ่มตั้งแต่ประกอบพิธีศพ จนกระทั่งการปลงศพตามประเพณีทางศาสนา นอกจากนี้ พึงหาโอกาสอันเหมาะสมบำเพ็ญกุศลทักษิณาดามวาระ

ตัวอย่างเช่น การทำบุญครบรอบ ๗ วัน ๑๐๐ วัน เป็นต้น การทำบุญอุทิศเป็นหน้าที่ของบุตร พึงกระทำให้แก่บิดามารดา ทั้งในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่และหลังจากท่านเสียชีวิตแล้ว^{๕๕} ดัง เสนอไว้ในแผนภูมิที่ ๕

แผนภูมิที่ ๕ แสดงหน้าที่การบำรุงบิดามารดาของบุตรธิดาตามหลักพระพุทธศาสนา

๒.๔ บุคคลแบบอย่างของการเป็นบุตรธิดาที่ดี

บุคคลแบบอย่างของการเป็นบุตรธิดาที่ดีมีเป็นจำนวนมาก ฉะนั้น ในการนำเสนอ บุคคลดังกล่าว ผู้วิจัย จึงได้คัดเลือกมาเพียง ๒ ตัวอย่าง เพื่อเป็นตัวอย่างหรือ โมเดล (Model) ในการศึกษาดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ พระพุทธเจ้า

ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เมื่อศึกษาพุทธประวัติ มักจะมองข้ามในเรื่อง พระมารดาไป เพราะอะไร ก็เพราะว่าพระนางสิริมหามายานั้น เมื่อทรงมีพระประสูติกาลแล้ว

^{๕๕} พระมหาบุญกอง คุณาโร (มหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ถึงความกตัญญู (กตญนฺตา) ใน พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

ภายใน ๗ วัน ก็เสด็จทิวศด แล้วประวัติศาสตร์ก็ผ่านบทบาทของพระองค์ไป แต่แท้ที่จริงแล้ว พระองค์ยิ่งใหญ่มาก คือ ถ้าพระนางไม่เสียดล ก็ไม่มีพระพุทธเจ้า ทั้งนี้ตามธรรมดาของมารดาพระโพธิสัตว์นี้ ท่านวางหลักไว้ข้อหนึ่งว่า พระครรภ์ของมารดาแห่งพระโพธิสัตว์จะเป็นที่ประดิษฐานอยู่ของพระโอรส ซึ่งจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น นั่นหมายความว่า ใครก็ตามที่ตั้งความปรารถนาเพื่อเป็นพระพุทธมารดา ต้องกล้าที่จะแลกชีวิตเพื่อให้ลูกของตนนั้นสมประสงค์ กล่าวคือ ถ้าตั้งความปรารถนาอย่างนี้แล้ว ก็พร้อมที่จะตายเพื่อให้ลูกได้สมปรารถนา สิ่งเหล่านี้คือ ความรักของแม่ที่ยิ่งใหญ่มาก เป็นความรักที่สามารถจะตายแทนลูกได้ แต่ความรักของลูกนั้น บางทีไม่กล้าที่จะตายแทนพ่อแม่ บางทีปล่อยพ่อแม่ตายจากไปโดยที่ไม่เคยไปดูใจด้วยซ้ำไปเรามีเวลาให้คนทั้งโลกแต่กลับไม่มีเวลาให้คุณพ่อคุณแม่

ด้วยเหตุนี้เอง ในพรรษาที่ ๗ พระพุทธองค์จึงเสด็จไปโปรดพระพุทธมารดาเป็นการชดใช้หนี้ศักดิ์สิทธิ์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะพระนางสิริมหามายานั้น หลังจากเสด็จทิวศดแล้ว ก็เสด็จอุบัติขึ้นไปเป็นเทพบุตรอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ว่า พระพุทธองค์ได้เสด็จขึ้นไปแสดงธรรมโปรดพระนางสิริมหามายา ซึ่งเป็นพระพุทธมารดา ผู้ให้กำเนิด บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ถึง ๓ เดือน ธรรมเทศนาที่คัดเลือกมาแสดง คือ พระอภิธรรม ที่ต้องเป็นพระอภิธรรม เพราะทรงมารำลึกนึกถึงว่า เวลาพอกับแม่ได้ของอร่อย ย่อมต้องการให้ลูกได้กินของอร่อยนั้นด้วย พระพุทธองค์มองจากมุมนี้

ดังนั้นเมื่อพระพุทธองค์จะแสดงธรรมให้แก่พระพุทธมารดา ก็ทรงเลือกเอาธรรมะส่วนที่ดีที่สุด สำคัญที่สุด ลึกซึ้งที่สุด ไปแสดงโปรดจนพระพุทธมารดา สำเร็จมรรคผลเป็นพระอริยบุคคล นี่คือ ที่สุดแห่งความกตัญญูที่พระพุทธองค์ทรงทำให้คุณเป็นตัวอย่างแก่พวกเรา พอทำให้พระพุทธมารดาเป็นพระอริยบุคคลได้ ก็เป็นอันว่า การชดใช้หนี้ศักดิ์สิทธิ์นั้นสำเร็จสิ้นบริบูรณ์^{๕๖}

๒.๔.๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ส่วนทางคติโลก บุคคลที่เป็นแบบอย่างได้เห็นชัดเจนมากที่สุดในสังคมไทยและชาวต่างประเทศที่ให้การยกย่องสรรเสริญพระบารมี ก็คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหรือที่เรานิยมเรียกอย่างเคารพในพระองค์ท่านว่า ในหลวง ผู้อยู่ในดวงใจของชาวไทยทุกคน พระ

^{๕๖} พระมหาภูติชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี), *ที่สุดแห่งความดี*, กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๔๗, หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

ราชประวัติโดยย่อ มีดังนี้ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช เสด็จพระราชสมภพ ณ โรงพยาบาลเมานท์ ออเบิร์น เมืองเคมบริดจ์ รัฐแมสซาชูเซตส์ ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ ๑๒ ค่ำ เดือนอ้าย ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๘๕ ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๔๗๐ มีพระนามเดิมว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช เป็นพระราชโอรสพระองค์เล็ก ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ (พระราชโอรส ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) และสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ ซึ่งภายหลังทั้งสองพระองค์ได้รับการเฉลิมพระนามาภิไธย เป็นสมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี^{๕๖}

เมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๓ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศไทย โปรดเกล้าให้ตั้งการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ระหว่างวันที่ ๒๘-๓๐ มีนาคม ๒๔๙๓ และเมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน ๒๔๙๓ ทรงประกอบพิธีราชาภิเษกสมรส กับ หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร ที่วังสระปทุม โดยสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระราชทานหลังน้ำพระมหาสังข์ทรงจดทะเบียนสมรส ตามกฎหมายเช่นเดียวกับประชาชน ได้ทรงสถาปนาหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ ขึ้นเป็น พระราชินีสิริกิติ์ โดยทรงมีพระราชธิดาและพระราชโอรส รวม ๔ พระองค์ ส่วนด้านพระราชกรณียกิจ ทรงมีโครงการมากกว่า ๒,๐๐๐ โครงการในพระราชดำริ เพื่อช่วยเหลือประชาชนในถิ่นทุรกันดาร และที่สำคัญทรงส่งเสริมการพึ่งพาตนเองตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่ ให้ประชาชนพึ่งตนเองได้

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับในหลวงที่ทรงให้การทะนุบำรุงและทรงเอาใจใส่ต่อสมเด็จพระย่า ไว้ตอนหนึ่งว่า

“เหมือนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเคยตรัสเล่าว่า สมเด็จพระย่าเห็นพระองค์เป็นเด็กตลอดเวลา ทรงสอนตลอดจนถึงพระชนมายุ ๖๐ พรรษา สมเด็จพระย่าจึงเลิกสอน นั่นเพราะแสดงว่าทรงเห็นพระเจ้าอยู่หัวเป็นเด็กจนถึงพระชนมายุ ๖๐ พรรษา นี่คือธรรมดาคงคนเป็นแม่ จะอย่างไร ก็

^{๕๖} พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช. [ออนไลน์].

มองลูกว่าเป็นเด็กเล็กอยู่นั่นเองมารดาของพระสารีบุตรก็เช่นเดียวกัน
ถึงแม้ลูกชายของตัวเองจะเป็นถึงอัครสาวก แต่ในสายตาของโยมแม่”^{๕๔}

นอกจากนั้น พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี) ยังได้กล่าวเสริมต่อไปอีกว่า ใน
หลวงของเราพระองค์ทรงเป็น มหาราชยอดกตัญญู เพราะว่า ในบั้นปลายพระชนม์ชีพของ
สมเด็จพระเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอุทิศเวลา ๕ วันในหนึ่งสัปดาห์สำหรับสมเด็จพระเจ้า
โดยเสด็จๆ ไปเสวยร่วมกับสมเด็จพระเจ้าคือสมเด็จพระแม่ของพระองค์หนึ่งวัน ซึ่งเป็นวันพระ
พระองค์ทรงสมทานอุโบสถศีล คือศีลแปด ทรงงดข้าวเย็นจึงไปเสวยร่วมกับสมเด็จพระแม่ไม่ได้
อีกหนึ่งวันสำหรับสมเด็จพระราชินีและพระบรมวงศานุวงศ์^{๕๕}

ในการวิจัยนี้ มุ่งให้ความสำคัญของพระองค์ในแง่ของการบำรุงพระราชมารดา
หรือที่ประชาชนชาวไทยเรียกกันติดปากว่า สมเด็จพระเจ้า ของปวงชนชาวไทย กล่าวคือ พระองค์
ทรงบำรุงให้ความสำคัญอุปการะต่อสมเด็จพระเจ้า สรุปลงเป็นข้อๆ ดังต่อไปนี้

(๑) ในข้อที่ว่า ท่านเลี้ยงเรามา เราก็กเลี้ยงท่านตอบ หมายถึงว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าทรง
ให้ความรักความเอ็นดูด้วยการเอาใจใส่มาแต่ทรงพระเยาว์ ในหลวง จึงทรงตอบแทนพระคุณ
ต่อสมเด็จพระเจ้าด้วยการอุปการะตอบด้วยวัตถุสิ่งของอันเหมาะสม และทรงเลี้ยงทั้งพระวรกาย
และพระทัยของสมเด็จพระเจ้าให้ทรงสดชื่น มีพระพลานามัยที่ถูกต้องสุขลักษณะอย่างครบถ้วน ดังจะ
เห็น ได้จากการที่ในหลวงทรงเป็นห่วงต่อพระสุขภาพของสมเด็จพระเจ้า ในครั้งทรงประจวบ
เป็นต้น

(๒) ในข้อที่ว่า จักทำกิจของท่าน หมายถึงว่า ในหลวงทรงบำเพ็ญพระราชกรณีย
กิจตามที่ทรงตั้งปณิธานไว้ในครั้งทรงขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๙ แห่ง
กรุงรัตนโกสินทร์ เช่น ทรงทำตามพระราชดำรัสของสมเด็จพระเจ้าในการออกเยี่ยมเยียน
ประชาชนในทุกท้องที่ในประเทศไทยแม้จะมีความทุรกันดารก็ตาม แต่ทรงปฏิบัติหน้าที่อย่าง
เข้มแข็งสมดังที่สมเด็จพระเจ้าได้ตรัสเตือนไว้เสมอว่า ให้ในหลวงของเรา คิดดิน คือ ให้ทรงรู้จัก
ความทุกข์ยากลำบากของประชาชนแล้วรีบหาทางแก้ไขให้มีความเป็นอยู่ที่ดี อยู่แบบพอเพียง
อยู่แบบเหมาะสมแก่ฐานะ

(๓) ในข้อที่ว่า จักดำรงวงศ์สกุล หมายถึงว่า ในหลวงของเรา พระองค์ทรงเป็น
พระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระเมตตาต่อพสกนิกรชาวไทยและชาวต่างชาติเป็นอย่างยิ่ง พระองค์

^{๕๔} พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี), ที่สุดแห่งความดี, หน้า ๒๑๖.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

ถือเสมือนหนึ่งว่า ประชาชนของพระองค์ก็เหมือนลูกของพ่อแม่ ฉะนั้น จะเห็นได้จาก โครงการต่างๆ ที่พระองค์ทรงดำริและดำเนินเรื่อยมาจากอดีตถึงปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๕๔) ว่ามี มากกว่า ๒,๐๐๐ โครงการ ซึ่งแต่ละโครงการก็เป็นการช่วยเหลือประชาชนให้มีโอกาสในการทำ มาหาเลี้ยงชีพอย่างสุจริตและสุขสบายยิ่งขึ้น เช่น โครงการปลูกหญ้าแฝกเพื่อป้องกันดินทรุด และป้องกันน้ำไหลหลากมาเร็ว โครงการเขื่อนและที่กักเก็บน้ำเป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น เขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ ฝายน้ำล้น อ่างเก็บน้ำของหมู่บ้าน โครงการช่วยเหลืออาชีพแก่เกษตรกร การปรับปรุงดินเปรี้ยวให้สามารถมาปลูกพืชทางการเกษตรได้ และโครงการอื่นๆ อีกมาก

(๔) ในข้อที่ว่า จักปฏิบัติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทนายท หมายถึงว่า ในหลวงทรง ประพฤติปฏิบัติพระองค์อยู่ในองค์แห่งเอกอัครศาสนูปถัมภก โดยเฉพาะทรงเป็นพุทธมามกะ เป็นตัวอย่างที่ควรยกย่องแก่ปวงชน และทรงให้ความสำคัญแก่ทุกศาสนาในประเทศไทยดัง จะเห็นได้จากการจัดกิจกรรมในวันสำคัญต่างๆ ของชาติ เช่น วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์

(๕) ในข้อที่ว่า เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน หมายถึงว่า เมื่อสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณมกุฏราชุกุศลเจ้าคณะธรรมยุตฯ เสด็จสวรรคต ในหลวงของเราก็ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ต่างๆ เพื่อถวายอุทิศแด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณมกุฏราชุกุศลเจ้าคณะธรรมยุตฯ ทรงนิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระอภิธรรมทุกคืนจนกว่า จะมีพิธีถวายพระเพลิงพระสรีระศพของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณมกุฏราชุกุศลเจ้าคณะธรรมยุตฯ เป็นต้น ตลอดจนทรงบำเพ็ญบุญ กุศลอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก เพื่อให้ส่วนบุญที่ทรงบำเพ็ญนั้น ไปถึงแด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณมกุฏราชุกุศลเจ้าคณะธรรมยุตฯ ฉะนั้น จึงถือว่าพระองค์ทรงทำบุญอุทิศอย่างเต็มพระกำลังและเหล่าพสกนิกรชาวไทยทุกคนทุกฝ่าย ต่าง ร่วมใจแสดงออกถึงความจงรักภักดีและความกตัญญูรู้คุณของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณมกุฏราชุกุศลเจ้าคณะธรรมยุตฯ เพราะเมื่อในหลวงทรงบำเพ็ญเป็นแบบอย่างเช่นนี้แล้ว ต่างก็ชื่นชม ยินดีและบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุต่างๆ เช่น ให้ทาน รักษาศีล เจริญจิตภาวนา เป็นต้น เพื่อถวาย เป็นพระราชกุศลตามอย่างในหลวงของเราอย่างปลาบปลื้มยินดี เหมือนกับว่าสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณมกุฏราชุกุศลเจ้าคณะธรรมยุตฯ เป็นญาติผู้ใหญ่ที่จะต้องให้ความเคารพและถวายความจงรักภักดีอย่างหาที่สุจะ เปรียบมิได้

บุคคลที่คอยหมั่นบำรุงบิดามารดานั้น เรียกว่า เป็นบุตรธิดาที่มีความกตัญญูต่อ บพการีหรืออภิชาติบุตรก็เรียก เพราะมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเองในการเอาใจใส่ ต่อสุขทุกข์ของท่าน จึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างบุตรธิดากับบิดามารดา เป็นไปอย่าง

ถูกต้องเหมาะสมต่อกัน ในฐานะสมาชิกในครอบครัว โดยบุตรธิดา จำเป็นจะต้องเอาใจใส่ สอดส่องต่อสุขภาพกายและสุขภาพจิตของบิดามารดา ซึ่งเป็นหน้าที่ของบุตรทุกคนที่จะต้อง ทำตอบแทนแก่มารดาบิดาตามหลักการของพระพุทธศาสนา แต่การทำตอบแทนดังที่ได้กล่าว ไปแล้วนั้น ถือเป็นการทำงานที่เพียง โลภิยะเท่านั้น ซึ่งการทำตอบแทนแบบนี้ไม่ถือว่าตอบแทนพระคุณของท่านให้หมดสิ้นได้ เพราะพระพุทธศาสนา ถือว่ามารดาบิดามี อุปการะมากต่อบุตร เปรียบเหมือนกับพระพรหม บุตรจึงไม่สามารถทำตอบแทนแก่ท่านให้ สิ้นสุดด้วยการตอบแทนที่เป็น โลภิยะได้ โดยเปรียบเทียบว่า ถึงแม้บุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิต อยู่ ๑๐๐ ปี เลี้ยงดูมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง เลี้ยงดูบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่งปฏิบัติท่านทั้งสองบนบ่า นั้น แม้ท่านทั้งสองจะถ่ายอุจจาระปัสสาวะบนบ่าทั้งสองของบุตร และแม้บุตรจะสถาปนา มารดาบิดาไว้ในราชสมบัติเช่นกับพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ยังไม่เชื่อว่าบุตรได้ทำตอบแทนแก่ มารดาบิดาเลย เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลายการทำ ตอบแทนแบบ โลภิยะจึงเป็นเพียงสิ่งเล็กน้อยเท่านั้น แต่บุตรคนใดทำมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธา ให้มีศรัทธา ผู้ไม่มีศีลให้มีศีล ผู้ตระหนี่ให้รู้จักการเสียสละ ผู้ไม่มีปัญญาให้มีปัญญา การทำ อย่างนี้เท่านั้นจึงจะชื่อว่าบุตรได้ตอบแทน คุณของมารดาบิดานั้น^{๖๐} บุตรที่บำรุงมารดาบิดา ด้วยการให้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ให้สมาทานศีล หรือให้บรรพชา จัดว่าเป็นยอดของคน ทั้งหมดผู้บำรุงมารดาบิดาในโลกนี้ การบำรุงมารดาบิดาของผู้นั้น เป็นการกระทำตอบแทนต่อ อุปการคุณที่มารดาบิดากระทำไว้

นอกจากนั้น ยังพบว่า บุคคลผู้รู้จักบำรุงบิดามารดาเป็นคนที่กตัญญูรู้คุณซึ่งถือว่าเป็น เครื่องหมายของคนดีไว้ สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า กตญญูตา กตเวทิตา เกวลา เอสา สปปุริสภูมิ แปลว่า ความเป็นคนกตัญญูและความเป็นคนกตเวทิตี ทั้งหมดนี้เป็น ภูมิสัตบุรุษ^{๖๑}

คำว่า เครื่องหมาย เป็นคำนามหมายถึงสิ่งที่ทำขึ้นแสดงความหมาย เพื่อจดจำหรือ กำหนดรู้ หรือเครื่องหมายที่เป็นสิ่งกำหนดรู้ ดังนั้นคำว่า ความกตัญญู กตเวทิตี เป็น เครื่องหมายของคนดี จึงหมายถึง สิ่งที่กำหนดรู้ว่าเป็นคนดี คือความกตัญญูรู้คุณรู้จักบำรุง บิดามารดาผู้มีพระคุณ ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในสรงกษาดก ไว้ว่า

^{๖๐} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘.

^{๖๑} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

“บุคคลใด เป็นคนกตัญญูกตเวที เป็นปราชญ์ มีกัลยาณมิตร และมีความรักดีมั่นคง ช่วยกระทำกิจของมิตรที่ตกยากด้วยความเต็มใจ บัณฑิตเรียกคนเช่นนั้นว่า สัตบุรุษ”^{๖๒}

นอกจากนี้ ยังได้กล่าวไว้อีกว่า ผู้บำรุงบิดามารดาถือได้ว่าเป็นผู้มีความกตัญญู ตั้งอยู่ในภูมิสัตบุรุษ คือ เป็นพื้น ชั้นแห่งจิต หรือระดับจิตใจ ของคนที่มีคุณธรรม ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ความว่า

“สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวทีความเป็นคนกตัญญู ความเป็นคนกตเวที สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนกตัญญูและความเป็นคนกตเวทีทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัตบุรุษ”^{๖๓}

ในมงคลสูตร ได้กล่าวถึงสิ่งที่เป็นมงคล หนึ่งในบรรดามงคลทั้งปวงนั้น ได้กล่าวถึง การบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดา ทั้งนี้ เมื่อมารดาและบิดาผู้อนุเคราะห์แก่บุตร ท่านเรียกว่า พรหม บุรพาจารย์ และอาหุเนยบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุที่นั่นแหละ บุตรผู้เป็นบัณฑิตพึงนอบน้อม พึง สักการะท่านด้วยข้าว น้ำ ผ้านุ่งห่ม ที่นอน ที่นั่ง อบกาย ให้อาบน้ำ และชำระเท้า เพราะเหตุที่บุตรผู้เป็นบัณฑิตได้บำรุงบำเรอในมารดาและบิดา บัณฑิตทั้งหลายย่อม สรรเสริญเขา ครั้นเขาละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกสวรรค์ ทั้งนี้ ทรัพย์สินต่างๆ ในโลกนี้ มนุษย์ผู้มีปัญญา ย่อมแสวงหาได้ไม่ยากจนเกินความสามารถของตน แต่สำหรับ การแสวงหากตัญญูกตเวทิตานั้น เป็นเรื่องที่ทำได้ยาก ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าบุคคลหาได้ยาก

๒.๕ สรุป

เนื้อหาสาระสำคัญในบทที่ ๒ นี้ มุ่งนำเสนอเพียง ๒ ประเด็นหลัก ได้แก่ ประเด็นแรกเป็นการกล่าวถึงความหมายและความสำคัญของการบำรุงบิดามารดาทั้งในพระไตรปิฎก และในทัศนะของนักคิดนักเขียนร่วมสมัย ซึ่งล้วนแต่ยกให้บิดามารดา มีความสำคัญในแง่ของบุคคลที่หาได้ยากยิ่งใน โลกที่คอบกปกรักรักษาคุ้มครองบุตรธิดาอย่างที่ใครๆ ในโลกนี้ ไม่สามารถจะกระทำได้ บิดามารดาทั้งหลายต่างก็มีเมตตารักบุตรธิดาเท่าชีวิตยอมพลีชีพเพื่อบุตรธิดาได้ ขณะเดียวกันก็เสียสละทุ่มเททั้งร่างกายและแรงใจให้แก่บุตรธิดา ในการที่จะให้บุตรธิดาสามารถมีชีวิตอยู่รอดปลอดภัยได้โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า มีตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้า และในหลวง เป็นต้น ที่ถือว่าเป็นบุตรธิดาที่ควรยกย่องสรรเสริญ

^{๖๒} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๘/๖๐๘.

^{๖๓} อญ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

และยึดถือเป็นแบบอย่างแก่บุคคลทั่วไปในการบำรุงบิคารมารดาของตนเอง ส่วนบุตรธิดา เมื่อพิจารณาเห็นแล้วว่า บิคารมารดามีคุณอย่างใหญ่หลวงก็ควรที่จะตอบแทน ไม่ควรประมาท ควรบำรุงเอาใจใส่ต่อบิคารมารดาทั้งในด้านวัตถุสิ่งของที่เหมาะสมแก่อัฐภาพ เช่น เสื้อผ้า อาหาร ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย นอกจากนั้น ก็ควรบำรุงด้านจิตใจด้วย เช่น ไม่ทำให้บิคารมารดาผิดหวัง รู้จักรักษาชื่อเสียงของวงศ์สกุลไว้ได้ ดำเนินกิจธุระที่ท่านมอบหมายให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี สิ่งเหล่านี้ การปฏิบัติตัวของบุตรธิดาเท่ากับเป็นการประกาศคุณความดีของบิคารมารดา ถ้าหากบุตรธิดาเป็นคนดีสังคมทั่วไปก็ยกย่องสรรเสริญ ไม่ใช่เฉพาะแก่ที่ตัวบุตรธิดาเท่านั้น แต่สังคมยกย่องสรรเสริญไปถึงบิคารมารดาด้วย ซึ่งมักจะไต่ยินไต่ฟังเสมอๆ ตรงกันข้ามถ้าหากบุตรธิดาไม่ดีผู้คนในสังคมถูกเหยียดหยามก็พลอยตำหนิไปถึงบิคารมารดาด้วยว่า เลี้ยงลูกไม่ดีไม่อบรมสั่งสอน ส่วนหลักธรรมที่ทำให้บุตรธิดารู้จักการบำรุงบิคารมารดานั้น จะได้นำเสนอในบทที่ ๗ ต่อไปนี้

บทที่ ๓

หลักธรรมที่สัมพันธ์กับการบำรุงบิดามารดา

ในบทนี้ ผู้วิจัย จะนำเสนอถึงหลักธรรมที่สัมพันธ์กับการบำรุงบิดามารดาในพระพุทธศาสนา โดยแบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ ส่วนแรก คือ หลักธรรมที่ส่งเสริมด้านคุณธรรมศีลธรรมอันดีงามแก่บุตรธิดาที่พึงปฏิบัติต่อบุพการี คือ บิดามารดา และส่วนที่สอง คือ หลักธรรมที่ควรละเว้นซึ่งบุตรธิดาไม่ควรนำมาปฏิบัติต่อบุพการี เนื่องจาก เป็นเหตุให้เป็นคนอกตัญญูไม่รู้จักคุณของท่าน ดังเนื้อหาสาระที่นำมาศึกษาต่อไปนี้

๓.๑ หลักการส่งเสริมและปลูกฝังศีลธรรม

การที่บุตรธิดาจะเป็นคนดีได้นั้น ฝ่ายบิดามารดาจะต้องรู้จักวิธีการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมและศีลธรรมอันดีงามตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้แก่บุตรธิดาด้วย ทำอุปการะบุตรธิดาก่อน เอาใจใส่เลี้ยงดูอบรมสั่งสอน เป็นต้นแบบที่ดีให้แก่บุตรธิดาซึ่งสามารถทำได้ ดังนี้

๑. เป็นต้นฉบับทางกาย “แบบ” เป็นสิ่งที่จำเป็นในการทำให้ของทั้งหลายในโลกมีค่าสูงขึ้น ตัวอย่างเช่น ก้อนดินเหนียวธรรมดาถ้าหากนำมาใส่แบบพิมพ์แล้วพิมพ์เป็นตุ๊กตา ก็ทำให้ดินก้อนนั้นมีค่าขึ้นมาเป็นเครื่องประดับบ้านเรือนได้ ดินเหนียวก้อนเดียวกันนี้หากได้แบบที่ดีกว่าขึ้นมาอีกเช่นแบบเป็นพระพุทธรูปก็จะเห็นได้ว่าคุณค่าของดินเหนียวก้อนนี้ทรงคุณค่ามากยิ่งขึ้น ผู้คนได้กราบไหว้บูชา จะเห็นได้ว่าคุณค่าของดินเหนียว ก้อนนี้ขึ้นอยู่กับแบบที่พิมพ์นั่นเอง ในทำนองเดียวกัน การเกิดของสัตว์ เช่น เป็น ช้าง ม้า วัว ควาย ฯลฯ แม้จะมีปัญญาติดตัวมามากสักปานใดก็ไม่สามารถทำความดีได้เต็มที่ โชคดีที่เราได้แบบเป็นคนซึ่งเป็นโครงร่างที่ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย เหมาะในการทำความดีทุกประการ พระคุณของบิดามารดาในการเป็นต้นแบบทางกายให้บุตรธิดา นับว่ามากเหลือหลาย ยิ่งถ้าอบรมเลี้ยงดูเป็นต้นแบบทางใจให้ด้วยก็ยิ่งมีพระคุณมากเป็นอเนกอนันต์

๒. เป็นต้นแบบทางใจ ให้การอบรมสั่งสอน ปลูกฝังกิริยามารยาท ให้ความรู้ทั้งด้านศิลปวิทยาและด้านคุณธรรมจริยธรรม แก่บุตรธิดา เช่น ชักนำไปทำบุญตักบาตร ไหว้พระรับศีล หรือเจริญเมตตาภาวนาในสถานปฏิบัติธรรมใกล้บ้าน ชักนำไปสวดมนต์

ก่อนนอน เมื่อบิดามารดาทำหน้าที่สมบูรณ์แล้วเช่นนี้ ก็จะเกิดความปีติเอิบอ้อมใจ ดีใจเมื่อคนอื่นชมหรือสรรเสริญว่าบุตรธิดาของตนเป็นคนดีรู้คุณบิดามารดา

๓.๑.๑ กตัญญูทเวทิตากับการบำรุงบิดามารดา

ในทางพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าตรัสบรรยายคุณธรรมของบุตรธิดาไว้อย่างสั้น ๆ แต่จับความไว้ได้อย่างครบถ้วน คือคำว่า กตัญญู ทเวทิตี คุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นบุตรธิดาที่ตีรวมอยู่ใน ๒ คำนี้

กตัญญู เป็นธรรมอันเป็นมงคลที่ ๒๕ ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้โดยเน้นให้นำไปพัฒนาคุณสมบัติของคนดีแปลตามตัวหนังสือคือผู้รู้ว่า คนอื่นทำความความดีอะไรไว้แก่ตนบ้าง เอาความหมายสั้น ๆ ว่า ผู้รู้คุณคน การรู้บุญคุณคนหรือรู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้ตนเองนับถือเป็นหลักแห่งความยุติธรรมและความเป็นธรรมอย่างหนึ่งในสังคมมนุษย์ เพราะเป็นการสอดคล้องกับหลักคำสอนว่า การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้มีคนทำดีให้กับเราแล้ว และเราได้รับผลประโยชน์จากการทำดีของเขา เป็นต้นว่า ได้ลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุข รับรู้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ตน รับรู้คุณความดีของเขา ย่อมถือได้ว่ายุติธรรมต่อกัน

ในงานวิจัยนี้ศึกษาเฉพาะกตัญญูต่อบิดามารดาในฐานะบุพการี หมายถึง รู้คุณเห็นคุณบิดามารดา คือเห็นด้วยใจ เห็นด้วยปัญญา ว่าบิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณต่อตนเองอย่างแท้จริง คุณของบิดามารดาได้จากอุปการะ คือประโยชน์ที่ท่านทำแก่บุตรธิดามีอะไรบ้างที่แตกต่างจากคนอื่น ตามธรรมดาของคนทั่วไป เมื่อจะอุปการะใครเขาต้องเห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากผู้ที่เขาจะอุปการะ เช่น เห็นหลักทรัพย์ หรือคูนิสัยใจคอ ต่อเมื่อแน่ใจแล้วว่าอุปการคุณของเขาจะไม่สูญเปล่า จึงช่วยเหลือ แต่ที่บิดามารดาอุปการะบุตรธิดานั้นเป็นการอุปการะโดยบริสุทธิ์ใจจริง ๆ ไม่ได้มองถึงหลักประกันใด ๆ เลย คนเราทุกคนเกิดมาตัวเปล่าไม่มีหลักทรัพย์ติดตัวแม้เพียงแต่เข็มเล่มเดียว ยังไม่รู้เสียด้วยซ้ำว่าอวัยวะจะใช้ได้ครบถ้วนหรือไม่ ยิ่งนิสัยใจคอแล้วยิ่งรู้ไม่ได้เลยทีเดียว โตขึ้นมาจะเป็นอย่างไร จะเป็นคนอกตัญญูหรือไม่ไม่รู้ทั้งนั้น หนังสือสัญญาการรับปากสักคำเดียวระหว่างบุตรธิดากับบิดามารดาก็ไม่มีแต่ทั้ง ๆ ที่ไม่มี บิดามารดาทั้งหลายก็เลี้ยงดูช่วยเหลือบุตรธิดาจนสุดชีวิต แม้ยากจนชีวิตลำบากมากเท่าใดก็ไม่ย่อท้อต่อการบำรุงเลี้ยงดูสูงเคราะห์บุตรธิดา ทำหน้าที่สงเคราะห์บุตรธิดาอย่างไม่รู้เหน็ดเหนื่อยและเป็นการทุ่มเทอย่างจริงใจโดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทนนอกจาก

ความปรารถนาที่จะเห็นบุตรธิดามีความเป็นอยู่ที่สุขสบายมีความเจริญก้าวหน้า เรื่องเหล่านี้ต้องพิจารณาด้วยเหตุผล การพิจารณาให้เห็นคุณค่าของบิดามารดาด้วยปัญญาให้เห็นอย่างถ่องแท้ จึงจะเรียกว่า กตัญญู ที่เป็นคุณธรรมเบื้องต้นของบุตรธิดา บุคคลผู้รู้จัก กตัญญู ซึ่งถือว่าเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ได้รับการปลูกฝังอบรมลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบิดามารดา ให้มีทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตให้ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ ความกตัญญูนี้เป็นคุณธรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติมิใช่เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้มีแม้แต่ต่อสัตว์และพืชต่างๆ ด้วย^๑

ความเป็นบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที จัดว่าเป็นคุณธรรม ที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์ และเป็นบ่อเกิด แห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็นคุณธรรมเบื้องต้นของมนุษยธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัว ซึ่งเป็นอันตรายสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุข รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ^๒

ด้วยเหตุนี้ ในทางพระพุทธศาสนา จึงได้กล่าวยกย่องสรรเสริญบุคคลผู้ดำรงอยู่ในกตัญญูกตเวทีตาธรรม ว่า มีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องฝึกอบรมให้เกิดมีดังที่พระพุทธองค์ ได้ตรัสแนะนำให้พระภิกษุตระหนักในความกตัญญูรู้คุณ ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่าเราทั้งหลายจักเป็นผู้กตัญญูกตเวทีและอุปการะแม้เพียงเล็กน้อยที่บุคคลอื่นกระทำในเราทั้งหลายจักไม่เสื่อมสูญไปเธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้”^๓

“ภิกษุทั้งหลาย คุณธรรมข้อนี้ คือ กตัญญูกตเวทีตา การรู้จักตอบแทนคุณ เป็นภูมิธรรมของคนดี”^๔

^๑ พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตฺโต), คนไทยกับป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑.

^๒ อำนวย จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูกตเวทีตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา (ทองย้อย กิตติทินโน)”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๘.

^๓ ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๓๔/๓๒๔.

^๔ อรุณ. (ไทย) ๒๐/๓๗/๖๑.

กตเวทิตา หมายถึง การตอบแทนคุณของบิดามารดา ซึ่งมีงานที่ต้องทำ ๒ ประการ คือ ๑) ประกาศคุณ ๒) ตอบแทนคุณ

๑) ประกาศคุณ หมายถึง การที่บุตรธิดาทำให้ผู้อื่นรู้ว่า บิดามารดามีคุณแก่ตนอย่างไรบ้าง มากน้อยเพียงใด ผู้คนส่วนมากนิยมทำตบถงานศพ คือเขียนประวัติสรรเสริญคุณบิดามารดาในหนังสือแจก การกระทำเช่นนี้ก็ถูก แต่ถูกเพียงเปลือกนอกผิวเผินนัก ถ้าเป็นการกินผลไม้ก็แค่เคี้ยวเปลือกเท่านั้น ยังมีทำเลที่จะประกาศคุณบิดามารดาที่สำคัญกว่านี้ คือที่ตัวบุตรธิดา เพราะคนเราทุกคนคือตัวแทนของบิดามารดาตนทั้งนั้น เลือดก็แบ่งมาจากบิดามารดาเนื้อก็แบ่งมาจากท่าน ตลอดจนนิสัยใจคอก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากท่าน ความประพฤติของบุตรธิดานี้แหละจะเป็นเครื่องประกาศคุณบิดามารดาอย่างโจ่งแจ้งที่สุด หากพิมพ์ข้อความไว้ในหนังสือแจกว่าบิดามารดาเป็นคนตั้งอยู่ในศีลในธรรม แต่ตัวบุตรธิดาประพฤติชั่ว คอรั้ปชั่นทุกครั้งที่มีโอกาสศีลข้อเดียวก็ไม่สนใจรักษา ก็ผิดที่ไป สดุดีบิดามารดาว่าเป็นคนดีสุภาพเรียบร้อยแต่ตัวผู้เป็นบุตรธิดากลับประพฤติตัวเป็นนักเลงอันธพาล อย่างนี้คุณค่าของการสรรเสริญบิดามารดาก็ลดน้ำหนักลง กลายเป็นว่ามอบหน้าที่ในการกตเวทิตาประกาศคุณบิดามารดาให้หนังสือทำแทน ให้กระดาษ ให้เครื่องพิมพ์ ให้ช่างเรียงพิมพ์ แสดงกตเวทิตาแทน แล้วบุตรธิดากลับประจานบิดามารดาของตัวเอง อย่างน้อยที่สุดก็ประจานแก่ชาวบ้านว่าบิดามารดาเลี้ยงลูกไม่เป็นประสา บุตรธิดาที่ดีที่รักบิดามารดาอย่างถูกวิธี ก็ควรประกาศคุณความดีของท่านอย่างถูกวิธี ด้วยความดีของตัวเอง เริ่มต้นตั้งแต่ที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ การประกาศคุณของเราจะทำให้ท่านมีความสุขใจอย่างยิ่ง ส่วนใครจะประพันธ์สรรเสริญคุณบิดามารดาแล้วพิมพ์แจกเวลาท่านเสียชีวิตแล้ว นั่นเป็นประเด็นเบ็ดเตล็ดจะทำก็ได้ไม่ทำก็ไม่เสียหายอะไร ไม่ว่าจะตั้งใจประกาศคุณท่านหรือไม่ ความประพฤติของบุตรธิดาก็เป็นตัวประกาศคุณบิดามารดาหรือประจานท่านอยู่ตลอดเวลา บุตรธิดาสามารถประกาศคุณบิดามารดาด้วยเกียรติยศชื่อเสียง หรือประจานด้วยการทำตัวเป็นพาลเกรและประพฤติค้ำทราวมฉนั้น ความประพฤติของบุตรธิดาจะเป็นตัวประกาศคุณบิดามารดาไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

๒) ตอบแทนคุณ คือ เมื่อรู้ว่าบิดามารดามีคุณมากหรือมีอุปการะมาก ก็ต้องตอบแทน บุตรธิดาสามารถตอบแทน ได้ดังนี้คือ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ ช่วยทำกิจ

ธุรการงานของท่าน ดำรงวงศ์ตระกูล ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท และเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^๕

ส่วนแนวทางการปลูกฝังความกตัญญูดังกล่าว แม้ว่าจะนิยมเริ่มต้นที่ครอบครัวก็ตาม หากแต่ว่า บางครอบครัวก็ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่บุตรหลาน ฉะนั้น เมื่อพวกเขาเติบโตเป็นผู้ใหญ่จึงทำให้กลายเป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่รู้จักบุญคุณคน ไม่รู้ว่าควรจะทำตอบแทนคุณแก่ผู้ให้อุปการะมากน้อยเพียงใด และควรทำในวาระที่ต่างกันอย่างไร

ผู้ที่มีความกตัญญูตเวทีต้องการจะสนองพระคุณท่านให้ได้ทั้งหมด ฟังกระทำดังนี้

๑) ถ้าท่านยังไม่ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก็พยายามชักนำให้ท่านตั้งอยู่ในศรัทธาให้ได้

๒) ถ้าท่านยังไม่ถึงพร้อมด้วยการให้ท่าน ก็พยายามชักนำให้ท่านยินดีในการบริจาคทานให้ได้

๓) ถ้าท่านยังไม่มีศีล ก็พยายามชักนำให้ท่านรักษาศีลให้ได้

๔) ถ้าท่านยังไม่ทำสมาธิภาวนา ก็พยายามชักนำให้ท่านทำสมาธิภาวนาให้ได้ เพราะว่าการตั้งอยู่ในศรัทธา การให้ทาน การรักษาศีล การทำสมาธิภาวนา เป็นประโยชน์โดยตรง และเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่ตัวบิดามารดาผู้ประพฤติปฏิบัติเองทั้งในภพนี้ ภพหน้า และเป็นประโยชน์อย่างยิ่งคือ เป็นหนทางไปสู่พระนิพพาน

๓.๑.๒ การระบ ๖^๖ กัับการบำรุงบิดามารดา

การระบ หมายถึง ความเคารพ ความนับถืออย่างหนักแน่น ความเอื้อเฟื้อด้วยกิริยาที่นอบน้อม เช่น การลูกรับ การค้ำบ หรือการทำอภิวาท เป็นต้น รวมถึงการประพฤติ มารยาทอย่างอื่นด้วยความตั้งใจ ไม่กระด้างกระเดื่อง การแสดงความเคารพนอบน้อมต่อบุคคลหรือสิ่งที่ควรเคารพนอบน้อม เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญู ความเคารพในบุคคลที่ควรแก่การเคารพ เช่น พระรัตนตรัย บิดามารดา ครูอาจารย์ หรือญาติผู้ใหญ่ ตลอดจนความเคารพในสิ่งมีชีวิต ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่ผู้มีความเคารพ

^๕ ที.ป.า. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^๖ อ.จ.ภ.ก. (ไทย) ๒๒/๓๐๓/๓๖๘.

ในทางพระพุทธศาสนา คารวะมี ๖ ประการ คือ

๑. พุทธคารวตา มีความเคารพ ความยำเกรงในพระพุทธเจ้า หมายถึง ความเคารพ นับถือพระพุทธเจ้าด้วยการกราบไหว้บูชา ตั้งใจปฏิบัติตามคำสอน

๒. ธัมมคารวตา มีความเคารพ ความยำเกรงในพระธรรม หมายถึง ความเคารพ นับถือพระธรรมด้วยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ที่เรียกว่า ปริยัติศีลธรรม

๓. สังฆคารวตา มีความเคารพ ความยำเกรงในพระสงฆ์ หมายถึง ความเคารพ นับถือพระสงฆ์ด้วยการกราบไหว้ แสดงกิริยาที่นอบน้อมต่อท่าน

๔. ลิกขาคารวตา มีความเคารพ ความยำเกรงในการศึกษา (ลิกขา) หมายถึง ความเคารพเอื้อเฟื้อในการศึกษาด้วยการตั้งใจใฝ่ศึกษา

๕. อัปปรมาทคารวตา มีความเคารพในความไม่ประมาท หมายถึง ความเคารพ เอื้อเฟื้อในความไม่ประมาทด้วยการไม่เป็นผู้เลินเล่อผลอดตี

๖. ปฏิสันถารคารวตา มีความเคารพในการต้อนรับ หมายถึง ความเคารพเอื้อเฟื้อ ในการทำปฏิสันถารด้วยการไม่ทำตนให้เป็นคนใจแคบ ต้อนรับผู้มาเยือนด้วยอัธยาศัยไมตรี ที่ดีงาม

จากการศึกษาพบว่า ความเคารพเป็นหลักธรรมที่สอนให้มองเห็นคุณค่าและความสำคัญของผู้อื่น ตลอดจนถึงสิ่งอื่นๆ แล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้น โดยถูกต้องและเหมาะสมด้วยความจริงใจจัดว่าเป็นอุดมมงคลอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทรงให้พระภิกษุสงฆ์ทำความเคารพกันตามลำดับพรรษา คือผู้บวชภายหลังให้ความเคารพต่อผู้บวชก่อน^๓ เป็นตัวอย่างให้สังคมไทยต่างเคารพกันตามหลักทศ ๖ อันเป็นหลักธรรมสำคัญ เช่น บิดามารดา ครูอาจารย์ ภรรยาสามี มิตรสหาย บ่าวนาย พระภิกษุสงฆ์ฤๅษี^๔ ความเคารพนั้น ถือเป็นสิ่งสำคัญ เป็นเหตุนำความเจริญ และความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน^๕

ชาวพุทธ ได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมเรื่องคารวะ ทำให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ทำให้สังคมชาวพุทธเป็นสังคมน่าอยู่อาศัยและพึงประสงค์

^๓ จุ.จ. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๘๑.

^๕ ที.ป.า. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๒/๒๑๒-๒๑๖.

เช่น ผู้น้อยเคารพผู้ใหญ่ หากตรงกันข้าม เช่น ผู้น้อยไม่เคารพผู้ใหญ่ ต่างฝ่ายต่างมีทิฐิ คือรู้ัน เรียกว่า อการวะ คือ การไม่เคารพกัน^{๑๑} ก็จะเกิดปัญหาต่าง ๆ มากมาย

หลักธรรมที่ว่าด้วยความเคารพทั้ง ๖ ประการนี้ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญู ที่เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ผู้มีความเคารพ เพื่อความดำรงมั่นแห่งคุณความดี อันเป็นสังฆธรรมที่จะนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่ตนเอง และตั้งคมตลอดกาลนาน และพระพุทธองค์ตรัสว่า ความเคารพ เป็นมงคลอันสูงสุด^{๑๒}

๓.๑.๓ หลักทิส ๖^{๑๓} กับการบำรุงบิดามารดา

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๑ ว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคม อาศัยอยู่ร่วมกัน มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในฐานะต่างๆ หลายบทบาทหลายฐานะด้วยกัน

ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงแบ่งความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่รายรอบตัวเราที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันออกเป็น ๖ กลุ่ม เรียกว่า ทิส ๖ ทรงเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของบุคคลแวดล้อม ดังทิสทั้ง ๖ กำหนดหน้าที่ให้มีปฏิสัมพันธ์รับผิดชอบกันและกันในแต่ละฝ่าย คือระหว่างตัวเรากับบุคคลในแต่ละทิส พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้มีหน้าที่ปฏิบัติต่อกันตามบทบาทที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันนั้น เป็นกลวิธีให้บุคคลปฏิบัติหน้าที่ต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างชาญฉลาด ให้รู้จักเอื้อเพื่อเกื้อกูล อุทิศหนุนกันและกันโดยสมบูรณ์ ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนนี้ ย่อมได้รับการฝึกปลูกฝังลักษณะนิสัยของคนดีไปพร้อมๆกัน ฝึกความอดทนต่ออำนาจของกิเลส เมื่อปฏิบัติตนจนคุ้นเคยตามหน้าที่ที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้ในแต่ละทิสย่อมทำให้ผู้ประพฤติมีหิริ คือความละอายต่อบาป และ โอตตปปะ คือความกลัวบาป เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า หน้าที่ต่างๆ ที่ถูกกำหนดไว้ในทิส ๖ นี้ คือระบบฝึกคนที่มีประสิทธิภาพยิ่ง นอกนั้นยังส่งผลให้บุคคลผู้รู้หน้าที่ของตนตามหลักธรรมทิส ๖ นี้เป็นคนดีมีศีลธรรม มีคุณธรรมประจำใจ เช่น พรหมวิหาร ๔^{๑๔} คือ เมตตา

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๑๕.

^{๑๒} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๑๘/๒๑๒-๒๑๕.

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๐/๓๒๓/๒๕๖.

กรุณา มุทิตา อุเบกขา มีหลักธรรมในการผูกใจกัน คือ สังคหวัตถุ ๔^{๑๔} ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา อันจะทำให้การอยู่ร่วมกันในสังคม มีแต่ความสงบสุข เจริญรุ่งเรือง

หลักธรรมตามหลักทศ ๖ กล่าวโดยสังเขป มีดังนี้

๑) **ทศเบื้องต้น** (ปรัตติมทศ) หมายถึง บิฑามารดา ซึ่งท่านดำรงอยู่ในฐานะ บุพการี คือ ผู้ทำอุปการะก่อน โดยมารดาบิดา ปฏิบัติหน้าที่ อนุเคราะห์ต่อบุตรธิดา ด้วยฐานะ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ห้ามปรามจากความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หาคุ้มครองที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในโอกาสอันสมควร

และเมื่อบิฑามารดา ปฏิบัติหน้าที่ต่อบุตรของตนด้วยธรรม ๕ ประการ ดังกล่าว แล้ว บุตรธิดาพึงปฏิบัติตอบแทน (แสดงความกตัญญู) ต่อท่านด้วยธรรม ๕ ประการ ดังนี้

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกิจของท่าน
๓. ดำรงวงศ์สกุล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

๒) **ทศเบื้องขวา** (ทักขิมทศ) หมายถึง ครูอาจารย์ ซึ่งอยู่ในฐานะเป็นปูชนียบุคคล เป็นบุคคลซึ่งต้องอนุเคราะห์ศิษย์ ด้วยธรรม ๕ ประการ ดังนี้

๑. ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี
๒. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๓. สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
๔. ยกย่องให้ปรากฏในหมู่เพื่อน
๕. สร้างเครื่องคุ้มกันภัยในสารทศคือ สอนให้ศิษย์ปฏิบัติได้จริง นำวิชาไป

เลี้ยงชีพทำการงานได้

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๗.

เมื่อครูอาจารย์ ปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยธรรม ๕ ประการ ศิษย์ก็ควรแสดงความกตัญญู ถือปฏิบัติต่อท่านด้วยธรรม ๕ ประการ ดังนี้

๑. ลูกต้องรับแสดงความเคารพ
๒. เข้าไปหา
๓. ใฝ่ใจเรียน
๔. ประนินับดี
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

๓) ทิศเบื้องหลัง (ปัจฉิมทิศ) หมายถึง สามิ ภรรยา ซึ่งตั้งอยู่ในฐานะ ที่เกี่ยวหนุนจนเจือกัน ตามหน้าที่สามิ พึงบำรุงภรรยาด้วยธรรม ๕ ประการ ดังนี้

๑. ยกย่องสมฐานะภรรยา
๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่นอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้
๕. หาเครื่องประดับมาให้เป็นของขวัญ ตามโอกาส

และเมื่อสามิปฏิบัติต่อภรรยาด้วยธรรม ๕ ประการนี้ แล้ว ภรรยา ก็ควรอนุเคราะห์ต่อสามิ ด้วยธรรม ๕ ประการ ดังนี้

๑. จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
๒. สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
๓. ไม่นอกใจ
๔. รักษาสมบัติที่หามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

๔) ทิศเบื้องซ้าย (อุตตรทิศ) หมายถึง มิตรสหายหรือเพื่อน การคบเพื่อนเป็นสิ่งสำคัญ มีผลต่อความเจริญก้าวหน้า และความเสื่อมของชีวิตอย่างมาก จึงควรทราบหลักธรรมเกี่ยวกับ เรื่องมิตรที่สำคัญ ๆ ไว้ โดยเฉพาะลักษณะของการคบ เรียกว่า มิตรแท้ หรือมิตรด้วยใจจริง และคนที่ไม่ควรคบ เรียกว่า มิตรเทียม หรือศัตรูในร่างมิตร

หลักธรรมตามบทบาทหน้าที่ของมิตรสหายพึงบำรุงมิตรสหาย ตามหลักปฏิบัติ ในฐานะที่เป็นเสมือนทิศเบื้องซ้าย ดังนี้

๑. เผื่อแผ่แบ่งปัน
๒. พุดจามีน้ำใจ
๓. ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
๔. มีคนเสมอร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย
๕. ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน

มิตรสหายพึงอนุเคราะห์มิตรสหายตอบแทน ดังนี้

๑. เมื่อเพื่อนประมาทช่วยรักษาป้องกัน
๒. เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน
๓. ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

๕) ทิศเบื้องบน (อุปริมทิศ) ได้แก่ พระสงฆ์ บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ กับ
 คฤหัสถ์ พระภิกษุ ซึ่งเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา มีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติธรรม เผยแผ่คำ
 สอน สืบต่อพระพุทธศาสนา มีคุณธรรม และหลักความประพฤติที่ต้องปฏิบัติ ในส่วนที่
 สัมพันธ์กับ คฤหัสถ์ หรือชาวบ้าน โดยพระสงฆ์พึงอนุเคราะห์ชาวบ้าน ตามหลักปฏิบัติ ใน
 จานะที่ตน เป็นเสมือนทิศเบื้องบน ดังนี้

๑. ห้ามปรามจากความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ สอนวิธีดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จ

คฤหัสถ์พึงเกื้อกูลพระสงฆ์ ดังนี้

๑. จะทำสิ่งใดก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
๕. อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔

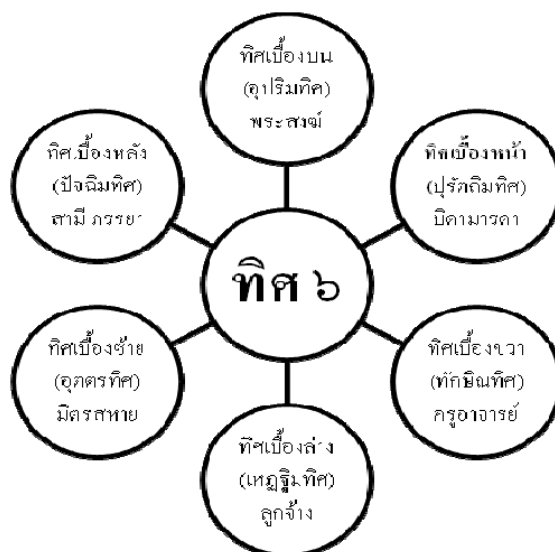
๖) ทิศเบื้องล่าง (เหฏฐิมทิศ) หมายถึง ลูกจ้างกับนายจ้าง บทบาทหน้าที่ของ นายจ้าง กับลูกจ้าง คือคนที่มาทำกิจการงานร่วมกัน ในฐานะลูกจ้างฝ่ายหนึ่ง นายจ้างฝ่ายหนึ่ง ควรปฏิบัติต่อกัน ให้ถูกต้องตามหน้าที่ เพื่อความสัมพันธ์อันดีต่อกัน และเพื่อให้งาน ได้ผลดี ตามหลักปฏิบัติในทิศ ๖ ที่ว่าด้วยทิศเบื้องล่าง โดยลูกจ้างพึงอนุเคราะห์นายจ้าง ดังนี้

๑. เริ่มทำงานก่อน
๒. เลิกงานทีหลัง
๓. เอาแต่ของทีนายให้
๔. ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
๕. นำความดีของนายจ้างไปเผยแพร่

และนายจ้างพึงบำรุงลูกจ้าง ดังนี้

๑. จัดการงานให้ทำตามกำลังความสามารถ
๒. ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและ ความเป็นอยู่
๓. จัดสวัสดิการดีมีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น
๔. ได้ของแปลกๆ พิเศษมา ก็แบ่งปันให้
๕. ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตาม โอกาส อันควร

แผนภูมิที่ ๖ แสดงความสัมพันธ์ของบุคคลตามหลักทิศ ๖

จากแผนภูมิที่ ๖ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุคคลในบทบาทและฐานะต่างๆ เปรียบดุจทิศทั้ง ๖ ที่อยู่รอบตัว มีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อกันตามบทบาทและฐานะที่สัมพันธ์กันนั้น

พระสมชาย อนุตฺตโร (ดาวศรี) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักมนุษยสัมพันธ์เชิงพุทธตามแนวทางของหลักธรรมเรื่องทิศหกในพระพุทธศาสนา” สรุปผลการศึกษาได้ว่า^๕ มนุษย์สัมพันธ์เริ่มก่อนที่บ้าน ความสัมพันธ์ที่บ้าน มีพ่อ แม่ พี่ น้อง ปู่ ย่า ตา ยาย บางทีมนุษยสัมพันธ์ที่บ้านมักจะมีลักษณะหยาบ พ่อแม่ที่ไม่เข้าใจบางคนทำลายสัมพันธ์ในบ้าน เด็กที่หนีออกจากบ้าน และไปขออาศัยอยู่กับคนอื่น กับ พี่ ป้า น้า อา ส่วนใหญ่เนื่องจากคำพูด การบ่น การดูค่า ทูตตี ที่มีได้ระวางทางด้านมนุษยสัมพันธ์ของพ่อแม่พี่น้อง พ่อแม่บางคนนั้นใน ส่วนลึกของหัวใจมีความรักลูกมากตัดไม้ขาด บางคนบอกว่าเอาเงินแสนเงินล้านมาซื้อลูกก็ไม่มีทางได้ไป แต่พอลูกทำแก้วโบละ ๕ บาทแตก ก็ทุบตีดูค่าลูกเสียจนลูกขวัญหนีดีฝ่อ จิตใจไม่อยู่กับ เนื้อกับตัว แก้วก็แตกไปแล้ว ยังทุบตีลูกให้เจ็บขำร่างกาย และจิตใจ แต่พ่อตัวเองทำจานโบละ ๕๐ บาทแตก กลับทำเฉย ไม่ทุบทุกร้อน และไม่มีความคิดเห็นหรือยังว่าบางครั้งพ่อแม่ทำให้ลูกเกิดข้อสงสัย และความไม่เป็นธรรมขึ้นในใจเด็ก แก้วแตกไปแล้ว เด็กตกใจเสียใจก็เป็นการลงโทษอยู่ในตัวแล้ว ถ้าพ่อแม่จะหัดอดกลั้นความโกรธ และเข้าใจว่าเด็กก็เสียใจอยู่แล้ว พูดยลอบใจว่า ไม่เป็นไรลูก แล้วให้คำสั่งสอนด้วยความหวังดีว่า ทีหลังลูกต้องถือสองมือ เอามือรองกันเพราะแก้วเป็ยกน้ำมันลื่น เด็กก็จะหายตกใจเสียใจ และ ปรับปรุงตัวในครั้งต่อไปแต่ต้องชี้แจงด้วยเหตุผลอารมณ์ดีน้ำเสียงปกติ ไม่ใช่พูดด้วยอารมณ์ขุ่นมัว โกรธ หัวเสียไม่มีเหตุผล

ส่วนพัฒนาการของชีวิตมนุษย์จะเริ่มต้นที่ครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับสมาชิก อื่นในครอบครัว เช่น พ่อ แม่ พี่น้อง จะช่วยให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับตนเองและผู้อื่น เป็นต้น การที่บุคคลสามารถสร้างสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลในครอบครัวย่อมจะช่วยสร้างเสริมให้บุคคลนั้น มีเจตคติที่ดีต่อบุคคลอื่นในสังคม ซึ่งจะนำไปสู่การยอมรับตนเองและสามารถชื่นชมในบุคคลอื่น ได้และเมื่อเติบโตขึ้นเด็กก็ต้องเรียนรู้ที่จะสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น เช่น เพื่อน ครู อาจารย์ และบุคคลอื่นๆ ทั้งในสถานศึกษาและในสังคมแวดล้อมอื่น

^๕ พระสมชาย อนุตฺตโร (ดาวศรี), “ศึกษาหลักมนุษยสัมพันธ์เชิงพุทธตามแนวทางของหลักธรรมเรื่องทิศหกในพระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

เช่น ในการประกอบการทำงานอาชีพ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ามนุษย์จำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้ที่อยู่รอบข้างตลอด ชีวิต หรืออาจกล่าวได้ว่ามนุษย์สัมพันธ์ช่วยเสริมสร้างพัฒนาการของชีวิตให้ดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

ตามหลักธรรมทศ ๖ นี้ผู้วิจัยกเนื้อหาหมาทั้งหมดเพียงเพื่อต้องการให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมได้ชัดเจน แต่เน้นพิจารณาเฉพาะประเด็นที่ ๑ คือทศเบื้องต้นในส่วนที่บุตรธิดาพึงปฏิบัติตอบแทน (แสดงความกตัญญู) ต่อบิดามารดาด้วยธรรม ๕ ประการ ดังนี้

๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเลี้ยงท่านตอบ มารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิด เป็นผู้ให้อวัยวะทุกส่วนของร่างกายแก่บุตรธิดา และบุตรธิดาเจริญเติบโตได้ก็อาศัยที่ท่านมีเมตตาจิตให้การเลี้ยงดู เมื่อท่านแก่เฒ่าลงจึงเป็นหน้าที่ที่บุตรธิดาจะพึงเลี้ยงดูท่าน เป็นการตอบแทนเป็นการชดใช้หรือทดแทนพระคุณท่านที่ทำไว้ก่อน จัดหาข้าวปลาอาหาร และผ้าผ่อนท่อนสไบให้แก่ท่าน เป็นการเลี้ยงและให้ความสุขทางกายแก่ท่าน ยามท่านป่วยไข้ ก็รีบจัดหาหมอมารักษาพยาบาลและตนเองก็พยายามเฝ้าคอยดูแลท่าน ไม่ทอดทิ้งให้ท่านว่าเหว แม้เวลาท่านอาเจียนหรือซึรดเยี่ยวรดก็ตั้งพยายามจัดล้างจัดซัก หรือเปลี่ยนผ้าใหม่ให้ท่านด้วยมือของตนเองโดยความเต็มใจ ให้เหมือนกับที่ท่านได้ทำให้เราเมื่อเล็กๆ อย่างนี้นับว่าเป็นอามิสบูชา ถึงทำอย่างนั้นโดยสมบูรณ์แล้วแต่เมื่อเทียบกับบุญคุณที่บิดามารดามีต่อบุตรธิดาแล้วก็ยังถือว่าเป็นส่วนการอุปัฏฐากอย่างต่ำ

๒) ช่วยทำกิจของท่าน การช่วยเหลือทำกิจการงานของบิดามารดานั้น เป็นหน้าที่ที่บุตรธิดาจะพึงกระทำ เพราะเป็นการผ่อนแรงบิดามารดาที่ตรากตรำหาเลี้ยงมา ไม่ทำตนเป็นคนดูดายเอาแต่เที่ยวเตร่หาความสนุกสนาน ปล่อยให้ท่านทั้งสองทำงานอาบเหงื่อต่างน้ำไปตามลำพังอย่างน้อยผู้เป็นบุตรธิดาต้องนึกบ้ำงว่ามารดาบิดาของบุตรธิดาทุกคน เมื่อมีบุตรธิดาก็ย่อมปรารถนาหวังพึ่งพาอาศัยบ้ำง โบราณภาษิตบทหนึ่งกล่าวไว้ว่า มีลูกเหมือนปลุกต้นโพธิ์เมื่อใหญ่เมื่อโตจะได้อาศัย ยามเจ็บจะได้ฝากไข้ ยามตายจะได้ฝากผี เวลาดี ๆ เอาไว้ใช้สอย ฉะนั้น จึงเป็นหน้าที่ที่บุตรธิดาไม่พึงละเลยในการช่วยเหลือทำกิจการงานของบิดามารดา

๓) ดำรงวงศ์สกุล การประพฤติตนเป็นคนดี เพื่อรักษาวงศ์สกุลของตนไม่ให้เสียหาย นอกจากเป็นการทำตนให้เจริญแล้วยังเป็นการทำให้บิดามารดาพอใจ และเกิดความสุข อันเป็นการเลี้ยงน้าใจท่านด้วย

๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทนายท การประพฤติตนเป็นคนดี สมควรรับและปกครองทรัพย์มรดกของบิดามารดานั้น ก็เป็นหลักสำคัญอีกประการที่ทำให้ บิดามารดาพอใจ และเกิดความสุข อันเป็นการเลี้ยงน้าใจท่านอีกประการด้วย

๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน เป็นการสนองคุณครั้งสุดท้าย แม้จะ เป็นการทำลับหลังก็ตาม ก็เป็นการแสดงออกให้เห็นว่า บุตรธิดามีความกตัญญูกตเวที ไม่ลืม ความดีที่บิดามารดาทำไว้แก่ตน ขวนขวายที่จะทำตอบแทนในเมื่อมีโอกาส เป็นการประกาศ ให้ทราบว่าเป็นคนน้าคบหาสมาคม แม้ฝ่ายหนึ่งล่วงลับไปแล้วก็ยังระลึกถึงและหาทางสนอง คุณ ฉะนั้น เมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปจึงเป็นหน้าที่ที่บุตรธิดาต้องทำบุญอุทิศให้โดยแท้

๓.๑.๔ สาราณียธรรม ๖ กับการบำรุงบิดามารดา

สาราณียธรรม ๖^{๖๖} หมายถึง ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำให้มีความ เคารพนับถือช่วยเหลือกันและกันและสามัคคีพร้อมเพรียงกัน อันจะทำให้คนสามารถอยู่ ร่วมกัน ได้อย่างมีความสุขประกอบด้วยธรรม ๖ ประการคือ

๑. เมตตากรรม หมายถึง การกระทำโดยทางกาย ที่ประกอบด้วยความเมตตา ต่อผู้อื่นทั้งต่อหน้าและลับหลัง การกระทำโดยทางกาย ที่ประกอบด้วยความเมตตานั้น ได้แก่ การไม่ประทุษร้ายเบียดเบียนผู้อื่น หรือกระทำการใด ๆ โดยทางกายหรือใช้กำลังทำให้ผู้อื่น ได้รับความเดือดร้อน

๒. เมตตาวจีกรรม หมายถึง การกระทำโดยทางวาจาที่ประกอบไปด้วยความ เมตตาต่อผู้อื่น ทั้งต่อหน้าและลับหลัง การกระทำโดยทางวาจา ได้แก่ การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ด้วยวาจา เช่นไม่พูดจาให้ร้ายผู้อื่น ไม่ใช้คำพูดทำร้ายผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนเสียหาย ด้วย การโกหก ให้ผู้อื่นเสียหาย การใช้คำพูดต่อเสียด ถากถาง เยาะเย้ยหรือกล่าวโทษผู้อื่นโดยไม่ เป็นความจริง

๓. เมตตาโมกรรม หมายถึง การกระทำทางใจหรือความคิดที่ประกอบด้วยความ เมตตา อัน ได้แก่ การคิดที่จะช่วยให้ผู้อื่นพ้นจากความเดือดร้อนทั้งปวง ทั้งต่อหน้าและลับหลัง การคิดถึงผู้อื่นในทางที่ดี ย่อมส่งผลให้การกระทำทางกาย วาจา ทางวาจาดีไปด้วย จึงส่งผลให้ หมู่คณะมีความสุขความเจริญตามไปด้วย

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๒๕๗, อภ.ภก. (ไทย) ๒๒/๒๘๒๓-๓/๒๑-๓.

๔. สาธารณโภคี หมายถึงการรู้จักแบ่งปันทรัพย์สินที่ตนหามาได้ ด้วยความชอบธรรมให้แก่ผู้ต้องการในโอกาสอันสมควร การรู้จักแบ่งปันทรัพย์สินหรือสิ่งของของตนให้กับบุคคลที่ขาดแคลนนั่นเป็นการกระทำที่ช่วยให้เกิดความรักใคร่ ตัวอย่างของสาธารณโภคีคือ การให้เพื่อยืมสิ่งของเครื่องใช้การบริจาคทรัพย์ หรือสิ่งของให้กับผู้ประสบภัยต่าง ๆ การบริจาคเงินแก่ผู้ที่ขาดแคลน การให้สิ่งของแก่ผู้ที่หิวโหย เป็นต้น

๕. สีสถาบัญญัติ หมายถึง การรักษาศีลให้สม่ำเสมอ หรือเท่าเทียมกับคนอื่น ๆ การรักษาศีลให้เสมอกับคนอื่น ๆ ศีลในพระพุทธศาสนามีหลายระดับ เช่น ศีลของคฤหัสถ์ (ผู้ครองเรือน) ศีลของเพศบรรพชิต เป็นต้น

๖. ทิฎฐีสถาบัญญัติ หมายถึง การมีความเห็นร่วมกับคนอื่นในทางที่ถูกต้อง ไม่ขัดแย้งกับเพื่อนด้วยมิฉะทิฎฐิของตน รู้จักยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น

บุตริคามีหน้าที่ต่อมารดาบิดาในฐานะเป็นกตัญญูและกตเวทีบุคคล คือการรู้คุณและกระทำการตอบแทน การกระทำดังกล่าวคือคุณธรรมที่ได้รับการปลูกฝังจากมารดาบิดาให้เป็นเมตตามโนกรรม ซึ่งสามารถต่อต้านป้องกันมิให้บุตริคากลายเป็นบุคคลอกตัญญูและเป็นบุคคลที่ไม่รู้บุญคุณของผู้อื่น ซึ่งจะนำไปประสบกับวิบากกรรมที่มีผลเสียอื่น มารดาบิดาคือบุคคลผู้ประกอบด้วยคุณูปการของบุตริคา กล่าวคือเป็นพระพรหม (ผู้ทรงคุณธรรม) เป็นเทวดา (เป็นผู้คุ้มครองรักษา) เป็นบูรพาจารย์ (ครูคนแรก) เป็นพระอรหันต์ (เป็นเนื่อนานูญอันประเสริฐ) ของบุตริคา ดังนั้นการกระทำหน้าที่ตอบแทน สามารถกระทำได้ด้วยฐานะ คือ ๑) กระทำให้ท่านเป็นผู้มีศรัทธามั่นคง (สัทธาสัมปทา) ๒) กระทำให้ท่านเป็นผู้มีศีลธรรม (ศีลสัมปทา) ๓) กระทำให้ท่านเป็นผู้เสียสละ (จาคสัมปทา) ๔) กระทำให้ท่านเป็นผู้มีปัญญา (ปัญญาสัมปทา)^{๑๓}

บุตริคาที่ดีที่มีคุณธรรมปฏิบัติตนยึดมั่นตามหลักสาราณียธรรม ๖ โดยสมบูรณ์ก็ย่อมส่งผลให้บุตริคานั้นเป็นคนดี สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข รวมถึงการอยู่ร่วมกับบิดามารดา การอยู่ปรนนิบัติบิดามารดา ด้วย เนื่องจากการปฏิบัติตนตามหลักธรรมดังกล่าวย่อมขัดเกลากุศลบุตริคาให้เป็นผู้ที่มีจิตใจที่ดีงาม มีความระลึกถึงบิดามารดา

^{๑๓} พระมหาภูเนต จันทรจิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑).

อยู่เสมอ ให้ความเคารพบิดามารดา ให้ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อบิดามารดา อันเป็นผลให้บุตรธิดาทำหน้าที่การบำรุงบิดามารดาได้โดยสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

๓.๑.๕ ฃรวาสาธรรม ๔ กับการบำรุงบิดามารดา

ฃรวาสาธรรม ๔^{๑๘} เป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสำหรับผู้ครองเรือน เรียกว่า ความปรารถนาของผู้ครองเรือน ย่อมปรารถนาที่จะให้ชีวิตในครอบครัวมีความราบรื่น ไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยก หรือทะเลาะเบาะแว้ง อันนำมาซึ่งความร้าวราน ถ้าบุคคลผู้อยู่ร่วมกันในแต่ละฝ่ายมีความรู้สึกสำนึกในอุปการคุณของกันและกัน ย่อมทำให้มีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สามารถที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหาล่างๆ ไม่ให้เกิดขึ้นได้ ฃรวาสาธรรมนั้น มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. **สัจจะ** ความซื่อสัตย์ จริ่งใจต่อกัน เป็นหลักสำคัญที่จะให้เกิดความไว้วางใจและไมตรีจิตสนิทต่อกันขาดสัจจะ เมื่อใดยอมเป็นเหตุให้เกิดความหวาดระแวง แคลงใจกันเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความร้าวราน ซึ่งยากนักที่จะประสานให้คืนดีได้ดังเดิม

ในที่นี้ บุตรธิดา ฟังนำหลักธรรมนี้ มาปฏิบัติต่อบุพการี คือ มีความซื่อสัตย์ตรงไปตรงมาต่อท่าน ไม่โกหกหลอกลวง เช่น ไม่หลอกลวงเงินไปใช้ทางทางที่ผิดหรือนำไปเล่นการพนัน ซ้อหรือขายสิ่งผิดกฎหมาย หรือนำไปซื้อน้ำเมายาเสพติด เป็นต้น แต่ควรนำไปใช้จ่ายให้ถูกทางในแต่ละวัย เช่น วัยเรียน วัยทำงาน

๒. **ทมะ** การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ ช่มใจระงับความรู้สึกต่อเหตุบกพร่องของกันและกัน รู้จักฝึกฝนปรับปรุงตน แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับนิสัยและอัธยาศัยให้กลมกลืนประสานเข้าหากันได้ ไม่เป็นคนคือด้านเอาแต่ใจและอารมณ์ของตนคนที่ขาดธรรมข้อนี้ยอมปล่อยให้ข้อแตกต่างปลีกย่อยทางอุปนิสัยและการอบรม กลายเป็นเหตุแตกแยกสามัคคีใหญ่โต

ในที่นี้ บุตรธิดา ฟังนำหลักธรรมนี้ มาปฏิบัติต่อบุพการี คือ รู้จักข่มจิตใจและอดกลั้นเมื่อถูกอบรมพร่ำสอนในทางที่ถูกต้องดีงาม ไม่ควรถือโทษโกรธเคืองต่อท่าน

๓. **ขันติ** ความอดทน อดกลั้น ต่อความหนักและความร้ายแรงทั้งหลาย ชีวิตของผู้อยู่ร่วมกัน นอกจากมีข้อแตกต่างขัดแย้งทางอุปนิสัย การอบรม และความต้องการบางอย่าง

^{๑๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๔๕/๓๑๖.

ซึ่งจะต้องหาทางปรับปรุงเข้าหากันแล้วบางรายอาจจะมีเหตุล่วงเกินรุนแรง แสดงออกจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นถ้อยคำหรือกิริยาอาการ จะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

ในที่นี้ บุตรธิดา พึงนำหลักธรรมนี้ มาปฏิบัติต่อบุพการี คือ รู้จักอดทนต่อสู้กับปัญหาต่างๆ ในชีวิตและเข้าใจต่อสภาพปัญหาในครอบครัวว่าบิดามารดานั้น ต้องทำงานหนัก ก็อาจจะใช้คำพูดหรือกิริยาบางอย่างไม่เหมาะสม แต่มีเจตนาที่ดีต่อบุตรธิดาเสมอ จึงควรอดทนต่อคำสอนของท่าน และพูดคุยกันด้วยเหตุผลจะดีกว่าใช้กำลังหรือประชดด้วยวิธีการต่างๆ เช่น หนีเรียน ไม่เข้าบ้าน เทียวเตร่กับเพื่อนๆ ในยามวิกาล ไม่สนใจการเรียน

๔. **จาคะ** ความเสียสละ ความเผื่อแผ่ แบ่งปันตลอดถึงความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ชีวิตบุคคลที่จะมีความสุข จะต้องรู้จักความเป็นผู้ให้ด้วย มิใช่คอยจ้องแต่จะเป็นผู้รับเอาฝ่ายเดียว

ในที่นี้ บุตรธิดา พึงนำหลักธรรมนี้ มาปฏิบัติต่อบุพการี คือ การช่วยเหลือดูแลกิจการงานต่างๆ ของบิดามารดาอย่างเหมาะสมแก่ความรู้ ความสามารถและวุฒิภาวะของตนเอง โดยถือว่า การแบ่งปันหรือช่วยเหลือท่านเป็นหน้าที่ของตนอยู่แล้ว

พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ที่ทรงพระราชทานแก่ประชาชนชาวไทย คราวสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี
ดังนี้

ประการแรก คือ การรักษาความสัจ ความจริงใจ ต่อตนเองที่จะประพฤติปฏิบัติ แต่สิ่งที่ประ โยชน์และเป็นธรรม

ประการที่ ๒ คือ การรู้จักข่มใจตนเอง ฝึกใจตนเอง ให้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในความสัจความดีนั้น

ประการที่ ๓ คือ การอดทน อดกลั้น และอดออม ที่จะไม่ประพฤติล่วงความสัจย์สุจริต ไม่ว่าจะด้วยเหตุประการใด

ประการที่ ๔ คือ การรู้จักละวางความชั่ว ความทุจริต และรู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนน้อยของตน เพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ของบ้านเมือง

คุณธรรม ๔ ประการนี้ ถ้าแต่ละคนพยายามปลูกฝัง และบำรุงให้เจริญงอกงามโดยทั่วกันแล้ว จะช่วยให้ประเทศชาติบังเกิดความสุขความร่มเย็น และมีโอกาสที่จะปรับปรุง

พัฒนา ให้มั่นคงก้าวหน้าต่อไปได้ดังประสงค์...คุณธรรม ๔ ดังกล่าวก็คือข้อปฏิบัติธรรม โดยตรงของภุคคหัตถ์ทั้งหลาย ของผู้ครองเรือนทั้งหลาย ที่เรียกว่า ฆราวาสธรรม^{๑๙}

ด้วยเหตุนี้ ฆราวาสธรรม ๔ ประการ ได้แก่ สัจจะ ทมะ ขันติ และจาคะดังกล่าวมานี้ มีใช้ประสงค์ เป็นข้อปฏิบัติจำกัดเฉพาะในระหว่างคู่ครองเพียง ๒ คนเท่านั้น แต่มุ่งหมายให้ใช้ทั่วไปในชีวิตการครองเรือนทั้งหมด โดยยึดถือเป็นคุณธรรมพื้นฐานของจิตใจ ในการที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดีงามกับคนทั้งหลาย ที่จะอยู่ร่วมหรือติดต่อกันให้เหมาะสมตามฐานะ เพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ชีวิตของตนเอง และแก่ชีวิตของคนอื่น ๆ ในสังคม^{๒๐}

๓.๑.๖ สังคหัตถ์ ๔ กับการบำรุงบิดามารดา

สังคหัตถ์ ๔^{๒๑} แปลว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานมนุษย์ไว้ในความสมานสามัคคี หมายถึง การกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกันและกัน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนทุกคนและทุกสังคม ตั้งแต่บิดามารดากับบุตรธิดา สามีกับภรรยา มิตรกับมิตร เพื่อนบ้านกับเพื่อนบ้าน ศิษย์กับครูอาจารย์ จนกระทั่งประชาชนระหว่างประเทศ เพราะเป็นรากฐานแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยดี เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญู และความเจริญก้าวหน้าทั้งส่วนตัวและส่วนรวม หลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกันมี ๔ ประการดังนี้

๑) ทาน หมายถึง การให้ปันสิ่งของด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ ช่วยเหลือ สงเคราะห์ด้วยทุน หรือทรัพย์สิน และวัตถุสิ่งของตลอดจนให้ความรู้ และศิลปวิทยานัยสำคัญ ของ ทาน ในสังคหัตถ์ นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อสงเคราะห์ผู้รับ เน้นผู้รับเป็นสำคัญ เช่น ช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ฉะนั้น การให้ทาน จึงควรให้ด้วยความมีเมตตาเพื่อแสดงน้ำใจไมตรี สร้างเสริมมิตรภาพ ให้ด้วยกรุณา ต้องการช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ความเดือดร้อน ให้ด้วยมุทิตาส่งเสริมสนับสนุนให้ทำความดีมีความเจริญก้าวหน้า เพราะฉะนั้น การให้ด้วยวัตถุสิ่งของ จึง

^{๑๙} มติชน, “คุณธรรม ๔ ประการ”, มติชน : คอลัมน์ประชาชน, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๑๐๓๐๑ (๒๔ พฤษภาคม ๒๕๔๕) : ๓๓.

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๗.

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๕๕๕.

มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับ ๓ ลักษณะ ได้แก่ ก) ให้โดยหวังจะอนุเคราะห์ การให้ความเกื้อหนุน โอบอ้อมอารีด้วยเมตตา และการให้การอุดหนุนเอื้อเพื่อช่วยเหลือกันด้วยกรุณา ข) ให้โดยหวังเพื่อเป็นการสมเกียรติสมานสามัคคี ด้วยการสงเคราะห์ที่เกื้อกูลกันและกันในฐานะผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตน ค) ให้เพื่อเป็นการตอบแทนคุณ ปรรณานาบูชาคุณแก่ท่านผู้มีคุณ เช่น ปู่ทวด ยายทวด ตา ยาย และบิดา มารดาผู้ที่มีอุปการคุณ^{๒๒}

ทานหรือการให้ นั้น ย่อมเป็นประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ คือ ทำให้ผู้ให้มีความสุข เบิกบานใจ และอิ่มใจซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อร่างกายและจิตใจ เป็นการสละความเห็นแก่ตัว ผู้รับย่อมได้รับประโยชน์จากสิ่งของที่เขาให้ การให้และการรับจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ เป็นการรักษาความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ไว้ เป็นการรักษาความเป็นสังคมาความเป็นเพื่อนฝูงความเป็นญาติเอื้อไว้ และการให้กับการรับยังเป็นกฎ เป็นกระบวนการของธรรมชาติของบุคคลผู้มีความกตัญญู ถ้าธรรมชาติไม่มีการให้และการรับ ป่านนี้ก็จะมีไม่มีโลก ดวงดาว มนุษย์ พืช สัตว์ และธรรมชาติอย่างแน่นอน พระพุทธองค์ตรัสว่า การให้ทาน เป็นมงคลอันสูงสุด^{๒๓} ซึ่งเป็นการส่งเสริมความกตัญญู

๒) **ปิยวาจา** หรือ เปยว้ชชะ หมายถึง พูดอย่างคนรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๓) **อิตถจริยา** หมายถึง ทำประโยชน์แก่เขา คือช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนช่วยช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไข้ปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

๔) **สมานัตตตา** หมายถึง เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากันได้ วางตนเสมอ ดันเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอต่อผู้อื่น ไม่เอาเปรียบ และร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไข้ปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน^{๒๔}

^{๒๒} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๒๗๕-๒๘๐.

^{๒๓} พ.บ. (ไทย) ๒๕/๗/๗.

^{๒๔} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๒/๔๒.

จากการศึกษาพบว่า การวางตนอย่างเหมาะสมพอดี เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งสามารถผูกพันรักษาน้ำใจกันไว้ได้เป็นอย่างดี เพราะมนุษย์รักนับถือความวางตนสม่ำเสมอ ไม่ถือตัว แต่เกลียดชังความไม่เสมอดันเสมอปลาย ลุ่ม ๆ ดอน ๆ เย่อหยิ่ง ถือตัว หรือทะนงตัว คู่มั่นกัน เป็นธรรมดาประจำโลกที่คนทั้งหลายย่อมไม่เท่ากัน ด้วยทรัพย์ ยศ ศักดิ์ บริวาร และศิลปวิทยาที่ยิ่งหย่อนกว่ากัน แต่สิ่งเหล่านี้หาได้เป็นเครื่องกีดกันขัดขวางคนผู้ไม่เสมอกันมิให้รักใคร่สนิทสนมกันไม่ แต่กลับเป็นปัจจัยช่วยส่งเสริมความรักความนับถือสนิทสนมกัน

สังคหัตถุนี้ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญูได้เป็นอย่างดี เมื่อกล่าวโดยสรุป คือ เป็นการตอบแทนด้วยการช่วยด้วยทุน ด้วยสิ่งของหรือความรู้ ช่วยด้วยถ้อยคำ ช่วยด้วยกำลังงาน ช่วยด้วยการร่วมเผชิญและแก้ไขปัญหา^{๒๕}

๓.๑.๗ พรหมวิหารธรรมกับการบำรู้งบิตามารดา

พรหมวิหาร คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหมหรือผู้ประเสริฐ หมายถึง ผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางประคองพระพรหม ซึ่งเป็นคุณธรรมที่บุคคลควรปฏิบัติต่อกัน ตลอดจนถึงการปฏิบัติต่อสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลผู้อยู่ในฐานะผู้ใหญ่ เช่น ปู่-ย่า ตา-ยาย พ่อ-แม่ ครูอุปฌาย์อาจารย์ และญาติผู้ใหญ่ ที่มีหน้าที่ในการดูแล ให้การอบรมสั่งสอน ชี้แนะบุตรหลานและมิตรบริวาร ซึ่งเป็นผู้น้อย ซึ่งจะทำให้ผู้ที่ได้รับอุปการคุณรู้สึกสำนึกในบุญคุณที่ผู้อื่นมีต่อตน พรหมวิหารธรรมแบ่งออกเป็น ๔ ประการ^{๒๖} ได้แก่

๑) เมตตา ได้แก่ ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุข ด้วยจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่ผู้อื่นและสิ่งอื่น ซึ่งเป็นความรักใคร่ที่ปราศจากระคะความกำหนด ความรักความหวังดี ความปรารถนาดีนั้น เป็นการแสดงออกซึ่งมิตรภาพไมตรีของมนุษย์ที่มีต่อกันตลอดถึงสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ด้วยต้องการมุ่งหวังแต่ความสุขแก่เขา ไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทนสิ่งอื่นใดนอกจากให้เขาเป็นสุข โดยการแสดงออก ๓ ทาง ได้แก่

^{๒๕} พระมหาบุญทอง คุณาธโร (มาหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู (กตัญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖.

ก) เมตตากายกรรม เมตตาทางกาย คือ การกระทำ และการแสดงออกทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา ข) เมตตาวจีกรรม เมตตาทางวาจา คือ การพูดเจรจาถ้อยคำที่ประกอบด้วยเมตตา ค) เมตตาเมโนกรรม เมตตาทางใจ คือ มีจิตใจที่มุ่งหวังดี มีเจตนาดีต่อผู้อื่นและสิ่งอื่น

๒) **กรุณา** ได้แก่ ความสงสาร คือ เมื่อเห็นเขตกอยู่ในความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อน ก็คิดใฝ่ใจในอันที่จะช่วยปลดเปลื้องให้เขาพ้นจากความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อนนั้น อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความเดือดร้อน ปัญหาหรืออุปสรรคทั้งหลาย มีความใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนให้ประสบความสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรือง โดยมีบิณฑามารดาเป็นตัวอย่างของการแสดงออกให้ปรากฏเป็นพฤติกรรม เพราะบิณฑามารดาจะรู้สึกเป็นทุกข์เป็นร้อน ห่วงใยบุตร เมื่อเห็นบุตรมีความทุกข์หรือผิดหวัง พร้อมกับหาวิธีเพื่อปลดเปลื้องความทุกข์นั้น ด้วยความเอ็นดูที่บริสุทธิ์ใจ โดยไม่หวังผลตอบแทน

๓) **มุทิตา** ได้แก่ ความรู้สึกยินดีด้วย เมื่อเห็นผู้อื่นหรือสิ่งอื่นอยู่ดีมีความสุข ตัวเองก็มีใจแจ่มชื่นเบิกบาน พลอยยินดีปรารถนาปลื้มบันเทิงใจด้วย เมื่อเห็นเขาเหล่านั้นประสบความสำเร็จ มีความเจริญงอกงามในตำแหน่งหน้าที่การงานยิ่งขึ้นไป

๔) **อุเบกขา** ได้แก่ ความมีใจเป็นกลาง คือ มองตามเป็นจริงโดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคงเที่ยงตรงดุจตราขึง เมื่อมองเห็นบุคคลที่ได้รับผลของกรรมดีหรือกรรมชั่ว ซึ่งสมควรแก่เหตุที่ตนได้กระทำไว้ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามความเที่ยงธรรม ไม่เอนเอียงด้วยอคติ^{๒๗}

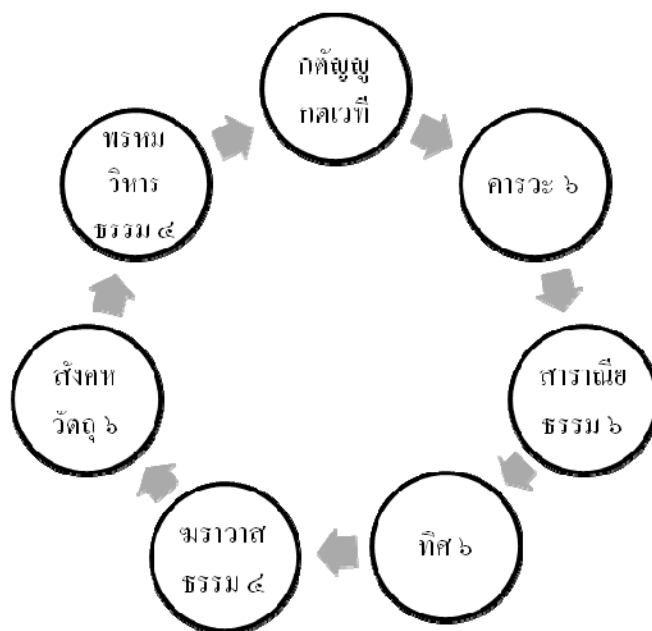
กล่าวโดยนัยระหว่างบุตรธิดากับบิณฑามารดา หลักพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ข้อ มีดังนี้ ๑) การมีเมตตาและกรุณาของบุตรธิดา จะเห็นได้จากการรู้จักคิดช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆ ของบิณฑามารดา โดยไม่เห็นแก่ความลำบาก นอกจากนั้น ก็เป็นการช่วยเหลือท่านตามกำลังความสามารถของตนที่จะกระทำได้ เช่น ถูบ้านปิดกวาดบ้าน ช่วยเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ส่วนในด้านจิตใจนั้น ก็ให้ความรัก ความเข้าใจต่อผู้ปกครอง ๒) การมีมุทิตาจิตของบุตรธิดา เช่น แสดงความยินดีเมื่อบิณฑามารดาเลื่อนตำแหน่งหน้าที่การงาน หรือกิจการเจริญก้าวหน้า

^{๒๗} พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาตเมธี), “ความกตัญญูกตเวทีในฐานะคุณธรรมก้ำจุนสังคมจากมุมมองพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕).

๓) การแสดงอุเบกขาของบุตรธิดา เช่น การไม่ตำหนิบิดามารดาในทางเสียหายแม้จะรู้ว่าท่านทำไปเพราะหวังดีต่อตน ก็อาจจะใช้วิธีนิ่งเสีย หรือทำเป็นไม่รู้ในการกล่าวตำหนิที่ขาดเหตุผล จนทำให้ไม่พอใจและซัดเคืองในใจก็ต้องปล่อยสละออกจากใจตน

สรุปหลักธรรมที่ส่งเสริมการบำรุงบิดามารดา เป็นแผนภูมิ ได้ดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๓ แสดงหลักธรรมที่ส่งเสริมการบำรุงบิดามารดา

๓.๒ หลักธรรมที่เป็นปฎิบัติต่อการบำรุงบิดามารดา

ในพระพุทธศาสนา ถือว่าการคบหาสมาคมเป็นเพื่อนกับคนอกตัญญูเป็นบ่อเกิดแห่งความหายนะ และนำมาซึ่งสิ่งที่ไม่น่าชอบใจ เช่น การนิินทา ดังนั้น ผู้ที่ไม่มีความกตัญญู กตเวทีหรือผู้เนรคุณ คือ ไม่รู้จักบำรุงบิดามารดาของตนเอง จัดว่าเป็นคนอกตัญญูไม่มีมิตรภาพที่ดีกับใครๆ หรือถ้ามีก็เพราะระลึกถึงผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญ ถ้าหากว่ามิตรภาพขัดต่อผลประโยชน์ส่วนตัวเมื่อใดแล้ว ความกตัญญูจะเปลี่ยนเป็นอกตัญญู เป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่รู้บุญคุณของคนอื่น บางทีคิดร้ายต่อผู้มีพระคุณ กล่าวโดยสรุป คนอกตัญญูเป็นคนอุปมถคล เป็นคนอุปถกษณ์ เป็นคนไร้ประโยชน์ ก่อให้เกิดแต่โทษภัยอย่างเดียวกันแก่ตนเองและผู้อื่น บุคคลเมื่อพิจารณาเห็นโทษภัยต่าง ๆ จากบุคคลอกตัญญู ก็ควรที่จะหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล และที่สำคัญเราอย่าเป็นคนอกตัญญูเสียเอง

เมื่อบุตรธิดารู้และเข้าใจต่อหลักธรรมที่ส่งเสริมให้ตนเองมีคุณธรรม จริยธรรมและศีลธรรมอันดีงามตามประเพณีนิยมของไทยแล้ว ต่อจากนั้น ก็พึงรู้หลักธรรมที่ไม่เหมาะสม ไม่ถูกต้อง ไม่ใช่สิ่งที่บุตรธิดาที่ประเสริฐพึงประพฤติปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณ คือ บิดามารดาของตน เพื่อละเว้นการปฏิบัติตนอย่างนั้น ดังเนื้อหาของหลักธรรมต่างๆ ต่อไปนี้

๓.๒.๑ อบายमुख ๖

อบายमुख ๖^{๒๘} คือ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม ปากทางแห่งความเสื่อม โภคทรัพย์ ซึ่งอบายमुखหมวด ๖ ต่อไปนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงแก่สังคาลกามาฬ ก่อนตรัสเรื่องทิส ๖ ว่าเป็นทางแห่งความเสื่อมในแต่ละประเภท ดังต่อไปนี้ ๑) ดิดสุราและของมีนเมา โดยมีโทษ ๖ อย่าง คือ ทรัพย์หมดไป ๖ เห็นชัด ๖ ก่อการทะเลาะวิวาท เป็นบ่อเกิดของโรคต่าง ๆ เช่น โรคพิษสุราเรื้อรัง เสียเกียรติเสียชื่อเสียง ทำให้ไม่รู้อาย ทอนกำลังปัญญา ๒) ชอบเที่ยวกลางคืน มีโทษ ๖ อย่าง คือ ชื่อว่าไม่รักษาตัว ชื่อว่าไม่รักษาลูก เมีย ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ เป็นที่ระแวงสงสัย เป็นเป้าให้เขาใส่ความหรือข่าวดู เป็นทางมาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก ๓) ชอบเที่ยวดูการละเล่น มีโทษ โดยการงานเสื่อมเสียเพราะใจกังวลคอยคิดจ้อง กับเสียเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้น ๆ ทั้ง ๖ กรณี คือ (๑) รำที่ไหนไปที่นั่น (๒) - (๖) ขับร้อง คนตรี เสภา เกิดเหิงที่ไหนไปที่นั่น ๔) ดิดการพนัน มีโทษ ๖ อย่าง คือ เมื่อชนะย่อมก่อเวร เมื่อแพ้ก็เสียขายทรัพย์ที่เสียไป ทรัพย์หมดไป ๖ เห็นชัด ๖ เข้าที่ประชุมเขาไม่เชื่อถือคำพูด เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อนฝูง ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้ที่จะหาคู่ครองให้ลูกของเขา เพราะเห็นว่าจะเลี้ยงลูกเมียไม่ไหว ๕) คบคนชั่ว มีโทษ โดยนำให้กลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบทั้ง ๖ ประเภท คือ ได้เพื่อนที่จะนำให้กลายเป็น นักการพนัน นักเลงหญิง นักเลงเหล้า นักลวงของปลอม นักหลอกลวง นักเลงหัวไม้ ๖) เกียจคร้านการทำงาน มีโทษ โดยทำให้ยกเหตุต่าง ๆ เป็นข้ออ้างผัดผ่อนไม่ทำการงาน โภคะใหม่ก็ไม่เกิด โภคะที่มีอยู่ก็หมดสิ้นไป คือ ให้อ้างไปทั้ง ๖ กรณี ว่า หนานัก ร้อนนัก เย็นไปแล้ว ยังเข้านัก หิวนัก อิ่มนัก แล้วไม่ทำการงาน

เหตุผลที่บุตรธิดา พึงหลีกเลี่ยงจากธรรมทั้ง ๖ ข้อเหล่านี้ ก็เพราะว่า เป็นเหตุให้ตนเองประสบกับความเสื่อมต่างๆ เช่น เสื่อมทรัพย์ เสื่อมสุขภาพ เสื่อมชื่อเสียงเงินทอง ไม่มีคนให้ความเคารพนับถือ

^{๒๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๓/๒๐๒.

๓.๒.๒ อภุศลมูล ๓

อภุศลมูล ๓^{๒๕} คือ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความชั่ว รากเหง้าของอกุศล หรือต้นเหตุของความชั่วทุกอย่าง แบ่งออกเป็น ๓ ประการ ได้แก่ โลภะ ความโลภ โทสะ ความโกรธ และโมหะ ความหลง โดยมีอธิบาย ดังนี้

๑) **โลภะ** ความโลภ เป็นกิเลสชนิดที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า หิวกระหาย หรือทะยานอยาก หวงแหน ชอบสะสม เห็นแก่ตัว ตลอดจนยึดมั่นถือมั่นในตัวเอง ความโลภจะมีลักษณะอยากได้ อยากมี อยากเป็น โดยไม่เลือกว่าควรหรือไม่ควร บุคคลเมื่อมีความโลภอยู่ในใจ มีอาการกระวนกระวายอยากได้ อยากมี อยากเป็น ทำให้เป็นคนเห็นแก่ตัว อยากได้ไม่มีสิ้นสุด ไม่สามารถข่มใจไม่ให้อยากได้ เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียงของตนและผู้อื่น เพราะประพฤติตามความอยากในใจ เช่น อยากมีอำนาจ อยากได้ทรัพย์สมบัติ อยากรับประทานอาหารไม่รู้จักประมาณ และอยากในกามคุณ จนลืมนึกถึงความดี ลืมภาวะและฐานะของตน

ส่วนสาเหตุที่ทำให้เกิดความละโมภ โลกมากมาจากต้นเหตุ คือ ความทะยานอยาก แบ่งออกเป็น ๓ ประการ^{๒๖} ดังนี้ (๑) กามตัณหา หมายถึง ความทะยานอยากในกาม ความอยากได้กามคุณ คือสิ่งสนองความต้องการทางประสาททั้ง ๕ เป็นโรคร้ายทางใจชนิดหนึ่ง เพราะเบียดเบียนหรือบีบบังคับจิตใจให้เกิดความต้องการต่าง ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด (๒) ภวตัณหา หมายถึง ความทะยานอยากในภพ ความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป ความใคร่อยากที่ประกอบด้วยภวทฤษฎีหรือสัสสตทฤษฎี (ความเห็นว่ายั่งยืนถาวร) (๓) วิภวตัณหา หมายถึง ความทะยานอยากในวิภพ ความอยากหลุดพ้นจากสภาพเดิม ๆ ซึ่งเป็นสิ่งไม่พึงประสงค์สำหรับตนเอง จนทำให้เกิดความรู้สึกเบื่อหน่าย อึดอัดตนเอง เป็นต้น ซึ่งเป็นความอยากในความพракผันไปแห่งตัวตนจากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่ปรารถนา อยากทำลาย อยากให้ดับสูญ เป็นความใคร่อยากที่ประกอบด้วยวิภวทฤษฎีหรืออจุเจตทฤษฎี (ความเห็นว่ายาคดับสูญ)

๒) **โทสะ** ความโกรธ หมายถึงกิเลสที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า เคืองแค้น ขัดเคือง ไม่สบอารมณ์ ชอบความข้อยยับ ตลอดจนมองโลกในแง่ร้าย มีลักษณะเป็นคนคร่ำครวญ ความโกรธเป็นสิ่งที่ใครๆ ย่อมรู้ว่า เป็นสิ่งไม่ดีต่อตนเองและผู้อื่น ดังคำว่า โกรธคือโง่ โมโหคือบ้า เกลียดหน้าเขา เท่ากับจุดไฟเผาตัวเอง แต่ก็มีคนเป็นจำนวนมาก มักถูกความโกรธ

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๕.

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓.

ครอบงำ และมีนิสัยมักโกรธ โดยทั่วไป คนเราเมื่ออยู่ด้วยกัน ลึนกับพิน ย่อมกระทบกันเป็นเรื่องธรรมดา เพราะคนเรามีความแตกต่างกัน แม้จะรักชอบกันปานใดก็ตาม เมื่อเรามองต่างมุมกัน และต่างยึดมั่นในความคิดเห็นของตนมาก การมองต่างกันนั้น ก็จะเริ่มเกิดการถกเถียงกัน เมื่อตกลงกันไม่ได้ ก็จะทะเลาะกันในที่สุด เป็นการทำลายความรู้สึกที่มีต่อกัน ทำลายความรักความผูกพันที่เคยมีให้กัน ค่อย ๆ จางหายไปจนหมดสิ้น

๓) โมหะ ความหลง เป็นกิเลสที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า ลุ่มหลง มัวเมา เบาปัญญา ตลอดจนความพิศวง งงงวย ถ้าครอบงำบุคคลใด บุคคลนั้นก็ไม่สามารถสร้างความเจริญให้แก่ตนเอง ซ้ำยังเป็นเหตุนำความเสื่อมเสียมาสู่ตนเองและสังคม เลือกเถาเหล่ากออย่างไม่มีสิ้นสุด แต่ถ้าหากเกิดในสังคม ซึ่งเป็นที่รวมของกลุ่มคนเป็นจำนวนมาก ก็จะมีผลเสียขยายวงกว้างออกไปโดยปริยาย สังคมไทยกำลังหลงทาง คนในสังคมกำลังลุ่มหลง เช่นการโฆษณาหลอ่ บุนหรี สื่อสารมวลชนนำเสนอภาพมอมเมาผู้คนในสังคม อย่างไม่มีจิตสำนึก บทละครโทรทัศน์ชักชวนแนะนำ ให้เป็นคนหมกมุ่นในกามคุณ ยกย่องวัตถุ จนเกินขอบเขต ขาดการปลูกจิตสำนึกสร้างสรรค์ ให้กับเยาวชนและคนในสังคม ฉะนั้น จึงเกิดปัญหาสังคมต่างๆ ตามมา เช่น อาชญากรรม การปล้นชิงทรัพย์ โกหกหลอกลวง ทำความผิดทางเพศ ขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในภาวะและฐานะของตน เพราะคนในสังคมหลงยึดเอาประโยชน์ตน และพวกพ้องเป็นใหญ่ ไม่ใส่ใจต่อส่วนรวม ด้วยความเห็นผิดเป็นชอบ การแก้ไขต้องนำหลักศีลธรรมมาส่งเสริมสนับสนุนเผยแผ่ ยกย่องให้ปรากฏมากยิ่งขึ้น พร้อมยกย่องสนับสนุนคนดีเป็นแบบอย่าง ลงโทษคนชั่วตามความเหมาะสม^{๓๑}

สรุปได้ว่า เมื่อบุคคลถูกความโลภ ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งความชั่วร้ายครอบงำแล้ว ย่อมปิดบังใจไม่ให้นึกถึงบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ มีความอยากได้ไม่มีที่สิ้นสุด นำไปสู่การแสวงหาโดยมิชอบธรรม เช่น ลักขโมย ปล้นจี้ ด้วยเจตนาที่ทุจริต คือ ความโลภมาก เมื่อบุคคลถูกความโกรธ ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งความชั่วร้ายครอบงำแล้ว จิตใจก็จะหงุดหงิดรุนแรง กลายเป็นความฉุนโกรธ จิตใจปราศจากความเมตตา นำไปสู่การประทุษร้ายผู้ที่ตนขัดเคือง ด้วยเจตนาที่ทุจริต คือ ความโกรธมาก เมื่อบุคคลถูกความหลง ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งความชั่วร้ายครอบงำแล้ว ย่อมทำให้มีความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ มีความหลงความเข้าใจผิด นำไปสู่การกระทำผิดต่าง ๆ เช่น ประพฤติผิดในศีล ๕ เพราะเจตนาทุจริต คือ ความลุ่มหลง ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมความอกตัญญูให้เกิดขึ้นในบุคคลนั้น

^{๓๑} พ.ช.จตุตทาพิศ. (ไทย) ๒๗/๑๕/๕๕๗.

เหตุผลที่บุตรธิดา พึงหลีกเลี่ยงจากอกุศลมูลทั้ง ๓ เหล่านี้ เพราะว่าเป็นสาเหตุที่มาขัดขวางมิให้บุคคลประพฤติคุณธรรมความดีในข้อกัตถุญกตเวทีได้ เนื่องจากว่า เมื่อบุคคลมีความโลภ ข่มเห็นแก่ตัว ก็จะไม่เอื้อเฟื้อต่อบุคคลไม่ว่าด้วยอามิสสิ่งของใดๆ เมื่อบุคคลมีความโกรธหรือขุ่นเคืองใจ ก็จะขาดเมตตาและไม่ต้องการช่วยเหลือบุคคลอื่นและสังคมไม่ว่าจะมากหรือน้อยก็ตาม และเมื่อบุคคลมีความลุ่มหลงในใจแล้ว ข่อมจะไม่รู้จักบาป บุญ คุณ และโทษ ฉะนั้น การที่จะรู้จักคุณของบุพการี เป็นต้น ข่อมเป็นไปได้ยากยิ่งนัก

๓.๒.๓ อคติ ๔

อคติ ๔^๒ คือ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความลำเอียง นักปกครองหรือนักบริหารองค์กร เมื่อปฏิบัติหน้าที่ พึงเว้นความลำเอียง หรือ ความประพฤติกี่คลาดเคลื่อนจากธรรม ๔ ประการ ๑) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ ๒) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง ๓) โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา ๔) ภยาคติ ลำเอียงเพราะขลาดกลัว

เหตุผลที่บุตรธิดา พึงหลีกเลี่ยงจากอคติเหล่านี้ เพราะว่าจะทำให้เกิดความแตกแยกกันระหว่างบุตรธิดาด้วยกันเอง เพราะหากคนใดคนหนึ่ง มีอคติเพราะชอบบ้าง เพราะชังบ้าง เพราะหลงบ้าง หรือเพราะ โง่เขลาขาดปัญญา ก็ตาม ก็จะทำให้บุตรธิดาคคนอื่นเสียหายไปด้วย เช่น กรณีที่เห็นได้ง่ายที่สุด คือ การแย่งชิงทรัพย์สินมรดกของบิดามารดาที่ร่ำรวย จนกระทั่งนำไปสู่การประทุษร้ายต่อกันและกันในครอบครัว อย่างเช่น แย่งชิงที่ดิน แย่งชิงธุรกิจ ร้านค้า บ้านเรือน เป็นต้น โดยไม่เห็นแก่ความเป็นพี่น้องกัน บางครั้งอาจถึงชีวิตของอีกฝ่ายหนึ่ง

๓.๒.๔ มานะ ๕

มานะ ๕^๓ คือ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งการลบหลู่คุณบิดามารดา เป็นสิ่งที่เป็นต้นเหตุของความอกัตถุญที่ทำให้บุตรธิดาไม่รู้จักบำรุงดูแลบิดามารดา อีกประการหนึ่ง หมายถึง ความถือตัว ความสำคัญตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่ การถือตัว ความหยิ่ง ความเย่อหยิ่ง ความจองหอง ความไว้ตัว ความไว้ยศ ความแข็ง ความสำคัญใจ^๔ ความสำคัญตนว่าดีกว่า หรือด้อยกว่าคน

^๒ อ.จ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๗/๒๕.

^๓ ที.ป.า. (ไทย) ๑๑/๑๗๘/๑๕๖.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓๑.

อื่น แบ่งได้ ๕ ประการ^{๓๕} ได้แก่ ๑) เป็นผู้เลืกกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลืกกว่าเขา ๒) เป็นผู้เลืกกว่าเขาสำคัญตัวว่าเสมอเขา ๓) เป็นผู้เลืกกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา ๔) เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเลืกกว่าเขา ๕) เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเสมอเขา ๖) เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา ๗) เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลืกกว่าเขา ๘) เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญว่าเสมอเขา ๙) เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา

การอยู่ร่วมกันในสังคม ย่อมมีมิตรภาพต่อกัน ถ้าไม่รู้จักระมัดระวังคำพูดหรือกิริยาอาการที่แสดงออกต่อกัน ย่อมเป็นสาเหตุนำมาซึ่งการทะเลาะวิวาท และการผูกอาฆาตพยาบาทต่อกัน เช่น คิดว่าตนเองดี หรือ เก่งกว่าเพื่อนคนอื่น ย่อมแสดงกิริยาท่าทางดูถูกเหยียดหยาม หรือพูดกระทบทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเกิดความไม่พอใจ ย่อมทำให้เสียมิตรภาพ จากมิตรกลายเป็นศัตรู

จากการศึกษาพบว่า ความแข็งกระด้างด้วยอำนาจความถือตัวจัด เช่น ความแข็งกระด้างโดยถือธรรมชาติที่เกิดว่าสูงกว่าคนอื่น มียศ มีอำนาจ มีตำแหน่งสูงกว่าคนอื่น ความแข็งกระด้างโดยโทษทรัพย์ โดยความถือตัวว่าตัวเองมีทรัพย์สมบัติมาก มีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าคนอื่น ความแข็งกระด้างโดยตระกูล โดยถือตัวว่าตัวเองมีตระกูลสูง เป็นตระกูลใหญ่มีชื่อเสียงในสังคม การถือตัวอย่างนี้ เป็นเหตุให้ความกตัญญูเกิดขึ้นได้ยาก เป็นทางแห่งความเสื่อมความพินาศ ผู้หวังความเจริญให้แก่ตัวเอง และสังคม ควรจะขจัดความถือตัวเสียให้ได้ ขจัดความแข็งกระด้างเสียให้ได้ ขจัดความเย่อหยิ่งจองหองเสียให้ได้ ประพฤติตนให้เสมอเท่าเทียมกับคนอื่น จะได้มองเห็นคุณค่าของทุกชีวิตเสมอด้วยตน และจะได้เกิดความกตัญญูรู้คุณของผู้อื่น เพราะฉะนั้น การสำคัญตนเองด้วยอำนาจทิฐิมานะ ย่อมเป็นต้นเหตุแห่งการทำลายมิตรภาพและเป็นผลเสียในการผูกมิตร นำมาซึ่งการดูหมิ่นดูแคลนจากบุคคลอื่น เพราะความประพฤติถือตัวของตนเอง ดังนั้นบุคคลผู้หวังความสุข ความเจริญ เป็นผู้มีเพื่อนบริวารมากอย่าพึงลู่อำนาจทิฐิมานะ แต่พึงมีความอ่อนน้อมถ่อมตนด้วยชาติ โภคทรัพย์ และตระกูลเป็นต้นต่อตนเอง ต่อคนอื่น ต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยความเสมอภาค พระพุทธองค์ ตรัสว่าความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นมงคลอันสูงสุด^{๓๖}

^{๓๕} พ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๐๒/๕๔,๘๒๕/๕๑๕.

^{๓๖} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

๓.๒.๕ ปมาทธรรม

ปมาทธรรม^{๓๓} คือ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความประมาท สิ่งที่เป็นต้นเหตุของความอกตัญญู อีกประการหนึ่ง คือ ความประมาท คำว่า ปมาทะ คือ ความมัวเมา ความเลินเล่อ ความลืมนั่น ความเผอเรอ ความไม่เอาใจใส่ ความลืมนสติ ความประมาท หมายถึง การปล่อยจิต การส่งเสริมการปล่อยจิตไปในกายทุจริต ในวจีทุจริต ในมโนทุจริต หรือ ในเบญจกามคุณ การทำโดยไม่เคารพ การทำไม่ให้เกิดดีต่อ การทำที่ไม่มั่นคง ความประพฤตีย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระ ความไม่เสพ ความไม่เจริญ การไม่ทำให้มาก ความตั้งใจไม่จริง ความไม่มั่นประกอบความไม่ประมาทในการบำเพ็ญสภาพธรรมที่เป็นกุศลธรรม ความประมาท กิริยาที่ประมาท ภาวะที่ประมาท บุคคลที่ประมาท ย่อมไม่ใส่ใจในความกตัญญูด้วย ปฏิบัติตามหลักธรรมต่างๆ ดังที่กล่าวข้างต้น และย่อมพลาดโอกาสแห่งความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและหน้าที่การงานที่ผู้อื่นจะช่วยเหลือได้ เพราะเมื่อไม่เคยช่วยเหลือผู้อื่น ย่อมไม่ได้รับการช่วยเหลือตอบ

ความประมาทย่อมทำลายโอกาสอันดีงามและเป็นเหตุนำมาซึ่งความหายนะ ดังนั้น บุคคลผู้หวังความเจริญก้าวหน้า อย่าประมาทพลาดโอกาสในความกตัญญูต่อบุคคล สัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมตามสมควรแก่ฐานะของตน เมื่อบุคคลได้ปฏิบัติตามหลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญู หลีกเว้นธรรมที่เป็นฝ่ายปฏิบัติ ย่อมประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานที่พึงประสงค์และเป็นเหตุได้รับการสรรเสริญจากบัณฑิต ตลอดจนทำให้สังคมประเทศชาติ มีความร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วกัน

ในพระพุทธศาสนา ความไม่ประมาท เป็นปัจฉิมโอวาท คือคำสั่งครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้า^{๓๔} ความไม่ประมาท คือ การอยู่ด้วยสติและปัญญา หมายถึง การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤตปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ระวังระวังตนเองและคอยตัดเตือนผู้ประมาท ไม่ให้หลงก้าวถลาลงไปในทางเสื่อม ตลอดทั้งเพียรพยายามในการแสวงหาโอกาสสำหรับความดีงามและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยปละละเลยกระทำการด้วยความจริงจังรอบคอบและรวดเร็วไป อธิปมาทธรรม ได้แก่ ธรรม คือ ความไม่ประมาทนี้ ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการบำเพ็ญกุศลธรรมทั้งหลายทั้ง

^{๓๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๖/๕๕๐.

^{๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

ปวงให้เต็มเปี่ยม พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับความไม่ประมาทอย่างมาก เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ย่อมสรุปรวมลงในความไม่ประมาท และความไม่ประมาทนี้ ยังเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรม (คุณธรรมความดี) ทั้งหลาย ถ้าเว้นความไม่ประมาทเสียแล้ว คุณธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีพรหมวิหารธรรม สังคหวัตถุ และความกตัญญูกตเวที เป็นต้น ย่อมไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จดังประสงค์ได้

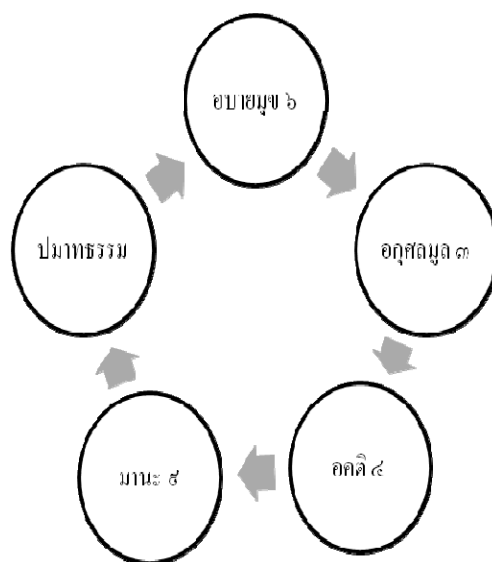
ผู้ใดปฏิบัติตามหลักธรรมที่เป็นเครื่องส่งเสริมความกตัญญูกตเวทีดังกล่าวข้างต้น โดยการประพฤติปฏิบัติต่อบุคคล สัตว์ วัตถุสิ่งของ สถานที่ ตลอดจนถึงธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ด้วยความรู้สึกลำบากในคุณ ด้วยความไม่เป็นผู้ประมาท ให้มีสติรู้ตัว ไม่ประมาทพลาดพลั้งในชีวิตในตำแหน่งหน้าที่การงาน ผู้นั้น ย่อมประสบความสำเร็จและความเจริญรุ่งเรือง

จากการศึกษาพบว่า หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญูกตเวที ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้มากมาย สามารถสังเคราะห์เข้ากันได้เกือบทั้งหมด เพราะคำสอนหรือธรรมะนั้น ถ้าจะสังเคราะห์เข้าด้วยกัน ก็ย่อลงเหลือ ๓ ประการ^{๓๕} คือ (๑) การละเว้นการกระทำ ความชั่วทั้งปวง (๒) การกระทำแต่ความดีทั้งปวง (๓) การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใสด้วยการหมั่นเจริญภาวนา หรือย่อลงให้เหลือเพียงประการเดียว ก็คือ การสอนให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทนั่นเอง แต่เพื่อทำให้คุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทีมีผลมากยิ่งขึ้น จึงจำเป็นต้องมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญู โดยตรงเข้ามาประกอบด้วย

หลักธรรมที่เป็นเครื่องส่งเสริมสนับสนุนความกตัญญูกตเวทีดังกล่าว ก็เพื่อนำมาประกอบและศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญู การนำธรรมะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประกอบ และนำไปอบรมสั่งสอนประชาชน ไม่ว่าจะหลักธรรมข้อใดก็ตาม ย่อมเป็นประโยชน์แน่นอน โดยเฉพาะเรื่องความกตัญญู ย่อมทำให้บุคคล สัตว์ พืช ตลอดจนถึงธรรมชาติสิ่งแวดล้อมต่างอยู่ร่วมกัน ได้อย่างพึ่งพาอาศัยกัน ประสานกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันจะทำให้สรรพสิ่งในโลกมีความเกื้อกูลกัน และดำรงอยู่ด้วยดีตลอดไป

^{๓๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

แผนภูมิที่ ๘ แสดงหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการบำรุงบิณฑามารดา

๓.๓ โทษของการไม่บำรุงบิณฑามารดาและประทุษร้ายต่อบิณฑามารดา

คำว่า โทษ ในที่นี้ หมายถึง ผลที่บุตรธิดาได้รับจากการละเลยไม่เอาใจใส่บำรุงบิณฑามารดา เป็นผลที่เกิดกับบุตรธิดาในด้านที่ไม่ดีไม่เป็นมงคลกับชีวิต ซึ่งผู้วิจัยนำมาเสนอโดยแยกออกเป็นแต่ละระดับ ดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ โทษในปัจจุบัน (ชาตินี้)

พระพุทธเจ้าตรัสถึงคนถ้อยหรือคนเลว ๒๐ จำพวก โดยตรัสถึงคนที่ไม่เลี้ยงมารดาบิดาไว้เป็นข้อหนึ่งว่าเป็นคนถ้อยหรือคนเลว คือ ผู้ที่สามารถเลี้ยงตนเองและผู้อื่นได้ แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาของตน ผู้แก่ชราแล้ว^{๔๐}

พระพุทธศาสนาถือว่า บุคคลผู้ไม่มีความกตัญญู เป็นคนไม่รู้จักบุญคุณที่ผู้อื่นกระทำแก่ตน จะไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย ทำให้ผู้ที่ได้รู้จักค่อย ๆ หลีกห่างจากไป และเป็นคนที่น่าตำหนิ แม้แต่การคบหาสมาคมกับคนอกตัญญูก็ไร้ประโยชน์ ซ้ำยังก่อให้เกิดโทษทุกข์ภัยอันตรายแก่ผู้คบหาสมาคม ดังข้อความว่า

“ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำแล้ว ผู้ที่ไม่เคยทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ที่ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้แล้ว น่าตำหนิ ความกตัญญูไม่มีในผู้ใด การคบหาผู้นั้น ก็ไร้ประโยชน์ แม้ด้วยอุปการคุณที่

^{๔๐} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๒๔/๕๓๐.

กระทำต่อหน้า มิตรธรรมยังหาไม่ได้ในบุคคลใด บัณฑิตไม่ริษยา ไม่ค่า
ว่าบุคคลนั้น ฟังค่อย ๆ หลีกห่างจากเขาไปเสีย”^{๔๑}

“เมล็ดพืชที่ถูกเผาในกองไฟ ย่อมไม่งอกขึ้น ฉะนั้น ความดีที่ทำใน
คนชั่ว ก็ย่อมพินาศไปไม่งอกงาม ฉะนั้น ขอเคชะพระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่ง
หมู่ชนสาขเสนาบดีเพื่อนของพระองค์เป็นคนมี ความคิด ต่ำ ทราม
อกัตถุญญ ประทุษร้ายมิตร กระทำกรรมอันไม่ประเสริฐเช่นนี้”^{๔๒}

บุตริคาที่ไม่ได้บำรุงบิคารมาดา จัดเป็นคนอกัตถุญญ ผู้มีจิตใจไม่บริสุทธิ์ ทำให้
มองไม่เห็นคุณค่าของคนอื่น สิ่งอื่น ทั้งคอยจ้องโทษบุคคลอื่น มีความโลภ เอารัดเอาเปรียบ
คนอื่น ซึ่งจะไม่ได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อนมนุษย์ในที่สุด”^{๔๓} ดังข้อความว่า

“คนอกัตถุญญคอยจับผิดอยู่เป็นนิตย์ ถึงจะให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ทำ
ให้เขาพึงพอใจไม่ได้”^{๔๔} และผู้ใดไม่รู้จักคุณค่าความดีและประโยชน์ที่ผู้อื่น
กระทำไว้ก่อน ผู้นั้นเมื่อกิจการงานเกิดขึ้นในภายหลัง ย่อมหาผู้ช่วยเหลือ
ไม่ได้”^{๔๕}

นอกจากนี้ บุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกัตถุญญ จะถูกประณามว่าเป็นคน
อกัตถุญญ ถือว่าเป็นคนพาล ไม่ควรคบหา เพราะถือว่าคนอกัตถุญญเป็นผู้ที่ไม่มีคุณสมบัติของ
คนดี การทำความดีกับคนอกัตถุญญย่อมไม่มีผลดี เปรียบเหมือนกับการหว่านพืชลง
ไปในไฟ ย่อมมอดไหม้เสียเปล่า ต่างกับการทำความดีกับคนที่มีความกัตถุญญ ย่อมได้รับผลดี
เหมือนหว่านพืชลงในดินดี

การอยู่ร่วมการคบค้าสมาคมกับบุตริคาซึ่งเป็นคนอกัตถุญญ ย่อมมีแต่ก่อให้เกิด
ความทุกข์ ความเดือดร้อน มีแต่ความเสื่อมเสียแก่ผู้คบค้าสมาคมด้วย อีกทั้งยังหาความเจริญ
ได้ยากเป็นอย่างยิ่งเปรียบเหมือนกับการอยู่ร่วมกับอสรพิษ เนื่องจากว่าบุตริคาที่เป็นผู้
อกัตถุญญเป็นคนเห็นแก่ตัว เอารัดเอาเปรียบคนอื่น เป็นคนไม่น่าไว้วางใจ เป็นคนที่น่ากลัว
มักจะลบลู่คู่มิ้นผู้มีพระคุณ หากแม้เขาผู้นั้นสามารถอกัตถุญญบิคารมาดาของตนเองผู้ที่ให้

^{๔๑} พ.ช. (ไทย) ๒๗/๓๑-๓๒/๑๖๒.

^{๔๒} พ.ช. (ไทย) ๒๗/๓๔/๓๓๕.

^{๔๓} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร) , มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๔๖๒.

^{๔๔} พ.ช. (ไทย) ๒๗/๓๒/๓๐.

^{๔๕} พ.ช. (ไทย) ๒๗/๕๐/๓๗.

กำเนิดมา จึงมักจะแนะนำในทางฉิบหายอันจะนำความทุกข์มาให้แก่สังคมส่วนรวม เมื่อรู้โทษดังนี้แล้ว วิทยุชนทั้งหลายควรเว้นไม่ควรคบกับบุตรีดาซึ่งเป็นผู้อกตัญญูไม่รู้จักบำรุงบิดามารดา และไม่ควรเป็นบุตรีดาที่อกตัญญูต่อบิดามารดา

บุตรีดาที่ไม่ได้บำรุงบิดามารดาจัดว่าเป็นคนที่อกตัญญู สรุปได้เป็นข้อๆ ดังต่อไปนี้ ๑) เป็นบุคคลที่ไม่ควรคบหาสมาคม ผู้ที่ไม่รู้บุญคุณที่บุคคลอื่นทำไว้ และไม่ตอบแทนคุณ บุคคลเช่นนั้นถือว่าไม่ควรคบอย่างยิ่ง เพราะการคบคนเช่นนั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ อาจจะเป็นโทษต่อบุคคลผู้คบหาด้วยซ้ำไป ๒) เป็นคนเลวทราม ท่านกล่าวว่า บุคคลที่อาศัยร่มเงาของตนไม่ได้ไม่ควรหักรานกิ่งของตนไม้นั้น ผู้ที่กระทำชื่อว่าเป็นคนเลวทราม เพราะความกตัญญูกตเวทิตเป็นคุณธรรมพื้นฐานของคนดี เมื่อคุณธรรมพื้นฐานไม่มี ก็ชื่อว่าเป็นคนดีไม่ได้ ๓) เป็นคนมองโลกในแง่ร้ายและไม่รู้จักพอ คนอกตัญญูมักเป็นคนมองโลกในแง่ร้าย เพราะมองไม่เห็นคุณงามความดีของผู้อื่น แม้จะให้ผืนแผ่นดินทั้งหมดโลกแก่เขา ก็ยังไม่เป็นที่พอใจเขาได้ ด้วยเหตุว่าคนที่ไม่รู้จักบุญคุณคน แม้จะทำคุณประโยชน์แก่เขามากมายสักปานใดก็ตาม เขาก็ยังมองไม่เห็นคุณประโยชน์ที่ผู้อื่นทำให้อยู่ดี ๔) ไม่มีใครช่วยเหลือ เป็นบุคคลที่ขาดญาติมิตรสหาย เพราะไม่มีใครอยากคบหา เมื่อไม่รู้คุณของผู้อื่นยามที่มีกิจการงาน หรือเรื่องราวใด ๆ เกิดขึ้น ย่อมไม่มีใครช่วยเหลือ เพราะช่วยไปก็ไม่มีความหมายสำหรับคนไม่รู้คุณคนอื่น ๕) เป็นคนที่ไร้ประโยชน์ ท่านเปรียบว่า เก็บขอนไม้ที่ลอยน้ำขึ้นมา ยังดีกว่าช่วยคนอกตัญญูขึ้นจากน้ำ เพราะของไม้ที่เก็บมายังทำประโยชน์อื่น ๆ ได้ เช่น ทำฟืน เป็นต้น ส่วนการช่วยเหลือคนอกตัญญูไม่มีประโยชน์ อาจจะกลายเป็นโทษแก่ผู้ช่วยเหลือก็ได้ ๖) มีแต่ความเสื่อม ไม่มีความเจริญ บุคคลได้พักอาศัยในบ้านของคนอื่นเพียงแม้คืนเดียว หรือได้รับการเลี้ยงข้าวปลาอาหารเพียงมื้อหนึ่ง ก็ไม่ควรแม้แต่คิดไม่ดีต่อเจ้าของบ้าน ผู้ที่เนรคุณต่อผู้มีพระคุณแม้เน้อย ย่อมมีแต่ความเสื่อม ๗) ย่อมประสบทุกข์ คนอกตัญญู ย่อมมีชีวิตที่หาความสุขไม่ได้ ต้องพบกับความทุกข์ทรมานเหมือนลูกโยนลงไปในนรก^{๔๖}

หากบุตรีดาผู้ที่ขาดจิตสำนึกไม่บำรุงบิดามารดาของตนเองแล้ว ก็จะถูกประณามว่าเป็นคนอกตัญญูบ้าง คนเนรคุณบ้าง บุตรชั่วบ้าง ลูกทรพีบ้าง ถือว่าเป็นลักษณะของคน

^{๔๖} พระมหาบุญเพชร ปุณฺณวิริโย (แก้ววงศน์น้อย), “แนวคิดและวิธีการจัดการทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

พาล การคบหาสมาคมเป็นเพื่อนกับคนอกตัญญูเป็นบ่อเกิดแห่งความหายนะ และนำมาความไม่น่าชอบใจ เช่น การนินทา

๓.๓.๒ โทษในอนาคต (ชาติหน้า)

เมื่อบิดามารดาทราบว่าเป็นบุตรไม่ได้บำรุงเลี้ยงดูแล้ว ก็จะฝังทรัพย์ของตนไว้ในแผ่นดินเสียบ้าง สละให้แก่คนอื่นบ้าง บุตรเหล่านั้น ก็ถูกผู้คนนินทาว่า ไม่บำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดา หลังจากตายไป ก็เกิดในคุณนรก^{๔๗} ด้วยเหตุนี้เอง บุตรผู้ที่ไม่บำรุงบิดามารดา จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่ไม่มี ความกตัญญูทเวที เรียกว่าคนอกตัญญูก็ได้ ย่อมประสบความเสื่อมต่างๆ นานา ไม่มีความสุข ความเจริญ และถูกดิเคียน แม้สิ้นชีวิตไปแล้ว ย่อมไปสู่ทุกติแม้พระพุทธรูปที่ตรัสไว้ว่า

“นรชนผู้ปฏิบัติผิดในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสบสิ่งที่มีโทษเป็นอันมาก เพราะการไม่ประพฤติธรรม ในมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลาย จึงดิเคียนนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้วจึงไปสู่อบาย”^{๔๘}

จะเห็นว่า หากบุตรธิดา ไม่มีจิตสำนึกที่ดีในการบำรุงบิดามารดาแล้ว เมื่อละจากโลกนี้ไปสู่ปรโลกเบื้องหน้า ย่อมไปสู่ภพหรือสถานภาพที่เลว ไม่เจริญหรืออบายภูมิ เพราะไม่ประพฤติธรรมในข้อว่า ด้วยการบำรุงบิดามารดา (มาตาปีตูปัญฐาน) ด้วยเหตุผลนี้ บุตรธิดาที่ไม่ได้ใส่ใจต่อการบำรุงบิดามารดา คือ เป็นคนที่ไม่มีความกตัญญูรู้คุณ ย่อมประสบแต่ความเสียหายทั้งต่อตนเองและบุคคลอื่น ในทางพระพุทธศาสนาจึงถือว่า บุตรธิดาผู้ไม่มี ความกตัญญู เป็นคนไม่รู้จักรับคุณที่ผู้อื่นกระทำแก่ตน จะไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย จึงทำให้ผู้ที่ได้รู้จักค่อยๆ หลีกห่างจากไป และเป็นคนที่น่าตำหนิแม้แต่การคบหาสมาคมกับบุตรธิดาซึ่งผู้เป็นคนอกตัญญู ก็ไร้ประโยชน์ ซ้ำยังก่อให้เกิดโทษทุกข์ภัยอันตรายแก่ผู้คบหาสมาคม ดังข้อความว่า ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำแล้ว ผู้ที่ไม่เคยทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ที่ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้แล้ว น่าตำหนิ ความกตัญญูไม่มีในผู้ใด การคบหาผู้นั้นก็ไร้ประโยชน์ แม้ด้วยอุปการคุณที่กระทำต่อหน้า มิตรธรรมยังหาไม่ได้ในบุคคลใด บัณฑิตไม่ริษยา ไม่ด่าว่าบุคคลนั้น พึงค่อย ๆ หลีกห่างจากเขาไปเสีย^{๔๙}

^{๔๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๘๗-๘๘/๓๓๗.

^{๔๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๖.

^{๔๙} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๑-๓๒/๑๖๒. พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๗/๓๓๕.

พระโพธิสัตว์กล่าวกับบิดาว่า ผู้ชั่วช้าเบียดเบียนมารดาบิดาผู้ไม่ประทุษร้ายตน เมื่อตายไปชาติหน้าจะตกนรกอย่างไม่ต้องสงสัย^{๕๐} ส่วนผู้บำรุงมารดาบิดาด้วยข้าวและน้ำเป็นต้น เมื่อตายไปชาติหน้า ผู้นั้นจะขึ้นสวรรค์อย่างไม่ต้องสงสัย พระอรรถกถาจารย์ ได้กล่าวไว้ว่า คนที่ไม่เลี้ยงมารดาบิดา ย่อมไม่บรรลุถึงอานิสงส์ในการเลี้ยงมารดาบิดา และคนนั้นย่อมถูกนิินทาและติเตียนว่าจักเลี้ยงใครอื่นได้ และเกิดในทุคติ^{๕๑}

๓.๓.๓ โทษในระดับสูงสุด

โทษในระดับสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับบุตริชา ซึ่งเป็นคนอกตัญญู ไม่รู้จักบำรุงดูแลบุพการีของตนซ้ำยังประทุษร้ายต่อท่านให้ได้รับความทุกข์กายทุกข์ใจนั้น เรียกว่า อนันตริยกรรม ซึ่งหมายถึง กรรมหนักที่สุดฝ่ายอกุศล ซึ่งให้ผลทันที^{๕๒} โดยห้ามสวรรค์ห้ามนิพพาน อีกอย่างหนึ่ง บุคคลไม่ควรปฏิบัติและจะต้องหลีกเลี่ยงให้ไกล เพราะเป็นเหตุให้ผลแห่งกรรมนั้น มีโทษสูงสุด ยากที่จะให้อภัยได้ อนันตริกรรมมี ๕ อย่าง ได้แก่ ๑) มาตุฆาต (ประทุษร้ายต่อมารดาให้ถึงแก่ชีวิต) ๒) ปิตุฆาต (ประทุษร้ายต่อบิดาให้ถึงแก่ชีวิต) ๓) อรหันตฆาต (ประทุษร้ายต่อพระอรหันต์ให้ถึงแก่กรรม) ๔) โลहितุปบาท (ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตหือขึ้นไป) ๕) สังฆเภท^{๕๓} (การทำให้คณะสงฆ์แตกกันหรือทำลายสงฆ์)

จะเห็นว่า ในบาปที่หนักที่สุด ๕ ข้อดังกล่าวมาข้างบนนี้ ข้อ ๑ และข้อ ๒ เป็นการกล่าวถึงโทษอันสูงสุดที่บุตริชาพึงได้รับหากล่วงเกินเข้า ย่อมเป็นตราบาปในใจชั่วกาลนาน และไม่อาจที่จะชดใช้หนี้กรรมที่ทาลงไปนั้นได้ภายในระยะเวลาอันใกล้ในปัจจุบัน แต่หากกลับได้รับโทษติดตัวไปในหลายภพหลายชาติจนกว่าบิดามารดาจะให้อภัยโทษและมีการขอขมากันอย่างถูกต้องและบิดามารดาให้อภัยแก่บุตริชานั้น มิฉะนั้น เขาก็จะได้รับทุกขเวทนาต่างๆ ในภพชาติที่ไปเกิดและหาความเจริญมิได้เลย เพราะว่าเป็นผู้มีเมตตาแก่บุตริชาทุกคน มีความรักความสงสารให้บุตริชา แต่หากบุตริชาคิดประทุษร้ายต่อท่านแล้วชื่อว่า ประทุษร้ายต่อบุคคลผู้มีได้คิดร้ายแก่ตน

^{๕๐} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๘/๘๓.

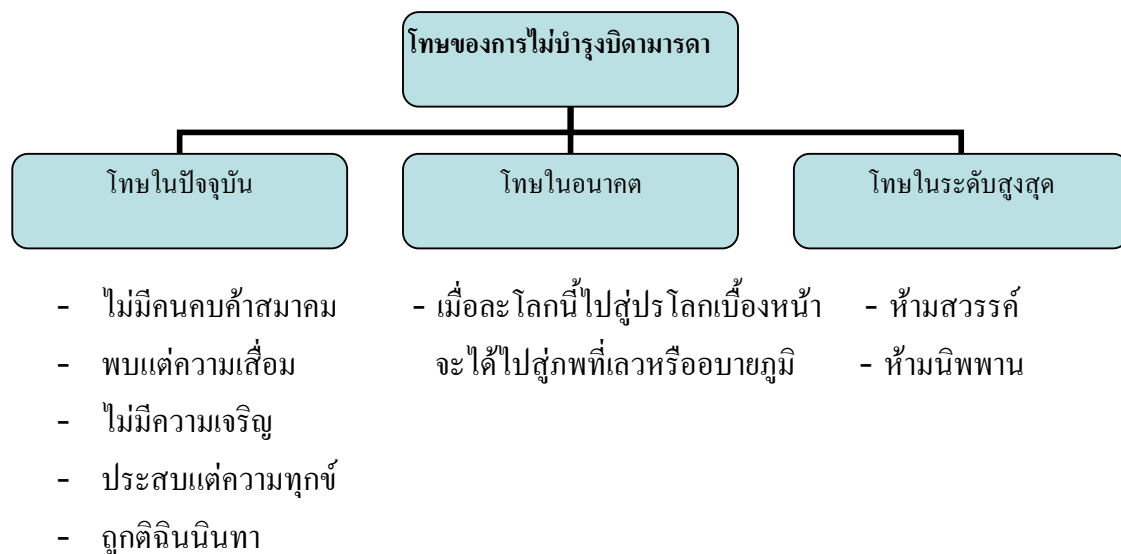
^{๕๑} พุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๕/๓๒๐.

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๘-๒๐๙.

^{๕๓} อจ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๒๕/๑๖๕.

กรณีตัวอย่างเช่น บุตรธิดาบางคนได้ทำบาปด้วยการประทุษร้ายต่อบุพการีของตน ด้วยกายกรรมบ้าง วาจกรรมบ้าง มโนกรรมบ้าง ทั้งเขาไปหาหนัก บางคนอาจประทุษร้ายต่อบุพการีจนกระทั่งท่านถึงแก่กรรม ผู้ทำยอมได้รับโทษสูงสุดทันที เช่น บุญกรรมในอดีตของพระมหาโมคคัลลานะ^{๔๔} ที่เคยประทุษร้ายมารดาจนถึงแก่กรรม โดยแก้งทำเป็นว่ามีโจรมาปล้นทรัพย์แล้วเข้าทำร้ายมารดาให้ถึงแก่กรรม ส่วนมารดาด้วยความรักลูก ก็เรียกให้ลูกรีบหนีเอาตัวรอดเสียจากโจร แต่หาไม่รู้ไม่ว่า คนที่แก้งเป็นโจรนั้น ก็คือ ลูกชายของตนนั่นเอง เหตุผลที่ต้องทำร้ายมารดา ก็เพราะว่า มีความหลงผิดเชื่อในคำพูดของภรรยาที่อยู่ง่สงสัยเสียใให้ฆ่ามารดาของตนหากไม่ฆ่า ก็จะไม่อยู่ด้วย ฉะนั้นในกรณีดังกล่าวนี้ ทางพระพุทธศาสนา ถือว่า บุตรคนนี้ (อดีตชาติของพระมหาโมคคัลลานะ) ได้ทำอนันตริยกรรม คือ กรรมอันหนักห้ามสวรรค์ห้ามนิพพานเลยทีเดียว ฉะนั้น แม้ในชาติสุดท้ายของพระมหาโมคคัลลานะ ท่านจึงถูกโจรทำร้ายถึงแก่กรรมเช่นเดียวกันกับที่ทำไว้แก่มารดาของตนในอดีตชาติ ฉะนั้น บุตรธิดา จึงควรรู้ถึงโทษหรือผลกระทบที่จะเกิดแก่ตนทั้งในปัจจุบันชาติ และภพหน้า หากเป็นคนอกตัญญูและประทุษร้ายต่อบุพการี

แผนภูมิที่ ๕ แสดงถึงโทษของการไม่บำรุงบิดามารดา

^{๔๔} คุราวละเอียดยเนื้อหาใน, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๔๕๘-๔๕๙.

จากแผนภูมิที่ ๘ แสดงให้เห็นว่าโทษที่บุตรธิดาจะได้รับจากการที่ไม่สามารถที่จะให้การบำรุงเลี้ยงดูต่อบิดามารดาของตนได้ทั้งจะด้วยปัจจัย ๔ มีการให้อาหารการบริโภค ที่อยู่อาศัย เสื้อผ้าอาภรณ์ ยารักษาโรค ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เท่าที่เห็นว่า จำเป็นต่อการดำรงชีพ นอกจากนั้นก็ยังไม่ได้บำรุงด้านจิตใจ คือ ทำให้ท่านผิดหวัง เสียใจ ร้องไห้ เป็นบุตรออกคณฺฑู ไม่รู้คุณและไม่รู้ที่จะตอบแทนคุณ และน้ำใจอันดีงามของท่าน หรือปล่อยให้ปละละเลยนำไปไว้ในสถานที่อื่นไม่เหมาะสมแก่ท่าน เช่น บ้านพักคนชรา ขาดคนดูแลเอาใจใส่ ทั้งสุขภาพจิต สุขภาพร่างกายก็ย่ำแย่ เป็นต้น ชื่อว่า โทษย่อมเกิดแก่บุตรคนนั้นในปัจจุบันชาตินี้ เช่น เสื่อมยศ ไม่มีคนนับถือ คนดูถูกเหยียดหยาม แม้ในชาติหน้า ก็ต้องไปรับผลกรรม ในนรกหมกไหม้ หรือบางรายอาจจะทำกรรมหนักถึงอนันตริยกรรม แล้วให้ผลในระดับสูงสุด ถึงกับห้ามสวรรค์ห้ามนิพพานก็มี ฉะนั้น บุตรที่ดี จึงต้องหลีกเลี่ยงจากโทษเหล่านี้และระมัดระวังปฏิบัติต่อบิดามารดาอย่างสุภาพและด้วยใจที่เคารพรัก แล้วบุตรธิดาของตนก็จะเป็นคนว่านอนสอนง่าย และเลี้ยงดูตนต่อไปตามวัฏจักรกลไกทางสังคมมนุษย์

๓.๔ คุณของการบำรุงบิดามารดา

คำว่า คุณ ในที่นี้ หมายถึง ผลหรืออานิสงส์ที่บุตรธิดาพึงได้รับจากการเอาใจใส่ปรนนิบัติดูแลบำรุงบิดามารดาด้วยดีทั้งด้วยวัตถุสิ่งของปัจจัย ๔ ที่จำเป็นและ บำรุงดูแลทางด้านจิตใจให้จิตใจบิดามารดามีความโสมนัสอยู่เสมอ ไม่กระทำความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ ทำมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธาให้มีศรัทธา ผู้ไม่มีสติให้มีสติ ผู้ตระหนี่ให้รู้จักการเสียสละ ผู้ไม่มีปัญญาให้มีปัญญา บำรุงมารดาบิดาให้เต็มใสในพระรัตนตรัย ให้สมทานศีล หรือให้บรรพชา ในปัจจุบันชาติก็เจริญรุ่งเรืองประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตและในภพหน้า เมื่อละจากโลกนี้แล้ว ย่อมไปสู่สุคติโลกสวรรค์เหมือนอย่างท้าวสักกะเทวราช ผู้บำเพ็ญวัตรบต ๗ มีเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นข้อแรก ซึ่งผู้วิชัยจะได้นำคุณหรืออานิสงส์ของการบำรุงบิดามารดามาเสนอโดยแยกออกเป็นแต่ละระดับ ดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ คุณในปัจจุบัน (ชาตินี้)

คุณในปัจจุบัน (ชาตินี้) เรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ อันได้แก่ ทรัพย์ ยศ ไม่ตรีความผาสุก เป็นต้น ทรงแสดงให้เห็นทราบว่า ตัวประโยชน์นั้น จะเกิดขึ้นลอย ๆ โดยที่ไม่ได้ทำอะไรไม่ได้เลย เช่น ต้องการได้ทรัพย์ เพียงแต่อ่อนวอนอย่างเดียวไม่ได้ ต้องขยันในการหา

ทรัพย์ เช่นที่ตรัสว่า คนขยันข่อมหาทรัพย์ได้ ในระดับนี้พระพุทธรองค์ทรงแสดงธรรมอันเป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์ ๔ ประการคือ อุภูฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรดีงาม และสมชีวิตา ดำเนินชีวิตด้วยการปฏิบัติพอควร

ในสุวรรณสามชาดก ได้กล่าวขย่งความกตัญญูของสุวรรณสามผู้เป็นบุตรที่มีต่อมารดาบิดา ไว้ว่า

“บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม้เทวดา ก็เฝ้าช่วยรักษา บุคคลผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดานั้น บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม้นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นในโลกนี้ บุคคลนั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์”^{๕๕}

พระสิริมงคลจารย์ ได้ประมวลวิพากษ์ของการบำรุงมารดาบิดาไว้ว่า ผู้บำรุงมารดาบิดา แม้ถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ ยังพ้นจากทุกข์คือความตายได้ คุณสุวรรณสามโพธิสัตว์^{๕๖}

ในโศคนันทชาดก แสดงไว้ว่า บุตรที่มารดาบิดาเลี้ยงมาแล้วไม่เลี้ยงตอบแทนท่าน ย่อมเข้าถึงนรก ทรัพย์สมบัติย่อมพินาศไป และบุตรนั้นย่อมถึงฐานะอันลำบากความเพลิดเพลิดยินดี ความรื่นเริงบันเทิงใจ และการหัวเราะเล่นหัวกัน เป็นต้น บุคคลจะได้ก็ด้วยอานิสงส์ของการบำรุงมารดาบิดา

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับผู้บำรุงมารดาบิดาอย่างมาก เช่น ในวินัยอนุญาตให้พระภิกษุปรุ้งยาแก่มารดาบิดา หรือคนผู้บำรุงมารดาบิดา และอนุญาตให้รับส่งสาสน์ของผู้ที่บำรุงมารดาบิดาได้^{๕๗}

แม้แต่บิณฑบาตที่พระภิกษุยังไม่ได้ฉันก็อนุญาตให้มอบแก่มารดาบิดา และผู้บำรุงมารดาบิดาได้โดยไม่เป็นอาบัติ^{๕๘}

กล่าวโดยสรุป อานิสงส์ของการบำรุงบิดามารดา มีดังนี้ ๑) ทำให้มีความอดทนทำ ๒) ให้เป็นคนมีสติรอบคอบ ๓) ทำให้เป็นคนมีเหตุผล ๔) ทำให้พ้นทุกข์ได้ ๕) ทำให้พ้นภัยได้ ๖) ทำให้ได้ลาภโดยง่าย ๗) ทำให้แคล้วคลาดภัยในยามคับขัน ๘) ทำให้เทวดาลงมาพิทักษ์

^{๕๕} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๓๑๓-๓๑๘, ๔๐๘-๔๐๙/๒๓๒, ๒๔๔.

^{๕๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๕๖/๒๒๕.

^{๕๗} พุ.ม.อ. (ไทย) ๕/๒/๔๑๒.

^{๕๘} พุ.ม.อ. (ไทย) ๕/๒/๔๑๓., วิ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๓๖.

รักษา ๘) ทำให้ได้รับการยกย่องสรรเสริญ ๑๐) ทำให้มีความเจริญก้าวหน้า ๑๑) ถ้ามีลูกก็จะ ได้ ลูกที่ดี ๑๒) ทำให้มีความสุข ๑๓) เป็นตัวอย่างอันดีแก่นุชนรุ่นหลัง

๓.๔.๒ คุณในอนาคต (ชาติหน้า)

คุณในอนาคต (ชาติหน้า) เรียกว่า สัมปรายิกัตถประโยชน์ โดยตรงก็คือ ความสุข ความสบาย อันเป็นผลที่เกิดจากการบริหารทรัพย์ ๕ ไม้ตรี ความผาสุก ให้เป็นไปในทางที่ ชอบ คือ ไม่ให้เกิดโทษ ได้แก่ปฏิบัติธรรมอันเป็นหลัก ๔ ประการ^{๔๕} คือ ๑) สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือ บุตรธิดาทำตนให้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาในการบำรุงดูแลบิดามารดาและ รู้จักทำงานประกอบอาชีพอย่างสุจริต ขณะเดียวกัน ก็มีศรัทธาในการบำเพ็ญกุศลทำบุญต่างๆ ตามหลักของพุทธศาสนิกชนที่ดี เช่น เชื่อว่าบิดามารดามีคุณจริง โลกนี้มีจริง โลกหน้ามีจริง บุญมีจริง บาปมีจริง เป็นต้น ๒) สีสสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล คือ บุตรธิดาทำตนให้ถึงพร้อม ด้วยศีล มีระเบียบวินัยในการดำเนินชีวิตอย่างชาวพุทธ อย่างน้อยก็ศีล ๕ สูงสุดก็รักษาอุโบสถ ศีลในบางโอกาสสำคัญเพื่อความเจริญก้าวหน้าของตน ทั้งนี้ อาจจะพาบิดามารดาผู้ไม่มี ศรัทธาที่จะรักษาศีลให้ไปรักษาศีลที่วัดหรือสถานปฏิบัติธรรมใกล้บ้านของตนก็ได้ ๓) จาคะสัมปทา ถึงพร้อมด้วยจาคะ คือ บุตรธิดาทำตนให้ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ แบ่งปัน วัตถุสิ่งของต่างๆ เพื่อเป็นการตอบแทนคุณของบิดามารดา ไม่เห็นแก่ตัว รู้จักให้ทั้งวัตถุ และ ให้ทั้งน้ำใจต่อบิดามารดา เช่น การสวมกอดท่าน การแบ่งเวลาให้ในวันเสาร์-อาทิตย์ หรือ วันหยุด ก็อาจจะนำท่านไปทำบุญที่วัด หรือไปท่องเที่ยวบ้างในศาสนสถานต่างๆ เช่น อาจจะ พาไปเที่ยวชมและไหว้พระแก้วมรกตที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไหว้พระธาตุตามสถานที่ ต่างๆ อันสำคัญใน เช่น พาท่านไปไหว้พระธาตุพนม พระธาตุนาคูน พระธาตุขามแก่น เป็นต้น ตลอดจนการเข้าวัดปฏิบัติสมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อเสริมบุญบารมีทั้ง แก่บุตรธิดาและบิดามารดาด้วย

๔) ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือ บุตรธิดาทำตนให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา หมายถึง มีความเข้าใจในการบำรุงเลี้ยงดูผู้สูงวัยว่าท่านมีความต้องการในสิ่งใดบ้าง เช่น

-การบำรุงท่านด้านสุขภาพร่างกาย เช่น การดูแลเรื่องอาหารโภชนาการ การ ออกกำลังกาย การทำงานเล็กๆ น้อยๆ เช่น ปิดกวาดลานบ้าน การปลูกต้นไม้ประดับ การเลี้ยง สัตว์มีสุนัขหรือแมว เป็นต้น เพื่อเป็นเพื่อนยามท่านเหงา หรือในเวลาที่คุณไปทำงานนอกบ้าน

^{๔๕} พ.จ. (บาลี) ๓๐/๕๗๓/๓๓๓.

-การบำรุงท่านด้านสุขภาพทางจิต เช่น การให้ความอบอุ่น ความรัก ความเห็นอกเห็นใจ ทำให้ท่านมีความรู้สึกที่ไม่ถูกทิ้งไม่เหงา และบุตรธิดาคอยให้กำลังใจอยู่เสมอ เช่น ในเมื่อท่านเจ็บป่วยก็ต้องพยาบาลรักษา เป็นต้น

-การเอาใจใส่ต่อท่านในระหว่างสมาชิกในครอบครัวในทางที่ถูกต้อง เช่น ยกย่องคุณงามความดีท่านให้แก่ลูกๆ ของคนฟังอยู่เสมอ ไม่ตำหนิให้ท่านน้อยใจ

บุตรที่เลื่อมใสศรัทธาบิดาโดยเคารพ ย่อมได้รับทรัพย์สินสมบัติของมารดาบิดานั้นทั้งยังได้การสรรเสริญ เมื่อตายไปก็เกิดในสวรรค์ แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้เช่นเดียวกันว่าการบำรุงมารดาบิดานำความสุขมาให้^{๖๐} ผู้ที่บำรุงมารดาบิดา ได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม^{๖๑} และเป็นมงคลอันสูงสุด เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์ในปัจจุบัน และสัมปรายภพ^{๖๒} ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงว่า

“บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญคนนั้นด้วยการบำรุงบำเรอนั้น ในมารดาบิดาในโลกนี้ เขาจะไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์”^{๖๓}

นอกจากนั้น ยังมีข้อความรับรองว่า

“ผู้ใดแสวงหาภิกษาโดยธรรมแล้ว เลี้ยงมารดาและบิดา ผู้นั้นยังได้บุญเป็นอันมาก ดังข้อความว่าบุคคลใด เลี้ยงมารดาบิดาโดยธรรม เพราะการบำรุงมารดาบิดานั้นแล บัณฑิตย่อมสรรเสริญ บุคคลนั้นในโลกนี้ที่เดียว บุคคลนั้น ละไปจากโลกนี้แล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์”^{๖๔}

จากพระพุทธพจน์ที่นำมาแสดงไว้นี้ จะเห็นว่า บุตรธิดาคคนใดให้ความสำคัญแก่การบำรุงบิดามารดา เขาย่อมได้รับอานิสงส์หรือประโยชน์ใน ๒ ด้าน คือ ในชาตินี้ ก็เป็นคนดีของสังคมเป็นที่ยกย่องของสัตบุรุษ แม้ในโลกหน้า เขาก็มีทางไปที่ดีและเหมาะสม ไม่ลำบาก คือ มีสวรรค์เป็นที่ไปอย่างแน่นอน

^{๖๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๒๖๓-๒๖๔.

^{๖๑} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๔๒๑-๔๒๒.

^{๖๒} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๖/๗.

^{๖๓} อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๗.

^{๖๔} ตี.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๕/๒๕๗.

๓.๔.๓ คุณในระดับสูงสุด

คุณในระดับสูงสุด หมายถึง ให้ผลในระดับนิพพาน ที่เรียกว่า ปรมัตตประโยชน์^{๖๕} นับเป็นประโยชน์ถาวร และประโยชน์สุดท้ายอันเป็นที่หวังของผู้มุ่งดับทุกข์ ชั่วฉับนิรันดร แต่การจะได้มาต้องลงมือปฏิบัติ โดยธรรมชาติอันเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติก็จะต้องเลื่อนระดับสูงขึ้นเช่นเดียวกับระดับของคุณประโยชน์นั้นเช่นกัน เรียกว่า ปฏิบัติในมัชฌิมปฏิปทา คือ ทางสายกลาง ได้แก่ มรรคทั้ง ๘ ประกอบไปด้วย สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติระลึกรู้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ รวมถึงศีล สมาธิ ปัญญา^{๖๖}

กล่าวโดยสรุป บุตรธิดาในโลกนี้น้อยคนนักที่จะสามารถตอบแทนแก่มารดาบิดาได้หมด มีเพียงพระพุทธเจ้า และพระอริยสาวกที่สามารถตอบแทนคุณบิดามารดาได้หมด เพราะแม้ตัวของบุตรธิดาเองก็มีน้อยคนนักที่จะมีศรัทธา ศีล การเสียสละ และมีปัญญา และถึงแม้บุตรธิดาจะมีคุณธรรมเหล่านั้นอยู่ ก็ยังยากที่จะทำให้มารดาบิดามีคุณธรรมเหล่านั้นได้ ที่เห็นตัวอย่างชัดเจน ก็มีพระพุทธเจ้าและพระสารีบุตรที่สามารถทำให้มารดาบิดาของท่านเลื่อมใสศรัทธาได้ ส่วนคนที่มีอานุภาพน้อยคงทำได้ยาก และขึ้นอยู่กับอุปนิสัยของมารดาบิดาด้วยว่ามีความเป็นสัมมาทิฐิมากน้อยเพียงใด แต่แม้จะตอบแทนคุณของท่านไม่หมดตามหลักการที่กล่าวมานี้ก็ไม่เป็นผลเสียหาย หรือเป็นเหตุให้ต้องไปอบายแต่อย่างใด

๓.๕ สรุป

ในบทนี้ สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมให้บุตรธิดาสำนึกเอาใจใส่ในการบำรุงดูแลบิดามารดานั้น มีหลายประการด้วยกัน ดังนี้ กตัญญูกตเวทิตี คือรู้คุณและรู้จักตอบแทน ซ่อนี่ เป็นการปลุกฝังให้บุตรธิดาสำนึกในพระคุณของบุพการีที่ได้อุปการะตนมาก่อนและใส่ใจที่จะตอบแทนคุณนั้น การระวคือความเคารพนอบน้อม ซ่อนี่ ต้องการปลุกฝังให้บุตรธิดารู้จักอ่อนน้อม ถ่อมตนประพฤตินั้นเป็นผู้ที่ว่านอนสอนง่ายไม่หัวคื้อหรือขาดเหตุผล ทิศ ๖ คือ ความสัมพันธ์ทางสังคม ซ่อนี่ ต้องการปลุกฝังให้บุตรธิดารู้จักการทำหน้าที่ของลูกที่ดีตามความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันว่าควรปฏิบัติตนเช่นใดต่อบุพการีผู้เปรียบดั่งทิศเบื้องหน้า สารานิชย

^{๖๕} พ.จ. (บาลี) ๓๐/๕๓๓/๓๓๓.

^{๖๖} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๕๕/๓๔๘.

ธรรม คือหลักการอยู่ร่วมกัน ข้อนี้ ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดาระลึกถึงบุญคุณของบิดามารดา เคารพนับถือและให้การช่วยเหลือเกื้อกูลบิดามารดา ฌราวาสธรรม คือหลักการครองชีวิต ข้อนี้ ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดาเห็นคุณค่าความสำคัญของหลักการครองเรือนว่าคฤหัสถ์มีจริยธรรมอย่างไร หลักการสงเคราะห์ ข้อนี้ ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดารู้จักแบ่งปันวัตถุสิ่งของและน้ำใจต่อกัน อีกทั้งการคบหาเพื่อนดีและการใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมแก่ฐานะพรหมวิหารธรรม ข้อนี้ ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดารู้จักหลักการสำคัญที่จะดำรงตนเหมือนผู้ประเสริฐ เช่น ให้อภัยใคร่สงสารคนอื่น

นอกจากนั้น บุตรธิดาพึงมีหลักปฏิบัติตนที่หลีกเลี่ยงจากธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการบำรุงบิดามารดาต่างๆ กล่าวคือ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม เช่น อบายมุขมีการเล่นการพนัน เป็นต้น ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความชั่ว เช่น ความโลภอยากได้เกินเหตุผลของความเป็นจริง ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความลำเอียง เช่น ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน ธรรมที่เป็นเหตุแห่งการลบหลู่คุณบิดามารดา เช่น การพุดคูดูกเหยียดหยามหรือพูดไม่ให้เกียรติต่อบิดามารดา และ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความประมาทไม่บำรุงบิดามารดา เช่น ไม่รู้จักบำรุงท่านด้วยวัตถุสิ่งของ ไม่รู้จักให้กำลังใจ เป็นต้น

บทที่ ๔

แนวทางการพัฒนาให้บุตรธิดาบำรุงบิดามารดาในชีวิตประจำวัน

การบำรุงบิดามารดาหรือการดูแลบิดามารดาให้มีความสมบูรณ์นั้น จะต้องมียุทธศาสตร์หรือแนวทางสำหรับปฏิบัติที่สอดคล้องกับยุคสมัย ดังนั้นในบทที่ ๔ นี้ผู้วิจัยจะศึกษาแนวทางการพัฒนาให้บุตรธิดาได้รู้จักวิธีการบำรุงบิดามารดาในชีวิตประจำวัน ด้วยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิใน ๔ ประเด็น คือ สร้างให้ตระหนัก กระตุ้นเตือนให้สำนึก ปลูกฝังให้อยู่ในใจ และนำไปปฏิบัติตามได้ มีลำดับดังนี้

๔.๑ สร้างให้ตระหนัก

แนวทางการพัฒนาให้บุตรธิดารู้จักบำรุงบิดามารดาในขั้นแรกต้องสร้างให้เกิดความตระหนักในบำรุงบิดามารดา โดยคำว่าตระหนักนั้นตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานมีความหมายว่า รู้ประจักษ์ชัด, รู้ชัดแจ้ง^๑ เพื่อให้ทราบความหมายดังกล่าวข้างต้น และวิธีสร้างให้เกิดความตระหนักได้มากขึ้น ผู้วิจัยจึงได้ทำการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิหรือนักวิชาการด้านศาสนา ด้านวัฒนธรรม และด้านสังคม โดยมีความคิดเห็นดังนี้

๔.๑.๑ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนา

สำหรับผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนาผู้วิจัยได้คัดเลือกทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ โดยที่ผู้ทรงคุณวุฒิบรรพชิตได้ให้ความเห็นเป็นเบื้องต้นเกี่ยวกับการสร้างให้เกิดความตระหนักว่า ความจริงคำว่าความตระหนัก ถ้าจะให้ความหมายที่สมบูรณ์ครบถ้วนต้องเพิ่มคำว่า รู้ เข้าไป ก็จะได้คำใหม่ว่าการตระหนักรู้หรือความตระหนักรู้ ซึ่งคำนี้มีความหมายสำคัญมากต่อการประพฤติปฏิบัติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยเฉพาะสิ่งหรือภาวะที่เป็นคุณ เช่น การสร้างความ

---

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๒), หน้า ๔๒๘

ตระหนักรู้บุญคุณของครูอาจารย์ บุญคุณของบิดามารดา ตลอดทั้งผู้มีพระคุณผู้มีบุญคุณทั้งหลาย การจะเกิดความตระหนักรู้ต้องมีวิธีการ ซึ่งขอเสนอเป็นขั้นตอน ๓ ขั้นตอน คือ^๒

๑) พ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ในชุมชนต้องเป็นตัวอย่าง นั้นหมายความว่าผู้ใหญ่ต้องทำเป็นตัวอย่าง ด้วยการปฏิบัติดูแลหรือบำรุงบิดามารดาเป็นประจำจนเรียกได้ว่าเป็นชีวิตประจำวัน ในเรื่องนี้ขอยกตัวอย่างที่อยู่ใกล้ตัว ได้แก่ พระเดชพระคุณพระเทพกิตติรังสี (ทองสา วรลาภ) เจ้าอาวาสวัดธาตุและเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่นรูปปัจจุบัน เท่าที่พบเห็นด้วยตาตัวเองตั้งแต่เข้ามาอยู่ที่วัดธาตุ ได้เห็นท่านนำโยมมารดาหรือโยมแม่มาอาศัยอยู่ที่กุฏิด้วย ในเวลาเช้าท่านออกบิณฑบาตได้อาหารมาท่านจะจัดให้โยมมารดาก่อนแล้วท่านจึงฉันในภายหลัง ท่านปฏิบัติอยู่อย่างนี้จนโยมมารดาท่านเสียชีวิต แม้โยมมารดาเสียชีวิตแล้วท่านก็จัดอาหารหวานคาวให้โยมมารดาเป็นประจำตราบจนถึงทุกวันนี้ นี้เรียกว่าทำเป็นตัวอย่าง เพราะเมื่อคิดนึกตรึกตรองตามแล้วก็เป็นเหตุให้เกิดความตระหนักรู้ชัดมากขึ้น

๒) บอกเล่าเรื่องการบำรุงบิดามารดาให้คนอื่นทราบตามโอกาสอันควร ในประเด็นนี้ขอเสนอเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นชาววัด หลังจากทำวัตรสวดมนต์ประจำวันพระใหญ่ (๑๕ คำ) จะมีกิจกรรมอันหนึ่งคือการสมาทานศีลของสามเณร ซึ่ง โบราณนิยมเรียกว่า ขอสีลหรือต่อศีล ก่อนที่จะทำพิธีขอสีล ท่านเจ้าอาวาสหรืออาจารย์ใหญ่จะกล่าวสอนดัดเตือนสิ่งต่างๆ คำกล่าวสอนนอกจากเรื่องวัตรปฏิบัติแล้วเห็นควรนำเรื่องการบำรุงบิดามารดามาเล่าให้ฟังด้วย เพราะการพูดบ่อยๆ และฟังบ่อยๆ ความตระหนักรู้ก็จะเกิดขึ้นในใจเองโดยอัตโนมัติ และส่วนที่เป็นชาวบ้านเห็นควรบอกกล่าวในโอกาสสำคัญต่างๆ เช่น เทศกาลปีใหม่ เทศกาลสงกรานต์ เป็นต้น เพราะโอกาสเช่นนี้บรรดาลูกหลานเข้ามาหาด้วยความเคารพเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว บอกกล่าวเพียงสั้นๆ ก็เป็นเหตุให้ซึมซับจนกลายเป็นความตระหนักรู้ได้อย่างฝังรากลึกเลยทีเดียว

๓) มอบหนังสือหรือแผ่นซีดีที่นำเสนอเกี่ยวกับการทำดีต่อพ่อแม่แล้วผลเป็นอย่างไร หรือหากไม่ทำดีต่อพ่อแม่แล้วผลเป็นอย่างไร โดยเฉพาะสื่อสมัยใหม่สามารถสื่อสารได้มากและเป็นไปอย่างกว้างขวาง

ขอเพิ่มเติมว่า อันที่จริงแนวทางการสร้างสรรค์ในเชิงพัฒนาให้ลูกหลานตระหนักรู้ในบุญคุณของพ่อแม่ นั้น เป็นไปไม่ได้ที่จะทำให้สำเร็จในระยะเวลานั้นๆ ต้องอาศัยการเพาะ

^๒ สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมภาณี, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดธาตุ (พระอารามหลวง), ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

บ่มด้วยการได้พบเห็น ได้ยิน ได้ฟังอยู่เรื่อยๆ โดยเฉพาะการ ได้มีประสบการณ์ตรงด้วยการพบเห็นเป็นประจักษ์ด้วยตนเอง แม้ในช่วงเวลาสั้นๆ แต่อาจเปลี่ยนแปลงชีวิตได้ทั้งชีวิตก็อาจเป็นไปได้

ในส่วนผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนาผู้เป็นคฤหัสถ์อีกท่านหนึ่งให้ความเห็นว่า^๓ ความจริงก็คือการสร้างให้ตระหนักหรือตระหนักรู้ โดยเฉพาะความตระหนักรู้ในบุญคุณของบิดามารดาเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก ถึงอย่างไรก็ตามแม้เป็นเรื่องยากแต่ก็ต้องช่วยกันทำหรือช่วยกันสร้าง ความตระหนักเป็นนามธรรม เมื่อจะสร้างต้องสร้างจากสิ่งที่เป็นรูปธรรม ได้แก่

๑) ผู้ใหญ่หรือผู้นำในทุกระดับต้องทำเป็นตัวอย่าง โบราณท่านจึงสอนว่า ตัวอย่างดีคำสอน หรือหนึ่งตัวอย่างดีกว่าสิบคำสอนหรือร้อยคำสอน นี่คือรูปธรรมที่พบเห็นหรือสัมผัสได้อย่างน้อยก็สัมผัสได้ด้วยสายตา

๒) นำพาลูกหลานไปเยี่ยมชมและเลี้ยงอาหารแก่คนชราที่บ้านพักคนชราตามโอกาสอันควร เช่น วันเกิดของพ่อแม่หรือลูกหลาน โดยให้ลูกหลานได้มีมอบอาหารหวานคาวแก่คนชราด้วยมือของตนเอง ซึ่งจะก่อให้เกิดความซาบซึ้งในสิ่งที่ตนเองได้กระทำ ซึ่งเป็นการบ่มเพาะจิตใจของลูกหลานได้เป็นอย่างดี

๓) ใน โอกาสที่มีการจัดกิจกรรมในหมู่บ้านหรือชุมชน ผู้นำชุมชนควรให้มีการละเล่นเกี่ยวกับบิดามารดา และเชิดชูยกย่องบุตรธิดาในชุมชนผู้บำรุงบิดามารดาให้เป็นตัวอย่างของชุมชน

๔.๑.๒ ผู้คุณวุฒิด้านวัฒนธรรม

ในการพัฒนาความตระหนักรู้แก่บุตรธิดาต่อการบำรุงบิดามารดา นอกจากใช้แนวทางศาสนาแล้วยังมีแนวทางแห่งวัฒนธรรมอยู่ด้วย เพราะคนไทยส่วนใหญ่มีความเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมอยู่เสมอ อีกร่างวัฒนธรรมสามารถเข้าถึงได้และสัมผัสได้ง่ายกว่า ดังนั้นผู้ทรงคุณวุฒิด้านวัฒนธรรมจึงให้ความเห็นว่า^๔ เติมทีพ่อแม่หรือปู่ย่าตายายในอดีตหรือแม้แต่ในปัจจุบัน ผู้สูงอายุส่วนใหญ่เป็นผู้ชุ่มน้ำไปด้วยวัฒนธรรม วิธีชีวิตดำเนินมาด้วยวัฒนธรรม และวัฒนธรรมเกือบจะทั้งหมดเกี่ยวกับอยู่กับพระพุทธศาสนา หรือว่ามี

^๓ สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์อุคม บัวศรี, อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

^๔ สัมภาษณ์ อาจารย์ทรงวิทย์ พิมพ์กรรม, ผู้อำนวยการสำนักวัฒนธรรมและอาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

พระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว หากนำวัฒนธรรมมาเป็นฐานสำหรับการพัฒนาความตระหนักต่อการบำรุงบิดามารดา ขอนำเสนอวิธีการเป็นข้อๆ ตามประสบการณ์ตรงที่ปฏิบัติอยู่ในทุกวันนี้ดังนี้

๑) อาศัยฮีต ๑๒ ได้แก่มุญ ๑๒ เดือนที่พวกเราปฏิบัติกันอยู่แล้ว แม้ว่าจะไม่สามารถไปครบทุกเดือนก็ตาม ที่ว่าอาศัยคือการถือปฏิบัติหรือมีสัญญากับตัวเองว่า หากทางบ้านมีการทำบุญก็จะอาศัยเทศกาลงานบุญนี้เป็นเหตุต้องกลับบ้าน นอกจากไปร่วมทำบุญแล้ว ที่สำคัญคือการได้ไปดูแลหรือปรนนิบัติพ่อแม่ ด้วยการให้ช้อน้ำ อาหารการกิน เงิน และอื่นๆ ตามสมควร เรียกว่าเดือนหนึ่งไปร่วมรับประทานอาหารกับพ่อแม่ ๑ ครั้ง

๒) ประสานสัมพันธ์กับลูกหลาน หมายความว่าก่อนจะเดินทางไปจะต้องบอกลูกหลานผู้อยู่ใกล้ทราบ และบอกกล่าวกับพ่อแม่หรือตายายได้ทราบ เวลาไปถึงบ้านก็จะให้ลูกหลานได้ช่วยจัดสิ่งของเครื่องกินเครื่องใช้ต่างๆ ให้ดูดีแล้วนำไปมอบให้พ่อแม่ ซึ่งการทำอย่างนี้เป็นการสร้างความตระหนักได้เป็นอย่างดี

๓) ปฏิบัติตนเสมอต้นเสมอปลาย ทุกวันนี้คิดอยู่เสมอว่าหากเราไม่ทำแล้วใครจะทำ โดยเฉพาะบทบาทหน้าที่ที่ทำอยู่ทุกวันนี้เป็นแรงผลักดัน หรือเป็นแรงกระตุ้นให้ตระหนักอยู่เสมอว่าต้องปฏิบัติตนให้เสมอต้นเสมอปลายจนกลายเป็นปกติของชีวิตไปแล้ว มีบางเดือนที่อยู่กับงานไม่มีเวลาไปจะรู้สึกขัดเคืองตัวเอง แต่ได้ให้ลูกหลานที่อยู่ใกล้ได้ทำหน้าที่แทนการที่ให้ลูกหลานทำแทนเราก็เป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยพัฒนาหรือสร้างความตระหนักต่อการบำรุงพ่อแม่ได้เป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน

๔.๑.๓ ผู้ทรงวุฒิด้านสังคม

สังคมนับว่ามีส่วนสำคัญในการพัฒนาหรือสร้างความตระหนักต่อการบำรุงบิดามารดาไม่น้อย เพราะคนส่วนใหญ่เกี่ยวเนื่องอยู่กับสังคม และสังคมก็เป็นตัวหล่อหลอมคนได้มาก ดังนั้นจึงมีผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคมให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับการสร้างหรือพัฒนาความตระหนักต่อการบำรุงหรือดูแลบิดามารดาว่า^๕ หากมองผ่านด้านสังคม ในฐานะผู้บริหารในระดับหมู่บ้านหรือในระดับชุมชนมีความเห็นว่า สังคมหรือชุมชนมีความจำเป็นและสำคัญมากต่อการพัฒนาความตระหนักรู้ เพราะคนส่วนใหญ่ก็คือสังคมนี้เอง เพื่อให้สามารถมองเห็นภาพได้ชัดเจนขอกล่าวเป็นข้อๆ ดังนี้

^๕ สัมภาษณ์ นายนิคม ราชสีเมือง, ผู้นำชุมชนเมืองเก่า, ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

๑) คนส่วนใหญ่ในสังคมต้องเป็นแบบอย่าง นั่นหมายความว่า คนส่วนใหญ่ที่เป็นผู้ใหญ่ซึ่งมีฐานะเป็นพ่อเป็นแม่อยู่แล้ว ให้ทำและปฏิบัติต่อพ่อต่อแม่ที่เป็นผู้แก่เฒ่า ซึ่งลูกหลานนิยมเรียกว่า คุณตา คุณยาย คุณปู่ คุณย่า คนเหล่านั้นคือพ่อแม่เรา หากคนส่วนใหญ่ทำและปฏิบัติเป็นตัวอย่าง แค่มองเห็นเราปฏิบัติต่อท่านด้วยการนั่งพูดคุยอย่างยิ้มแย้มแจ่มใส จับไม้จับมือ หรือแสดงความรักความเคารพอย่างอื่นให้ปรากฏ ภาพที่เห็นก็จะไปสร้างความตระหนักรู้ว่าเป็นรูปธรรมได้ชัดที่สุด

๒) เติมเต็มด้วยกิจกรรมทางสังคม กิจกรรมต่างๆ ที่ทางสังคมจัดขึ้นนับว่ามีส่วนสำคัญในการพัฒนาความตระหนักรู้ต่อพ่อแม่ได้มากที่สุด เพราะกิจกรรมทางสังคมส่วนใหญ่ล้วนเกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น กิจกรรมวันพ่อ กิจกรรมวันแม่ ไม่ควรจัดแค่เป็นพิธีการให้ผ่านไปเท่านั้น ผู้บริหารในหมู่บ้านหรือชุมชนควรสร้างและพัฒนาความตระหนักรู้ต่อการดูแลพ่อแม่ด้วยการยกย่องเชิดชูครอบครัวที่มีการดูแลพ่อแม่อยู่เสมอ อาจจะไม่เลอเลิศอะไรมากมาย แต่หากนำมายกย่องเชิดชูผ่านกิจกรรมที่เราจัดกันอยู่แล้ว คนที่ถูกยกย่องก็จะดีใจมีกำลังใจทำดีมากขึ้น ส่วนคนที่มาร่วมกิจกรรมหากยังไม่ทำก็ตระหนักรู้ว่าจำเป็นต้องเริ่มลงมือทำแล้ว ส่วนคนที่ทำอยู่แล้วก็จะทำให้ดีมากขึ้น

จากความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง ๓ ด้านสรุปสาระสำคัญได้ว่า การปฏิบัติเป็นตัวอย่างเป็นวิธีการที่ช่วยพัฒนา หรือสร้างความตระหนักรู้ต่อการบำรุงบิดามารดาได้เป็นอย่างดี ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้ว่าการสร้างให้บุตรธิดาได้ตระหนักในพระคุณของบิดามารดา คือการให้บุตรธิดามีความตระหนักรู้ว่าบิดามารดาเป็นพรหมของบุตร เป็นครูคนแรกของบุตร เป็นเทวดาคนแรกของบุตร และเป็นบุคคลที่ควรบูชาของบุตร^๖ การตระหนักรู้ในอุปการคุณที่พ่อแม่ทำให้แล้ว บุตรธิดาก็พึงระวังการตระหนักรู้ต่อญาติผู้ที่เป็นพี่น้องผู้ันับรู้กัน ได้ ผู้ร่วมสายโลหิตกันทางบิดาหรือมารดา คนคุ้นเคยกัน คนใกล้ชิดกัน คนในวงศ์วานที่ยังนับเนื่องกันได้ทางเชื้อสายฝ่ายพ่อหรือฝ่ายแม่^๗ เพราะคนเราที่เกิดมาย่อมมีญาติพี่น้องที่คุ้นเคยกันสนิทใกล้ชิดกันมากมาย ทั้งที่เป็นญาติพี่น้องทางสายโลหิต และญาติมิตรที่ห่างออกไป

อีกประการหนึ่ง จากการได้สัมภาษณ์ผู้ที่มีประสบการณ์ในการดูแลบิดามารดาตีความได้ว่า เมื่อบุตรธิดาตระหนักในอุปการะที่บิดามารดามีต่อตนแล้ว บุตรธิดานั้นเชื่อว่ามิ

^๖ ๑๖. จตุตถก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๐.

สำนึกที่ดีเป็นคณดี การที่บุตรธิดาประพฤติตนเป็นคณดีของสังคมเท่ากับว่าบุตรธิดาทำงานตอบแทนคุณบิดามารดาไปแล้ว ๑ ประการ คือ ประกาศคุณท่าน เพราะการประกาศคุณบิดามารดา ไม่ใช่เพียงการพรรณนายกย่องเท่านั้น ยังมีแหล่งที่จะประกาศคุณบิดามารดาที่สำคัญคือ ที่ตัวบุตรธิดา เพราะคนเราทุกคนคือตัวแทนของบิดามารดาคนทั้งนั้น เลือดก็แบ่งมาจากบิดามารดาเนื้อก็แบ่งมาจากท่าน ตลอดจนถึงจิตใจก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากท่าน ความประพฤติของบุตรธิดานี้แหละจะเป็นเครื่องประกาศคุณบิดามารดาอย่างโจ่งแจ้งที่สุด

เมื่อบุตรธิดาเป็นผู้ที่มีสำนึกดี เป็นคณดี เพียงแค่ได้รับสิ่งกระทบที่เกี่ยวข้องกับบิดามารดา ก็สามารถทำให้สำนึกดีนั้นนำไปให้เกิดการแสดงออกถึงความเป็นผู้กตัญญู เช่นเพียงเห็นอาหารที่บิดามารดาชอบทาน ได้เห็นสถานที่ที่บิดามารดาประทับใจ ฯลฯ ก็จะระลึกถึงท่าน และพยายามหาโอกาสดูแลท่าน ประนบัติท่านทั้งทางกายและทางใจ ช่วยทำกิจการงานที่ท่านแสดงความประสงค์ มีปเล่ย์ให้ท่านเสรี เรงหา หรือแก้ปัญหาล่างๆ ที่เกิดขึ้นตามลำพังเมื่อทำได้ย่งนี้จึงได้ชื่อว่าสร้างกรรมคุณให้เกิดขึ้นอย่งยั่งยืนตลอดไป

๔.๒ กระตุ้นเตือนให้สำเหนียก

แนวทางการพัฒนาให้บุตรธิดารู้จักบำรุงบิดามารดาในขั้นที่สอง ต้องสร้างให้เกิดความสำเหนียกในการบำรุงบิดามารดา คำว่า สำเหนียก ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้ว่า สำเหนียก หมายถึง ฟัง, คอยเอาใจใส่, กำหนดจดจำ เช่น ผู้ใหญ่สอนอะไรก็ให้สำเหนียกไว้ให้ดี^๕ จากความหมายที่กล่าวแล้วทำให้เห็นแนวทางในการพัฒนาความสำเหนียกให้เกิดกับลูกหลานได้มากขึ้น เพื่อเป็นการทราบแนวทางในการพัฒนาความสำเหนียกตามความหมายข้างต้น ผู้วิจัยจึงสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ๓ ด้าน มีรายละเอียดดังนี้

๔.๒.๑ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนา

การสร้างหรือการพัฒนาความสำเหนียกต่อการบำรุงบิดามารดาให้ปรากฏมากขึ้นในสังคม ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนาได้ให้ความเห็นว่า^๖ การบำรุงหรือคำที่สื่อความหมายแบบฟังง่าย ๆ และเข้าใจง่าย ๆ ได้แก่คำว่า การดูแลพ่อแม่ เพราะคำว่าดูแลออกจะรวมเอา

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๑๑๕๑.

^๖ สัมภาษณ์ อาจารย์ พระมหานรินทร์ มหาธมฺมรูกิจโต ปธ.ศ, พธ.ม., อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

ความหมายอื่นๆ เข้ามาด้วย เมื่อฟังแล้วจะเข้าใจได้ง่ายกว่า ความสำเนียงเป็นอาการของจิตที่เอาใจใส่ต่อพ่อแม่ เชื่อฟังต่อพ่อแม่ จดจำคำสั่งสอนของพ่อแม่ และปฏิบัติตามคำสอนหรือคำแนะนำของพ่อแม่ด้วยดี ไม่คือคิงต่อพ่อแม่ ทั้งหมดนี้เรียกว่ามีความสำเนียง ซึ่งเป็นภาวะที่ทรงพลังขับเคลื่อนลูกหลาน หรือคนที่มีพ่อแม่มีได้มาก เพราะความสำเนียงจะคอยย้ำเตือนให้ลูกหลานหรือบุตรธิดาลุกขึ้นมาดูแลพ่อแม่ได้อย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า ส่วนวิธีการสร้างหรือพัฒนานั้นพอนามากกล่าวเป็นข้อๆ ได้ว่า

๑) การเทศน์ในงานต่างๆ ควรเน้นการดูแลบิดามารดา ธรรมดาว่าพระสงฆ์ได้ชื่อว่าเป็นตัวแทนของพุทธบริษัทที่ชัดเจนมากกว่าบริษัทอื่น เมื่อพูดหรือกระทำอะไรออกไปจะปรากฏชัด โดยเฉพาะการเทศน์หรือการบรรยายธรรมตามสถานที่ต่างๆ พระสงฆ์ควรเทศน์เกี่ยวกับการดูแลพ่อแม่ให้คนผู้มาฟังเทศน์ได้ยินได้ฟังอยู่เรื่อยๆ ด้วย การที่พระเทศน์เกี่ยวกับเรื่องนี้ก็แสดงว่าพระสงฆ์มีความใส่ใจต่อเรื่องการดูแลหรือการบำรุงบิดามารดา ซึ่งจะเป็นสิ่งเร้าให้คนมาใส่ใจต่อบิดามารดามากขึ้น

๒) การเทศน์ผ่านสถานีวิทยุ ในทุกวันนี้การสื่อสารมีมากกว่าแต่ก่อนมาก ที่เห็นเป็นประจักษ์ได้แก่สถานีวิทยุทั้งที่เป็นของชุมชนและของชาวพุทธที่เรียกว่าสถานีวิทยุทางพระพุทธศาสนาก็มีอยู่มาก พระสงฆ์และภคฤหัสถ์ไม่ควรเทศน์หรือบรรยายเกี่ยวกับอานิสงส์อะไรให้มาก แต่ควรเน้นเรื่องเกี่ยวกับการดูแลและบำรุงบิดามารดาให้มาก ซึ่งจะเป็นช่วยเร่งสร้างความสำเนียงได้เป็นอย่างดีอีกทางหนึ่ง

๓) การจัดกิจกรรมเชิงพุทธตามหมู่บ้านในชนบท ที่เสนอประเด็นนี้เพราะเห็นว่าในช่วงปิดเทอมเด็กๆ ทั้งหญิงและชายต่างอยู่กับบ้าน ออกไปทำงานกับพ่อแม่ก็มีบ้างเล็กน้อย โดยเฉพาะเด็กหญิงจะไม่มีกิจกรรมมากเหมือนเด็กชาย เพราะเด็กชายสามารถไปบวชภาคฤดูร้อนได้ แต่เด็กหญิงไม่มีกิจกรรมในเชิงสร้างสรรค์เลย จึงเห็นเป็นโอกาสอันดีที่พระสงฆ์รุ่นใหม่จะไปดำเนินการสร้างความสำเนียงให้เกิดขึ้น โดยไม่ยากอะไรมากนัก

๔.๒.๒ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวัฒนธรรม

เมื่อทราบแนวทางหรือวิธีการทางศาสนาแล้ว ผู้วิจัยเชื่อว่ายังมีวัฒนธรรมที่เป็นส่วนสำคัญในการหล่อหลอมบุคลิกภาพผู้เป็นลูกหลาน ให้เป็นผู้บำรุงหรือดูแลบิดามารดาหรือพ่อแม่ได้อย่างแนบสนิทใจ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวัฒนธรรมให้ความเห็นว่า^{๑๑} เท่าที่เคยเป็นผู้บริหารสำนักวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยขอนแก่นมาก่อน และได้มีประสบการณ์กับการจัดงานในเชิงวัฒนธรรมทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น สามารถกล่าวยืนยันได้ว่า วัฒนธรรมเป็นตัวแทนแห่งความดี ความงาม ความคิด ความเชื่อและอื่นๆ อีกมาก ที่คนส่วนใหญ่สามารถเข้าไปสัมผัสและต้องได้ด้วยตนเองและเป็นไปอย่างง่ายๆ อาจจะเรียกได้ว่าวัฒนธรรมเป็นตัวแทนหรือเป็นพยานของชีวิตด้วยซ้ำไป เช่น การแต่งกาย คนภาคอีสานกับภาคใต้จะแต่งกายไปตามวัฒนธรรมของภาคตนเอง หรือแม้แต่การแต่งกายในงานพิธีต่างๆ ก็แต่งไปตามวัฒนธรรมของตนเอง หากกลับมากล่าวถึงวิธีการสร้างให้เกิดความสำเนียง บอกได้ว่า

๑) ให้ความรู้ความเข้าใจ ในเบื้องต้นเห็นว่าความรู้ความเข้าใจโดยเฉพาะความรู้ความเข้าใจในความเป็นบุคลิกภาพหรือเรียกง่ายๆ ว่า ลูก คือมีความเข้าใจว่าตนเองเป็นลูกหมายถึงใคร มีความสำคัญอย่างไร เมื่อทราบว่าตนเองเป็นใคร มาจากไหน และสำคัญอย่างไรแล้วต่อไปก็จะทราบถึงความหมายและความสำคัญของพ่อแม่ จึงเห็นว่าในเบื้องต้นต้องให้ความรู้ความเข้าใจก่อน

๒) ให้มีกิจกรรมเชิงวัฒนธรรม ผู้ใหญ่ในชุมชนต้องพยายามสร้างกิจกรรมเชิงวัฒนธรรม ได้แก่ กิจกรรมการแสดงต่างๆ เช่น การเล่นหมอลำ การเป่าแคน การฟ้อนเตี้ยของชุมชนโนนทัน เป็นต้น กรณีตัวอย่างการฟ้อนเตี้ยของชาวบ้านโนนทัน จังหวัดขอนแก่น เป็นชุมชนอยู่ใจกลางเมืองขอนแก่น เคยเข้าไปร่วมกิจกรรมนี้หลายครั้ง เห็นว่าเป็นกิจกรรมที่ดีที่วาดิเพราะได้เห็นคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนออกมาฟ้อนเตี้ยซึ่งมีความแตกต่างจากที่อื่น เกิดความรู้สึกลอยการศึกษาเรียนรู้เพื่อเผยแพร่ต่อไป ฟังคนเฒ่าคนแก่เล่าเรื่องความเป็นมาแล้วจดจำและใส่ใจที่จะสืบสานการฟ้อนเตี้ยอันเป็นแบบฉบับเฉพาะของชาวโนนทันต่อไป

^{๑๑} สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชอบ ดีสวน โลก, อดีตผู้อำนวยการสำนักวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, หัวหน้าสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

๓) การเป็นตัวอย่างที่ดี ในการพัฒนาความสำเนียงผู้จะไปพัฒนาจะต้องประพฤติปฏิบัติหรือทำตนเป็นตัวอย่างที่ดีให้เป็นแบบก่อน แม้เป็นเรื่องยากแต่ต้องกระทำ ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วการพัฒนาที่ตั้งใจไว้ก็จะไม่ประสบผลสำเร็จ คงได้แค่พุดจบแล้วก็แล้วกันไป

๔.๒.๓ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคม

ดังที่ทราบแล้วว่าสังคมเป็นกลุ่มคนที่มาอาศัยอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นหมู่บ้าน เป็นชุมชนจนกลายเป็นสังคม ในสังคมจะมีผู้นำที่คอยขับเคลื่อนสังคมให้กันไปในรูปแบบลักษณะต่างๆ ตามลักษณะในแต่ละสังคม ในประเด็นการพัฒนาความสำเนียงต่อการบำรุงบิคา มารดา ผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคมให้ความเห็นว่า^{๑๑} ความสำเนียงตามที่เข้าใจหมายความว่า การเก็บไว้ในใจ ความใส่ใจ หรือความใส่ใจ เรียกว่าการมีสิ่งมาคอยกระตุ้นเตือนใจอยู่เสมอว่า พ่อแม่สำคัญมากนะ เราเป็นลูกต้องตอบแทนท่านด้วยการเอาใจใส่ ดูแล เป็นห่วงเป็นใยเหมือนเรารักและเป็นห่วงลูกนี้แหละ ถ้ามีลูกแล้วรู้สึกอย่างไร อยากให้ลูกเชื่อฟังเราใส่ใจเราหรือแม้แต่สนใจเรา นี่แหละคือความสำเนียง การรู้จักใส่ใจและเชื่อฟังท่านเรียกว่าเป็นอาการของความสำเนียง ส่วนวิธีการพัฒนาหรือสร้างความสำเนียงมีวิธีการดังนี้

๑) ผู้นำชุมชนควรมีนโยบายเฉพาะที่เกี่ยวกับการดูแลผู้สูงอายุในชุมชนของตนเอง เพราะสุดท้ายปลายทางข้างหน้าพ่อแม่เราก็จะเป็นผู้สูงอายุเช่นเดียวกับผู้สูงอายุที่มีอยู่ในขณะนี้หรือแม้แต่ว่าเราก็จะเป็นผู้สูงวัยในข้างหน้าเช่นกัน การเห็นความสำคัญอย่างนี้ก็ถือได้ว่ามีความสำเนียงในข้อที่ว่าใส่ใจต่อผู้สูงวัย

๒) ผู้นำเป็นแบบอย่างที่ดี การเป็นผู้นำไม่ควรเป็นเฉพาะในบทบาทหน้าที่ในด้านการปกครองเท่านั้น แต่ผู้นำจะต้องคิดว่าควรเป็นผู้นำในด้านอื่นๆ ด้วย ที่สำคัญคือการเป็นผู้นำในด้านจิตวิญญาณ โดยเฉพาะต่อผู้พระคุณทั้งหลายในชุมชน การปฏิบัติอย่างนี้ก็ตรงกับความหมายของความสำเนียงในข้อที่ว่าใส่ใจต่อการเป็นแบบอย่างของลูกหลานเช่นกัน

๓) การรณรงค์เสริมสร้างและพัฒนาความสำเนียง นั้นหมายความว่า ความสำเนียงเป็นนามธรรมสัมผัสแต่ต้องได้ยาก จึงมีความจำเป็นต้องมีการรณรงค์หรือปลุกเร้าจิตใจให้เกิดความคิด ความสำนึก และความรู้สึกดีๆ ต่อความใส่ใจดูแลพ่อแม่และผู้มีพระคุณในสังคม

^{๑๑} สัมภาษณ์ นายประดิษฐ์ ดีเลิศ, อดีตนักสังคมสงเคราะห์จังหวัดขอนแก่น, นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

จากความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง ๓ ด้านสรุปสาระสำคัญได้ว่า แนวทางที่สองคือแนวทางการกระตุ้นเตือนให้สำนึก คือให้เอาใจใส่ กำหนดจดจำ ใส่ใจในการแทนคุณ บิดามารดา ซึ่งการตอบแทนคุณของบิดามารดาที่เรียกว่ากตเวทิมิงานที่ต้องทำ ๒ ประการ คือ

(๑) ประกาศคุณท่าน (ในทางโลก) คือการประกาศว่าผู้มีพระคุณของเราคืออะไรบ้าง เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่จะต้องกล่าวสรรเสริญยกย่องพ่อแม่ให้คนอื่นฟังว่า ท่านดีกับเราอย่างไร ที่คนนิยมทำกันมากคือเขียนประวัติประกาศคุณของพ่อแม่ในหนังสืองานศพ วิธีนี้แม้จะใช้ได้ แต่ไม่ใช่วิธีที่ดีที่สุด วิธีประกาศคุณพ่อแม่ที่ดีที่สุดคือประกาศที่ตัวเราเอง คนเราทุกคนคือตัวแทนของพ่อแม่ตนทั้งนั้น เพราะเลือดของตนเป็นเลือดเนื้อเดียวกับพ่อแม่ ตลอดจนนิสัยใจคอและพฤติกรรมก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากท่าน ฉะนั้นความประพฤติของเรานี้แหละจะเป็นตัวประกาศคุณท่าน ไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม^{๑๒}

(๒) ตอบแทนคุณท่าน (ในทางธรรม) คือเมื่อรู้ว่าท่านมีคุณหรือมีอุปการะต้องตอบแทนท่าน เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ บุตรธิดาสามารถตอบแทน ๕ ประการ^{๑๓} คือ ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเลี้ยงท่านตอบ ช่วยทำกิจการงานของท่าน ดำรงวงศ์ตระกูล ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท และเมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

๔.๓ ปลุกใจให้กระตือรือร้น

แนวทางการพัฒนาให้บุตรธิดารู้จักบำรุงบิดามารดาในขั้นที่สาม ต้องสร้างให้เกิดความรู้สึกปลุกใจให้กระตือรือร้นในการบำรุงบิดามารดา คำว่า ปลุกใจ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้ว่า เร้าใจให้เกิดความแกล้วกล้า กล้าหาญ หรือกระตือรือร้น^{๑๔} จากความหมายที่กล่าวถึงช่วยสื่อความเข้าใจได้ว่า การจะปลุกฝังคุณธรรมเกี่ยวกับการบำรุงบิดามารดาให้ผลนั้น จะต้องมีการปลุกใจคือการเร้าจิตใจของเด็กเยาวชน คนหนุ่มสาว หรือบุคคลในวัยต่างๆ ในระดับต่างๆ สิ่งสำคัญคือความกล้าหาญหรือความกระตือรือร้นที่จะทำความดี ในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิใน ๓ ด้าน ดังนี้

^{๑๒} สมคิด เหลลาฉลาด, “ความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เขตกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาวิทยาลัย, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐.

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๓/๒๑๒.

^{๑๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๖๘๐.

๔.๓.๑ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนา

ประเด็นเกี่ยวกับการปลุกใจให้กระตือรือร้น นับว่ามีความสำคัญต่อการพัฒนาบุคลิกภาพให้รู้จักการบำรุงบิคารมามาก เพราะความเข้าใจหรือความกระตือรือร้นเป็นเหตุและปัจจัยเบื้องต้นที่จะช่วยส่งเสริมสนับสนุนกระทำความดีอื่นๆ ได้ง่าย โดยเฉพาะความดีที่ต้องทำต่อบิคารมดาซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องทำ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนาให้ความเห็นว่า^๕ หากมองย้อนกลับไปยังสังคมในอดีตจะเห็นว่า คนรุ่นเก่าหรือแม้แต่รุ่นพวกเราก็ตาม จะมีความกระตือรือร้นที่จะทำความดี มีอุดมคติ มีอุดมการณ์ มีความเข้าใจที่ท่าแบบอุทิศตัวแก่สังคม ซึ่งทุกวันนี้นิยมเรียกว่ามีจิตอาสา ความเข้าใจถือว่าเป็นความกล้าหาญที่จะทำดีต่อใครๆ ก็ได้ หรือแม้แต่ประเทศชาติก็ยินดีทำดีให้ได้อย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ความเข้าใจเป็นอาการของจิตที่ปลุกเร้าและรุกร้าอยู่ภายใน เป็นจุดพลังมหาศาลที่วิ่งอยู่ภายใน กิเลสอะไรทำอะไรก็ไม่เหน็ดเหนื่อย หากจะกล่าวถึงวิธีพัฒนาหรือสร้างจิตใจของบุคลิกภาพให้รู้จักดูแลและบำรุงบิคารมดาได้อย่างเต็มหัวใจ พิจารณาเห็นว่าควรดำเนินการดังต่อไปนี้

๑) การศึกษาธรรมะในหมวดการบำรุงบิคารมดาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ ซึ่งหมายถึงการศึกษาที่เป็นการศึกษาเฉพาะเรื่องการบำรุงบิคารมดาเท่านั้น ด้วยหวังว่าเมื่อมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งแล้ว เมื่อจะพูดจะเขียนก็จะพูดและเขียนได้อย่างลึกซึ้งเช่นกัน ความเข้าใจที่เป็นสัมมาทิฐิถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการทำความดีอื่นๆ ได้ง่าย

๒) จัดกิจกรรมทางศาสนาอย่างเข้มข้น สังเกตเห็นว่าในแต่ละปีวัดต่างๆ สำนักเรียนต่างๆ ทั้งที่เป็นนักธรรมบาลีและปริยัติธรรมสามัญ มีการจัดกิจกรรมรำลึกถึงบูรพาจารย์ คำว่าบูรพาจารย์ถือว่าเป็นบทบาทหน้าที่หนึ่งของบิคารมดา เมื่อจัดกิจกรรมรำลึกถึงครูอาจารย์ก็สามารถเชื่อมโยงไปถึงบิคารมดาได้ด้วย

๓) กิจกรรมส่องเทียน ถือว่าเป็นกิจกรรมหนึ่งที่นิยมทำกันทั่วไปของนักกิจกรรมในเชิงสร้างสรรค์ เพราะเทียนเป็นตัวแทนแห่งความสว่างไสว หากจะเปรียบบิคารมดาก็เหมือนแสงเทียนที่คอยส่องใจให้รูกโพลงอยู่เสมอ กิจกรรมส่องเทียนจะช่วยเสริมสร้างจิตใจให้บันเทิงและกระตือรือร้นทำความดีอยู่เสมอ เมื่อคิดถึงความดีที่ทำก็เป็นเหตุให้อบอุ่นใจและดีใจ เห็นคนอื่นมีสุขก็พลอยสุขใจไปด้วย

^๕ สัมภาษณ์ อาจารย์พระมหาบาง เขมานนุโท, ดร., อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

๔.๓.๒ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวัฒนธรรม

ประเด็นเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่จะมีส่วนช่วยเราใจให้เกิดความกล้าหาญนั้น ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวัฒนธรรมให้ความเห็นไว้ว่า^{๖๖} วัฒนธรรมนับว่าเป็นเครื่องมืออันสำคัญในการปลุกเร้าใจให้เกิดความกล้าหาญที่จะทำความดีได้มากขึ้น สังเกตได้จากคราวที่เราไปชมการแสดงทางวัฒนธรรม ที่เราคิดว่าเป็นวัฒนธรรมของชุมชนเราหรือของประเทศเรา และเราเองก็มีความชื่นชอบในการแสดงนั้น เราจะรู้สึกปลื้มปีติยินดี ขนลุกขนพองตามไปด้วย ความรู้สึกนั้นทำให้เราจินตนาการต่อไปว่าจะรักษาและหวงแหนวัฒนธรรมของเรา รวมทั้งจะส่งเสริมวัฒนธรรมให้แพร่หลายออกไปให้มากยิ่งขึ้นด้วย การรู้สึกอย่างนี้พอเรียกได้ว่าเป็นความกล้ากล้าและกระตือรือร้น ซึ่งตรงกับความหมายหลักที่กล่าวแล้ว สำหรับวิธีการพัฒนาหรือสร้างการปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นนั้นมีอยู่ ๒ วิธีการ คือ

๑) วัฒนธรรมระดับบ้านหรือชุมชนต้องเข้มแข็ง โดยเฉพาะเรื่องที่กำลังคุยกันอยู่ในขณะนี้ นับว่าสำคัญมาก เพราะคนวัยที่เรียกว่าพ่อแม่ นั้นล้วนแต่มีอายุมากแล้ว การทำงานหารายได้ก็ไม่มี ร่างกายอ่อนโรยรา บางคนไม่มีเรี่ยวแรงพอที่จะพยุงตัวลุกเสียดด้วยซ้ำ ดังนั้นวัฒนธรรมเกี่ยวกับการดูแลผู้สูงวัยในชุมชนต้องแข็งแรง จึงจะทำให้สังคมมีความเข้มแข็งจนอยู่รอดปลอดภัยได้ตลอดไป

๒) เป้าระวังวัฒนธรรมกระแสหลักคือวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่เรียกกันว่า โลกาภิวัตน์ไม่ให้ไหลท่วมทับวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือชุมชนให้ล่มสลาย โดยเฉพาะวัฒนธรรมตัวใครตัวมันหรือต่างคนต่างอยู่ คนอื่นก็พอกภัยให้ได้ แต่หากเกิดขึ้นกับพ่อแม่ของครอบครัวใดก็ตาม ถือว่าเป็นเลวร้ายที่ยากจะพรรณนา

๔.๓.๓ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคม

ด้านสังคมก็เป็นส่วนสำคัญอันหนึ่งในการพัฒนาให้บุตรีชาติมีความกล้าหาญ หรือมีความกระตือรือร้นอย่างไม่เหน็ดเหนื่อยที่จะทำดี ด้วยการบำรุงบิดามารดาอย่างเต็มที่และอย่างเต็มใจ ในประเด็นนี้ผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคมให้ความเห็นว่า^{๖๗} ส่วนตัวเรื่องความกระตือรือร้นถือเป็นสิ่งสำคัญมากต่อความสำเร็จของชีวิต เพราะชีวิตที่ดีได้หรืออยู่ดีมีสุขในทุกวันนี้ก็

^{๖๖} สัมภาษณ์ คุณพ่อบุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล, ปราชญ์ชาวบ้านเมืองเก่า, บ้านเลขที่ ๖๔๖ ถนนกลางเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น, ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

^{๖๗} สัมภาษณ์ นายกฤษณวรุณ ไชยนิจ, รองปลัดเทศบาลนครขอนแก่น, นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

ด้วยมีหลักธรรมข้อนี้เป็นตัวขับเคลื่อนชีวิต สามารถตอบได้ว่าการปลูกใจให้กล้าหาญหรือ กระตือรือร้นเป็นหลักการสำคัญในการทำความดีที่คนทำได้ยาก อย่างเช่นการทำดีต่อบิดา มารดา เป็นต้น สำหรับวิธีการพัฒนาหรือสร้างการปลูกใจให้กระตือรือร้นนั้นมีอยู่ ๒ วิธีการ คือ

๑) จัดทำโครงการใจเข้มแข็ง สังคมเข้มแข็ง เป็นโครงการที่เทศบาลนครขอนแก่น ได้ดำเนินการในลักษณะการเยี่ยมชมครอบครัวหรือคนที่มีปัญหา โดยเฉพาะในแหล่งชุมชนแออัด ด้วยการเข้าหา เข้าถึง เป็นที่พึ่งทางจิตใจ เมื่อผ่านโครงการนี้แล้วคนในสังคมแออัดจะมี ใจดีที่เข้มแข็ง นั้นหมายความว่าสังคมของเขาเองและสังคมนรอบข้างก็จะเข้มแข็งไปด้วย

๒) จัดทำโครงการคนขอนแก่นไม่ทอดทิ้งกัน เป็นโครงการที่เทศบาลนครขอนแก่นออกไปซ่อมแซมหรือสร้างบ้านพักใหม่ให้แก่คนยากไร้ ให้มีที่พักเป็นของตนเอง เท่าที่พบเห็นปรากฏว่าจะเป็นบ้านของคนสูงอายุ ซึ่งล้วนแต่เป็นคนอยู่ในฐานะที่เรียกว่าเป็น พ่อเป็นแม่ หรือเป็นปู่ย่าตายายของลูกหลานอีกหลายๆ คน

๔.๔ นำไปปฏิบัติตามได้

แนวทางการพัฒนาให้บุตรธิดารู้จักบำรุงบิดามารดาในขั้นที่สี่ เป็นแนวทางที่เป็น ผลของการดำเนินการตามแนวทาง ๓ ประการข้างต้น หมายความว่าแม้จะมีหลักการหรือ แนวทางดีขนาดไหนก็ตาม แต่หากแนวทางนั้นไม่สามารถนำไปปฏิบัติตามให้เกิดผลได้ แนวทางนั้นก็ไม่ใช่ประโยชน์แต่อย่างใด ในขั้นที่สี่ต่อไปนี้เป็นการแสดงความคิดเห็นของ ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง ๓ ด้าน ที่จะช่วยชี้แนะแนวทางการนำไปปฏิบัติให้เกิดผลสำเร็จ ดังนี้

๔.๔.๑ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนา

ประเด็นเกี่ยวกับการนำไปปฏิบัติได้ถือว่ามีผลสำคัญมาก ก็เพราะตามเหตุผลที่ กล่าวแล้วข้างต้นว่าแม้หลักการหรือแนวทางจะดีขนาดใดก็ตามแต่หากไม่สามารถนำไป ปฏิบัติได้ ก็ไม่มีประโยชน์อันใดจากการมีแนวทางดีๆ อันนั้น จะอย่างไรก็ตามในเรื่อง ดังกล่าวได้มีนักวิชาการหรือผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนา ผู้นำหลักการหรือแนวทางที่คิดว่าดีไปสู่อ การปฏิบัติจนเกิดผลดีมาแล้ว โดยให้ความเห็นว่า^{๑๘} ประเด็นการนำไปปฏิบัติได้ถือว่าเป็นเรื่อง

^{๑๘} สัมภาษณ์ อาจารย์พระครูภาวนาโพธิคุณ, ดร., เจ้าอาวาสวัดโพธิ์โนนทัน, ผู้อำนวยการวิทยาลัย สงฆ์ขอนแก่น มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

ใหญ่และเป็นเรื่องที่สำคัญมาก วัดโพธิ์พิจารณาเห็นข้อนี้ตั้งแต่แรกจึงเน้นการปฏิบัติมากกว่าพูด หลวงปู่พระครูโพธิสารคุณ ท่านจะไม่สอนมาก แต่ท่านจะนำพาปฏิบัติไปเลย หลักการทางปริยัติเรียนกันมามากแล้ว ผลจากการทำอย่างนั้นเป็นที่พอใจของคนทั้งหลาย เพราะผู้ปฏิบัติได้พบเห็นในสิ่งที่ไม่เคยพบเห็นมาก่อน บางอย่างมีความชัดเจนมากกว่าแนวคิดทฤษฎีเสียด้วยซ้ำ เพื่อเป็นการพัฒนาและส่งเสริมแนวทางเกี่ยวกับการนำไปปฏิบัติได้ พิจารณาว่าควรดำเนินการดังนี้

๑) การสังเกตผู้มาปฏิบัติ ข้อนี้นับว่าเป็นวิธีการในระดับต้นๆ เพราะส่วนมากเราจะไม่ค่อยสนใจผู้มาปฏิบัติธรรมกับเรา ในลักษณะสังเกตการณ์หรือพิจารณาอาการและอาการปฏิยาของผู้ปฏิบัติธรรม การสังเกตทำให้เราได้ทราบทั้งข้อดีและข้อด้อย ข้อดีก็เราพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น ส่วนข้อด้อยเราก็ปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น

๒) พบข้อบกพร่องต้องรีบแก้ไข วิธีการนี้ถือว่าเป็นวิธีการเร่งด่วนที่จะต้องทำในทันที เพราะหากรีบแก้ไขแนวทางหรือวิธีการที่บกพร่องนั้นแล้ว เวลานำไปปฏิบัติอีกครั้งผลสำเร็จก็เกิดขึ้นตามมา

๓) ตัดส่วนด้อย ส่งเสริมส่วนสมบูรณ์ ทางวัดโพธิ์ได้ใช้วิธีการนี้ในการพัฒนาทั้งบุคลากรและกิจกรรมต่างๆ ของวัด จนเป็นเหตุให้วัดโพธิ์ดำเนินกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาให้เจริญก้าวหน้ามาจนถึงทุกวันนี้

หากนำแนวทางหรือวิธีการทั้งสามมาใช้กับการพัฒนาให้บุตรธิดาได้รู้จักการบำรู้งบิถามารดา ก็จะทำให้การทำความคิดดังกล่าวประสบผลสำเร็จ ด้วยการสังเกตลูกหลานทั้งเด็กและผู้ใหญ่ว่าเขามีความรู้สึกรู้สึกอย่างไรกับการได้ดูแลบิดามารดา หากพบเห็นข้อบกพร่องอันเกิดจากการปฏิบัตินั้นก็ต้องรีบแก้ไข ด้วยการตัดส่วนบกพร่องและส่งเสริมส่วนที่สมบูรณ์คือ การทำดีที่ถูกหลานทำคืออยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้น วิธีส่งเสริมได้แก่การกล่าวยกย่อง เชิดชู ประกาศในที่สาธารณะให้ทราบโดยทั่วกัน เพียงแค่นี้ก็จะทำให้การนำไปปฏิบัติตามได้บังเกิดผลได้อย่างสมบูรณ์

๔.๔.๒ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวัฒนธรรม

หากพิจารณาเรื่องการนำไปปฏิบัติตามได้ไปมองผ่านวัฒนธรรม จะเห็นว่าวัฒนธรรมก็เป็นส่วนหนึ่งของศาสนา แต่วัฒนธรรมจะมีความอ่อนมากกว่าศาสนา คำว่า อ่อนหมายถึงความอ่อนตัวที่จะนำไปสู่การปฏิบัติตามได้และสัมผัสแต่ละต้องได้มากกว่าหลักการ

ทางศาสนา ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนาให้ความเห็นว่า^{๑๕} ในสมัยที่บริหารสำนักวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้เป็นแม่งานดำเนินการจัดงานประเพณีผูกเสี่ยว ครั้งแรกมีความกังวลเกี่ยวกับความคิดว่าจะนำไปปฏิบัติได้หรือไม่ แม้ว่าการผูกเสี่ยวจะเป็นรูปธรรมก็ตาม แต่สุดท้ายก็สามารถดำเนินการได้ หากนำมาประยุกต์ใช้กับการบำรุงหรือดูแลบิดามารดาสามารถดำเนินการได้ด้วยวิธีการดังนี้

๑) การบำรุงบิดามารดาคือวิถีชีวิตของลูก หมายความว่าชีวิตพ่อแม่คือชีวิตลูก เพราะพ่อแม่เป็นผู้ให้ชีวิตแก่ลูก หรือมองให้ลึกลงไปอีกก็เห็นได้ว่าลูกคือวิญญาณของพ่อแม่ การที่ลูกไม่ดูแลหรือไม่บำรุงบิดามารดาที่เท่ากับทำร้ายวิญญาณของตัวเอง หากจะเปรียบก็เหมือนการผูกเสี่ยว การผูกเสี่ยวคือการผูกจิตวิญญาณของคนอีสานด้วยกัน เพราะคนอีสานมีวิถีแห่งวัฒนธรรมของชีวิตอันเดียวกัน

๒) การบำรุงบิดามารดาคือหน้าที่ของลูก หมายความว่าพ่อแม่เป็นผู้ได้ทำหน้าที่ของความเป็นพ่อแม่มาแล้วอย่างสมบูรณ์ ท่านจึงได้ซื้ออุปพการี ส่วนบุตรธิดาหรือลูกๆ ต้องทำหน้าที่ของตนคือความเป็นลูกให้สมบูรณ์ จึงจะได้ชื่อว่า กตัญญูกตเวที ความจริงเรื่องนี้ถือว่าเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคมมนุษย์ เป็นวัฒนธรรมในเชิงสังคมที่คนในสังคมจะต้องทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ จึงจะมีชีวิตรอดในสังคม

๔.๔.๓ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคม

ประเด็นเกี่ยวกับการนำไปปฏิบัติตามได้ ถือว่าเป็นจุดสำคัญของเรื่อง เพราะสังคมจะเป็นอย่างไรที่อยู่ที่หลักการและแนวคิดที่สามารถนำไปปฏิบัติตามได้ การปฏิบัติตามได้จัดว่าเป็นรูปธรรม โดยพิจารณาจากการกระทำหรือพฤติกรรมที่แต่ละคนแสดงออก หากแสดงออกได้ก็แสดงว่าเขาปฏิบัติตามได้ ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงความรู้ความเข้าใจที่มีอยู่ภายในของคนๆ นั้นด้วย ในประเด็นนี้มีผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคมผู้มีหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขประชาชนให้ความเห็นว่า^{๑๖} ขอบอกเล่าจากประสบการณ์ตนเองก็แล้วกัน เพราะปัจจุบันก็ได้ทำหน้าที่ลูกคือการบำรุงหรือดูแลพ่อแม่ไม่ถึงกับปรนนิบัติ เนื่องจากภาระหน้าที่ของตำรวจจึงไม่สามารถทำหน้าที่ของลูกได้เต็มที่มากนัก ส่วนมากก็จะให้ลูกน้องไปนำสิ่งของที่คิดว่า

^{๑๕} สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์อุดม บัวศรี, อดีตผู้อำนวยการสำนักวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญประจำวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๕.

^{๑๖} สัมภาษณ์ พ.ต.อ.กนิษฐ ดวงหัตถ์, ผู้กำกับการสถานีตำรวจเมืองขอนแก่น, ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๕.

พ่อแม่ท่านได้ มีเวลาจึงจะเดินทางไปเยี่ยมท่าน เขาเป็นว่าเรื่องนี้ในทางสังคมถือว่าสำคัญมาก เพราะในวันข้างหน้าเราก็จะเป็นเหมือนท่านนั่นแหละ หากเราไม่ปฏิบัติให้ลูกหลานเหลนเห็น เขาก็จะทำไม่เป็นหรือหากทำก็ทำไม่ถูก ส่วนวิธีการพัฒนาหรือสร้างให้ลูกหลานเหลนได้มีจิตสำนึกต่อการบำรุงหรือดูแลพ่อแม่ นั่น พ่อเสนอได้ตามความคิดที่มีอยู่ในขณะนี้ดังนี้

๑) ผู้ใหญ่หมายถึงผู้เป็นพ่อแม่ในขณะนี้ต้องทำตัวเป็นแบบอย่าง คือผู้เป็นพ่อแม่ทั้งอายุมากและอายุน้อยต้องทำหน้าที่เพื่อเป็นตัวอย่างที่ดี เคยจำได้ว่า ตัวอย่างดีกว่าคำสอน เพราะตัวอย่างสัมผัสได้ทางสายตา ส่วนคำสอนสัมผัสได้ทางหู ผ่านแล้วผ่านเลย หากไม่ใส่ใจจริงๆ ก็เท่ากับไม่เคยได้ยินมาก่อนเลย

๒) มีกิจกรรมในลักษณะส่งเสริมจิตสำนึก อันที่จริงการทำความคิดไม่ควรปล่อยให้ เป็นเรื่องของโชคชะตาวาสนาหนุนส่ง แต่เป็นเรื่องที่จะต้องลงมือลงแรงอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ในความหมายก็คือเรื่องนี้ไม่ควรธรรมดาเป็นพักๆ แล้วก็หยุดไป แต่เป็นเรื่องที่จะต้อง พยายามทำบ่อยๆ จนเกิดความรู้สึกเป็นเรื่องปกติของชีวิตมนุษย์ทุกคน

ดังนั้นบุตรธิดาที่รู้จักบำรุงบิดามารดา ย่อมเป็นอภิชาตบุตร โดยแท้ย่อมได้รับ อานิสงส์ คือ คุณค่าแต่สิ่งที่ดีๆ สำหรับชีวิตของตนเอง ถือว่าเป็นลูกที่ดี เป็นคนกตัญญูรู้คุณ เป็นบุคคลตัวอย่างแก่คนอื่นได้ อนึ่ง บุตรธิดาบางคน อาจจะนำพานุภาพริษชาติศรัทธาให้มี ศรัทธา ผู้ขาดศีลให้มีศีล ผู้ขาดจาคะให้รู้จักบริจาคและผู้ขาดปัญญา ให้มีสติปัญญา รู้จัก บาบ บุญ คุณ โทษ และรู้จักคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ นอกจากนั้นแล้ว ยังจะต้องมี วิธีการพัฒนาให้รู้จักการบำรุงบิดามารดาในชีวิตประจำวันของตนได้ เช่น สร้างให้ตระหนัก กระตุ้นเตือนให้สำเหนียก ปลูกฝังให้อยู่ในใจ และนำไปปฏิบัติตามได้ เพื่อการเป็นลูกที่ดีของ ท่านทั้งในปัจจุบันและในอนาคตอย่างภาคภูมิใจในความเป็นคนดีของตนเอง

สำหรับแนวทางการนำไปพัฒนาจิตใจบุตรธิดา เพื่อนำสู่การปฏิบัติจริง ต้องอาศัย ความรัก ความอบอุ่น ความสามัคคีในครอบครัว ให้ความร่วมมือร่วมใจ อบรมสั่งสอนบุตร ธิดา ให้รู้จักใส่ใจ ให้ความสำคัญกับบุคคลที่มีอุปการคุณต่อตน ไม่เฉพาะแต่กับบิดามารดา เท่านั้น แต่ให้กตัญญูกตเวทิตา ต่อทุกคน ทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับตนเอง สอนให้รู้จัก หน้าที่ของตนที่จะต้องปฏิบัติต่อผู้คนที่เกี่ยวข้องกับตนตามหลักทศ ๖ ดังที่ได้กล่าว มาแล้วในบทที่ ๑ และใส่ใจที่จะปฏิบัติหน้าที่นั้น ให้สมบูรณ์ในทุกบทบาทที่ตนเข้าไป เกี่ยวข้องด้วย รับผิดชอบต่อหน้าที่นั้นๆ ที่พึงปฏิบัติต่อคนรอบข้าง เมื่อทุกคนต่างทำหน้าที่ใน

ส่วนของตน คุณความดีที่ทำก็จะเกื้อกูลให้คุณธรรมข้ออื่นๆเกิดขึ้นตามมา รวมถึงความเป็นคนกตัญญูรู้คุณด้วย

๔.๕ สรุป

จากการศึกษาในบทที่ ๔ เรื่องแนวทางการพัฒนาให้บุตรธิดาบำรุงบิดามารดาในชีวิตประจำวัน ผลการศึกษาพบว่า หากบุตรธิดาไม่ได้สนใจต่อการบำรุงบิดามารดาตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่แสดงไว้แล้วนั้น เขาย่อมจะประสบกับปัญหาต่างๆ ในชีวิตเป็นอย่างยิ่ง จนกระทั่งเกิดเป็นโทษหรือผลกระทบทั้งต่อตัวเขาเองและสังคมคนที่อยู่แวดล้อมในครอบครัว ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องกับบุตรธิดาคานั้น กล่าวคือ เขาพึงได้รับโทษอันเกิดจากความเป็นบุตรกตัญญูของคนในชาตินี้ เช่น เสื่อมยศ หมดคนศรัทธา คนดูถูกเหยียดหยามว่าเป็นลูกเนรคุณบ้าง ลูกอกตัญญูบ้าง ลูกทรพีบ้าง สังคมก็ประณามให้ได้รับความละอายในหมู่ของบัณฑิตและสัตบุรุษ เป็นคนไม่ดี ขาดศักดิ์ศรีของอภิชาตบุตร แม้ในชาติหน้า ก็จะต้องตายไปตกนรกโลกันต์เท่ากาลนาน หากแม้ทำอนันตริยกรรมแก่บุพการีไซ้ไร ก็บาปหนักถึงห้ามสวรรค์และนิพพานเลยทีเดียว

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์การบำรุงบิดามารดาตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์สำคัญในการศึกษาวิจัย ๓ ประการ ได้แก่ (๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องการบำรุงบิดามารดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่สัมพันธ์กับการบำรุงบิดามารดา และ (๓) เพื่อหาแนวทางในการที่จะพัฒนาจิตใจบุตรธิดาต่อการบำรุงบิดามารดา ซึ่งการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) แบบเชิงวิเคราะห์ โดยศึกษาค้นคว้าทางเอกสาร (Documentary investigation) สรุปผลการศึกษาวิจัยได้ดังต่อไปนี้

แนวคิดเรื่องการบำรุงบิดามารดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ความสำคัญของการบำรุงบิดามารดามีกล่าวถึงทั้งในพระไตรปิฎกและในทัศนะของนักคิดนักเขียนร่วมสมัย ด้วยพระพุทธเจ้าทรงยกให้บิดามารดา มีความสำคัญในแง่ของบุคคลที่หาได้ยากยิ่งในโลกที่คอยปกป้องรักษาคุ้มครองบุตรธิดาอย่างที่ใครๆ ในโลกนี้ จะทำได้ เช่น ท่านมีเมตตารักลูกเท่าชีวิตยอมพลีชีพเพื่อลูกๆ ได้ ขณะเดียวกันก็เสียสละทุ่มเททั้งร่างกายและแรงใจให้แก่บุตรธิดา ให้สามารถมีชีวิตอยู่รอดปลอดภัยได้โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า

ในมงคลสูตร ได้กล่าวถึงสิ่งที่เป็นมงคล หนึ่งในบรรดามงคลทั้งปวงนั้น ได้กล่าวถึง “มาตาศิลป์ภูฐาน” แปลว่า การบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดา ทั้งนี้ เมื่อมารดาและบิดาผู้อนุเคราะห์แก่บุตร ท่านเรียกว่า พรหม บุรพาจารย์ และอาหุเนยบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ บุตรผู้เป็นบัณฑิตพึงนอบน้อม พึง สักการะท่านด้วยข้าว น้ำ ฟ้านุ่งห่ม ที่นอน ที่นั่ง อบกาย ให้อาบน้ำและชำระเท้า เพราะเหตุที่บุตรผู้เป็นบัณฑิตได้บำรุงบำเรอในมารดาและบิดา บัณฑิตทั้งหลายย่อม สรรเสริญเขา ครั้นเขาละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกสวรรค์

หลักธรรมที่สัมพันธ์กับการบำรุงบิดามารดา

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมการเป็นคนดีของบุตรธิดาในการบำรุงดูแลเอาใจใส่ต่อบิดามารดานั้น มีหลายประการได้แก่ กตัญญูกตเวทิตา คือ รู้คุณและรู้จักตอบแทนคุณ ข้อนี้ เป็นการปลูกฝังความรักความเข้าใจให้บุตรธิดาสำนึกในพระคุณของบุพการีที่เคยเลี้ยงดูตนมาก่อน, คารวะ คือ ความเคารพอ่อนน้อม ข้อนี้ ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดารู้จักอ่อนน้อม ถ่อมตนประพฤตินั้นเป็นผู้ที่วางนอนสอนง่ายไม่หัวดื้อหรือขาดเหตุผล, หลักทศ ๖ คือ ความสัมพันธ์ทางสังคม ข้อนี้ ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดารู้จักการทำหน้าที่ของลูกที่ดีตามหลักทศ ๖ ว่าควรปฏิบัติตนเช่นใดจึงจะเรียกว่า เป็นคนกตัญญูรู้คุณคน, สาราณียธรรม คือ หลักการอยู่ร่วมกัน ข้อนี้ ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดาตระหนักถึงการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันกับบุคคลอื่น คือ รู้จักปรับตัวให้เข้ากับบริบทต่างๆอย่างเหมาะสมแก่ฐานะของตน, ฌราวาสธรรม คือ หลักการครองชีวิต ข้อนี้ ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดาเห็นคุณค่าความสำคัญของหลักการครองเรือนว่าคฤหัสถ์มีจริยธรรมอย่างไร, สังคหะวัตถุ คือ หลักการสงเคราะห์ ข้อนี้ ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดารู้จักแบ่งปันวัตถุสิ่งของและน้ำใจต่อกัน อีกทั้งการคบหาเพื่อนดีและการใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมแก่ฐานะ, พรหมวิหารธรรม ข้อนี้ ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดารู้จักหลักการสำคัญที่จะดำรงตนเหมือนผู้ประเสริฐ เช่น ให้รู้จักรักใคร่สงสารคนอื่น นอกจากนี้บุตรธิดาพึงมีหลักปฏิบัติตนที่หลีกเลี่ยงจากธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการการบำรุงบิดามารดาต่างๆ กล่าวคือ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม เช่น อบายมุขมีการเล่นการพนัน เป็นต้น, ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความชั่ว เช่น ความโลภอยากได้เกินเหตุผลของความเป็นจริง, ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความลำเอียง, ธรรมที่เป็นเหตุแห่งการลบหลู่คุณบิดามารดา เช่น การพูดดูถูกเหยียดหยามหรือพูดไม่ให้เกิดดีต่อบิดามารดา, และธรรมที่เป็นเหตุแห่งความประมาทไม่บำรุงบิดามารดา เช่น ไม่รู้จักบำรุงท่านด้วยวัตถุสิ่งของ ไม่รู้จักให้กำลังใจ

โทษของการไม่บำรุงบิดามารดา

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า หากบุตรธิดาไม่ได้สนใจต่อการบำรุงบิดามารดาตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่แสดงไว้แล้วนั้น ย่อมจะประสบกับปัญหาต่างๆ ในชีวิตเป็นอย่างยิ่ง จนกระทั่งเกิดเป็นโทษหรือผลกระทบทั้งต่อตัวเองและสังคม ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องกับบุตรธิดานั้น กล่าวคือ เขาพึงได้รับโทษอันเกิดจากความเป็นบุตรอกตัญญูของตนในชาตินี้ เช่น เสื่อมยศ เสื่อมศรัทธา สังคมดูถูกเหยียดหยามว่าเป็นลูกเนรคุณ ลูกอกตัญญู ลูกทพธิ

ประณามให้ได้รับความละอายในหมู่ของบัณฑิตและสัตบุรุษ ว่าเป็นคนไม่ดี ขาดศักดิ์ศรีของ
 อภิชาตบุตร แม้ในชาติหน้า ก็จะต้องตายไปตกนรกโลกันต์เท่ากาลนาน หากแม้ทำ
 อนันตริยกรรมแก่บุพการี ก็จะไม่บาปหนักถึงห้ามสวรรค์และนิพพานเลยทีเดียว

คุณ(อานิสงส์)ของการบำรุงบิดามารดา

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า บุตรธิดาที่รู้จักบำรุงบิดามารดา ย่อมเป็นอภิชาตบุตรโดย
 แท้ย่อมได้รับอานิสงส์ คือ คุณค่าแต่สิ่งที่ดีๆ สำหรับชีวิตของตนเอง บุตรธิดาที่ดึกดำตัญญู
 รู้คุณ เป็นบุคคลตัวอย่างแก่คนอื่นได้ บุตรธิดาบางคน อาจจะทำบุญพาราผู้ขาดศรัทธาให้มี
 ศรัทธา ผู้ขาดศรัทธาให้มีศรัทธา ผู้ขาดสติให้มีสติ ผู้ขาดปัญญา ให้มีสติปัญญา รู้จัก บำป
 บุญ คุณ โทษ และรู้จักคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อานิสงส์ของการบำรุงบิดา
 มารดา มี ดังนี้ คือ ทำให้มีความอดทน ทำให้เป็นคนมีสติรอบคอบ ทำให้เป็นคนมีเหตุผล
 ทำให้พ้นทุกข์ ทำให้พ้นภัยได้ ทำให้ได้ลาภโดยง่าย ทำให้แคล้วคลาดภัยในยามคับขัน ทำ
 ให้เทวดาลงมาพิทักษ์รักษา ทำให้ได้รับการยกย่องสรรเสริญ ทำให้มีความเจริญก้าวหน้า ถ้า
 มีลูกก็จะได้ลูกที่ดี ทำให้มีความสุข ทำให้เป็นตัวอย่างอันดีแก่นุชนรุ่นหลัง

แนวทางพัฒนาให้บุตรธิดาบำรุงบิดามารดาในชีวิตประจำวัน

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ครอบครัวเป็นหน่วยย่อยที่เล็กที่สุดในสังคม อาศัยอยู่
 ร่วมกันมีความสัมพันธ์ทางสายเลือดหรือโดยการแต่งงาน มีความผูกพันกันทางอารมณ์และ
 จิตใจ เป็นหน่วยย่อยของสังคมที่มีความคงทนที่สุด เป็นสถาบันที่สำคัญในการกำหนด
 พฤติกรรมของมนุษย์ และเป็นสถาบันที่จะสร้างสมาชิกใหม่ให้กับสังคม ในรูปของเด็กเกิด
 ใหม่และอบรมให้เด็กเหล่านั้นเข้ากับสังคมได้ ดังนั้น การที่จะพัฒนาบุตรธิดาให้ทำหน้าที่
 ของบุตรธิดาที่ดีรู้จักบิดามารดาและตอบแทนคุณบิดามารดา ผ่านหลักธรรมในทาง
 พระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวข้องที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงควรเริ่มจากสถาบันแรกของ
 มนุษย์ซึ่งก็คือสถาบันครอบครัวนี้เอง บิดามารดาเป็นครูคนแรกที่จะปลูกฝังคุณงามความดี
 ปลูกหลักธรรมทั้งหลายลงไปในชีวิตจิตใจของบุตรธิดา สร้างจิตสำนึกให้บุตรธิดาตระหนักในคุณ
 ความดีที่ควรปฏิบัติ คือให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างประจักษ์ชัดแจ้งในหน้าที่ของบุตรธิดา
 ที่ดี ด้วยวิธีการต่างๆ ทั้งการอบรมตักเตือนด้วยวาจา และการปฏิบัติตัวเป็นบุตรธิดาที่ดีให้บุตร
 ธิดาได้เห็น เป็นการสอนด้วยการทำตัวอย่างที่ดีให้ดู กระตุ้นเตือนให้บุตรธิดาสำนึกใน
 หน้าที่การเป็นบุตรธิดาที่ดี สอนให้เอาใจใส่ในหน้าที่อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง นำพาให้บุตร

ธิดาปฏิบัติให้เป็นประจำทุกวัน เมื่อคุณงามความดี ธรรมดีหยั่งรากลึกกลงไปในจิตใจของ บุตรธิดาแล้ว บุตรธิดาก็จะทำหน้าที่ต่อบิดามารดาได้โดยสมบูรณ์เป็นส่วนหนึ่งใน ชีวิตประจำวันได้โดยง่าย

๕.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ในการทำวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

- ๑) ศึกษาผลกระทบที่บุตรธิดาได้รับจากการไม่บำรุงบิดามารดาที่ปรากฏในนิทาน ชาดกกับในนิทานธรรมบท
- ๒) ศึกษาคุณ(อานิสงส์)ที่บุตรธิดาพึงได้รับจากการเอาใจใส่บำรุงดูแลบิดามารดา ที่ปรากฏในทัศนะนักเขียนร่วมสมัยกับปรัชญาขงจื้อ
  - ๓) ศึกษาหลักคตัญญูกตเวทิตาที่ปรากฏในนิทานธรรมบทกับในนิทานชาดก
  - ๔) ศึกษาปัญหาที่เกิดจากการที่บุตรธิดาไม่บำรุงบิดามารดาในปัจจุบันที่ส่งผล กระทบต่อการที่ผู้สูงวัยถูกทอดทิ้งในจังหวัดกาฬสินธุ์

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. คุณแม่ของลูก. กรุงเทพมหานคร : ชัดเชตมีเดีย, ๒๕๔๑.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์ และทวี ผลสมภพ. หลักพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑.

ทวี บุญเกตุ. พ่อสอนลูก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรุงธน, ๒๕๒๔.

ปัญญานันท์ทิกขุ. แม่ที่แท้คือพระธรรม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

_____. กัตถัญญกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา. ที่

ระลึกเนื่องในวโรกาสที่ท่านเจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์ (หลวงปู่ปัญญานันท์ทิกขุ) เจริญชนมาปีที่ ๘๒ วันที่ ๑๑ พ.ค. ๒๕๓๘, ๒๕๓๘.

พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช). หน้าทีของคน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง,

๒๕๓๘.

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันท์ทิกขุ). กัตถัญญกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระเทพเวที (ปยุตฺ ฺปยุตฺโต). กระจกธรรมเพื่อชีวิตและสังคม. กรุงเทพมหานคร : กองทุน
วุดิธรรม, ๒๕๓๔.

พระเทพดิลก (ระแบบ วิฑูญาโณ). เราเป็นใคร เป็นอะไร. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร :
พรสิวกการพิมพ์, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ธรรมนุญชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒.

_____. ธรรมกับการพัฒนาชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม,
๒๕๔๓.

_____. พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. ธรรมนุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖๐.
กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๓๘.

_____. การพัฒนาจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.

_____. คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖.

พระมหาวิฑูชัย วชิรเมธี (ว. วชิรเมธี). เราชักแม่. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การ
พิมพ์, ๒๕๔๗.

_____. ที่สุดแห่งความดี. กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๔๗.

พระมหาอุดม สารเมธี. กัตถุญกตเวทิตา การรู้จักตอบแทนคุณ. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๔๘.

พระราชวิจิตรปฏิภาณ (สุนทร ญาณสุนทรโร). คนดีที่ต้องปิดทอง. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๑.

พระราชวรมนี (ประยูตฺ ฺปยุตฺโต). คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่
กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พุทธทาสภิกขุ. เยาวชนกับศีลธรรม. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๗.

_____. ชุมชุมข้อคิดอิสระ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๘.

_____. ศีลธรรมกับมนุษยโลก. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๕.

_____. “คนกับความคิด”, ในสังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับพระพุทธานุภาพกับสังคมไทย
ฉบับพิเศษ ๔. พระนคร : โรงพิมพ์ศิวกพร, ๒๕๐๕.

_____. พุทธจริยา. กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕.

- _____ . **บรมธรรมภาคปลาย**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕.
- ยนต์ ชุ่มจิต. **ปัญหาของสังคม**. กรุงเทพมหานคร : แพรววิทยา, ๒๕๒๖.
- ยศ สันตสมบัติ. **มนุษย์กับวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.
- วิทย์ วิศทเวทย์. **จริยศาสตร์เบื้องต้นมนุษย์กับปัญหาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๒.
- ศิริวรรณ ศิริบุญ. **ข้อเท็จจริงและทัศนคติเกี่ยวกับการเลี้ยงดูและการดูแลผู้สูงอายุของคนหนุ่มสาวไทย**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- สงวน สุทธิเลิศอรุณ. **พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน**. กรุงเทพมหานคร : อัยราพิพัฒน์, ๒๕๔๓.
- สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถระ). มงคลในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘.
- สมภพ ชีวรัฐพัฒน์. **มงคลกับคุณภาพชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : นานาสีงพิมพ์, ๒๕๔๐.
- เสฐียร โกเศศ. (พระยาอนุমানราชชน). **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจ.เอ็น.ที., ๒๕๓๑.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธจริยวัตร**. นนทบุรี : สำนักพิมพ์ช่อมะไฟ, ๒๕๓๑.
- สุพัตรา สุภาพ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖.
- _____ . **ปัญหาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕.
- แสง จันทร์งาม. **ศาสนศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๑.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. **วิถีชีวิตสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

- สมคิด เหลาฉลาด. “ความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เขตกรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒.

- ปนัดดา จันผ่อง. “การรับรู้บทบาทการเป็นบิดาของนักศึกษาชายระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ
ชั้นสูง จังหวัดนครสวรรค์”. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขา
อนามัยครอบครัว. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.
- พระมหาทวีป กตปุญโญ (หนูด้วง). “ศึกษาวิเคราะห์งานปลูกฝังจริยธรรมของปัญญานันท
ภิกขุที่เกี่ยวกับเยาวชนและผู้อยู่ในมัชฌิมวัย”. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘.
- พระมหาภูณต จันทรจิต. “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”. วิทยานิพนธ์อักษร
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจริยศาสตร์ศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล,
๒๕๔๑.
- พระมหาบุญเพียร ปุญญวิริโย (แก้ววงษ์น้อย). “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมใน
สถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระมหาสุชิน สุชีโว (สมบุญสุข). “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องหลักการสงเคราะห์ญาติใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขา
พระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๖.
- พูนทรัพย์ ขุนชิต. “ศึกษาหลักจริยธรรมด้านกตัญญูกตเวทีของบุตรและธิดาจะต้องปฏิบัติต่อ
มารดาบิดา : ศึกษาเฉพาะกรณีนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนราช
วินิตบางแคปานจ้ำ กรุงเทพมหานคร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- อำนวยการ จันเงิน. การพัฒนาความกตัญญูกตเวทีตามแนวความคิดของพระพุทธวรญาณ
(ทองฮ้อย กิตติทินุ โน). วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

(๓) ผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์ :

ก) นักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิ

สัมภาษณ์ อาจารย์พระครูภาวนาโพธิคุณ. เจ้าอาวาสวัดโพธิ์โนนทัน, ผู้อำนวยการวิทยาลัย
สงฆ์ขอนแก่น มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น,
๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

สัมภาษณ์ อาจารย์พระมหาบาง เขมานนุโท. อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น. วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมภาณี ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดธาตุ (พระอารามหลวง). ผู้ช่วยอธิการบดี
ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, วันที่
๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์อุคม บัวศรี. อดีตผู้อำนวยการสำนักวัฒนธรรมมหาวิทยาลัย
ขอนแก่น. อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น. ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

สัมภาษณ์ นายกฤษณวรุณ ไชยนิจ. รองปลัดเทศบาลนครขอนแก่น. นิสิตปริญญาเอก
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น. ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

สัมภาษณ์ นายประดิษฐ์ ดีเลิศ. อดีตนักสังคมสงเคราะห์จังหวัดขอนแก่น. นิสิตปริญญาเอก
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
ขอนแก่น. วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชอบ ดิสวน โลก. อดีตผู้อำนวยการสำนักวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยขอนแก่น. อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

สัมภาษณ์ อาจารย์ทรงวิทย์ พิมพ์กรรม. ผู้อำนวยการสำนักวัฒนธรรมและอาจารย์ประจำคณะ
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, วันที่ ๒๕ มีนาคม
๒๕๕๕.

สัมภาษณ์ คุณพ่อบุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล. ปราชญ์ชาวบ้านเมืองเก่า. ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

ข) ผู้มีประสบการณ์ในการบำรุงบิดามารดา

สัมภาษณ์ อาจารย์ พระมหานิพนธ์ มหาธมฺมรุกฺขิโต ปธ.๘, พธ.ม., อาจารย์ประจำสาขาวิชา
พระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น,
วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

สัมภาษณ์ นายนิยม ราชสีเมือง. ผู้นำชุมชนเมืองเก่า, วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

สัมภาษณ์ พ.ต.อ.คณิต ดวงหัตถ์. ผู้กำกับการสถานีตำรวจเมืองขอนแก่น. ๒๕ มีนาคม
๒๕๕๕.

สัมภาษณ์ นายกฤษณวรุณ ไชยนิจ. รองปลัดเทศบาลนครขอนแก่น. นิสิตปริญญาเอก
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
ขอนแก่น. ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๕.

ภาคผนวก

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง

ศึกษาวิเคราะห์การบำรุงบิดามารดาตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

ชื่อ – สกุลผู้สัมภาษณ์.....วัน เดือน ปี ที่สัมภาษณ์.....

เวลา..... สถานที่ที่สัมภาษณ์.....

สถานภาพทั่วไปของผู้ถูกสัมภาษณ์

ชื่อ-สกุล.....เพศ.....อายุ.....ปี

ศาสนา.....ระดับการศึกษา.....อาชีพ.....

ประเภทของครอบครัวของผู้ถูกสัมภาษณ์ (ทำเครื่องหมาย ✓ ในช่อง)

ครอบครัวเดี่ยว หรือครอบครัวพื้นฐาน (Nuclear or Elementary Family) หรือครอบครัวเบื้องต้น ประกอบด้วย 2 Generation คือ บิดามารดา และบุตรธิดา ที่อาศัยอยู่ภายใต้ชายคาเดียวกัน

ครอบครัวขยาย (Extended or Joint Family) ประกอบด้วยสมาชิก 3 ระดับ คือ บิดามารดา บุตรธิดา และ ปู่ ย่า ตา ยาย ที่อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน

บทสัมภาษณ์

ทิส ๖ กล่าวถึงบุคคลประเภทต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ คุณทิสที่อยู่รอบตัวจัดเป็น ๖ ทิส ดังนี้

๑. ปุรัตติมทิส ทิสเบื้องหน้า ได้แก่ บิดา มารดา
๒. ทักขิมทิสทิสเบื้องขวา ได้แก่ ครูอาจารย์
๓. ปัจฉิมทิส ทิสเบื้องหลัง ได้แก่ สามิภรรยา
๔. อุตตรทิส ทิสเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหาย
๕. อุปริมทิส ทิสเบื้องบน ได้แก่ พระสงฆ์ สมณพราหมณ์
๖. เภฏฐิมทิส ทิสเบื้องล่าง ได้แก่ ลูกจ้างกับนายจ้าง

ในที่นี้จักกล่าวถึงเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยกล่าวคือ ปุรัตติมทิส ทิสเบื้องหน้า ได้แก่ บิดา มารดา

มารดาบิดาอนุเคราะห์บุตรธิดา ดังนี้

บุตรธิดาพึงบำรุงมารดาบิดา ดังนี้

- ๑. ห้ามปรามจากความชั่ว
- ๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- ๔. หากครองที่สมควรให้
- ๕. มอบทรัพย์สมบัติไว้ในโอกาสอันสมควร

- ๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
- ๒. ช่วยทำกิจของท่าน
- ๓. ดำรงวงศ์สกุล
- ๔. ปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
- ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

ประเด็นที่สัมภาษณ์ ;

ข้อที่ ๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ

๑.๑ ท่านได้ตอบแทนบุญคุณบิดามารดาของท่านอย่างไร

.....

.....

.....

๑.๒ นอกเหนือจากข้อ ๑.๑ ท่านคิดว่าบุตรธิดาควรดูแลเลี้ยงดูตอบแทนบุญคุณบิดามารดาอย่างไรบ้าง.....

.....

.....

.....

ข้อที่ ๒. ช่วยทำกิจของท่าน

๒.๑ ท่านได้ช่วยทำกิจของบิดามารดาของท่านอย่างไรบ้าง.....

.....

.....

.....

๒.๒ นอกเหนือจากข้อ ๒.๑ ท่านคิดว่า บุตรธิดาควรช่วยทำกิจของบิดามารดาของตนอย่างไรบ้าง.....

.....

.....

.....

ข้อที่ ๓. ดำรงวงศ์สกุล

๓.๑ ท่านปฏิบัติอย่างไร เพื่อดำรงวงศ์สกุลของท่าน.....

.....
.....
.....

๓.๒ นอกเหนือจากข้อ ๓.๑ ท่านคิดว่าบุตรธิดาควรปฏิบัติตนอย่างไรบ้างเพื่อดำรงวงศ์สกุลของตน.....

.....
.....
.....

ข้อที่ ๔. ปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท

๔.๑ ท่านปฏิบัติตนอย่างไรบ้างในฐานะทายาทของวงศ์สกุลของบิดามารดา.....

.....
.....
.....

๔.๒ นอกเหนือจากข้อ ๔.๑ ท่านคิดว่าบุตรธิดาควรปฏิบัติตนอย่างไรบ้าง เพื่อให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทแห่งวงศ์สกุลของตน.....

.....
.....
.....

ข้อที่ ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน ท่านคิดว่าบุตรธิดาควรทำหน้าที่ต่อบิดามารดาอย่างไรบ้างจึงได้ชื่อว่าทำบุญอุทิศให้ท่านเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว

.....
.....
.....
.....

การพัฒนาจิตใจบุตรธิดาต่อหน้าที่ที่บุตรธิดาพึงบำรงบิดามารดา

๑) ในทัศนะของท่านทำอย่างไรให้บุตรธิดาตระหนักในการบำรงบิดามารดา .....

๒) ในทัศนะของท่านการกระตุ้นเตือนให้บุตรธิดาสำนึกในการบำรงดูแลบิดามารดาทำ
ได้อย่างไร

๓) ในทัศนะของท่านการปลูกฝังหน้าที่บุตรธิดาที่ดีที่พึงปฏิบัติต่อบิดามารดาจะทำอย่างไร..

๔) ในทัศนะของท่านทำอย่างไรจะสามารถนำหน้าที่ที่บุตรธิดาพึงบำรงบิดามารดาไปปฏิบัติ
ได้จริงในชีวิตประจำวัน.....

นางนัยนา นามเข็ม

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

สถานที่สัมภาษณ์ บ้าน.....ตำบล.....

อำเภอ.....จังหวัด.....

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.๒๕๕๕. เวลา.....น.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	: นางนัยนา นามเข็ม
เกิด	: ๕ กรกฎาคม ๒๕๑๑
สถานที่เกิด	: จังหวัดกาฬสินธุ์
การศึกษา	: บธ.บ. (การบัญชี) มหาวิทยาลัยรามคำแหง ๒๕๓๖
ประสบการณ์การทำงาน	: ๒๕๓๗ - ๒๕๓๙ นักวิชาการตรวจสอบบัญชี, สำนักงานตรวจบัญชีสหกรณ์สกลนคร
	๒๕๓๙ - ๒๕๔๐ พนักงานการเงิน ๔ ธ.ก.ส.สาขากุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์
	๒๕๔๐ - ๒๕๔๑ พนักงานการเงิน ๔ ธ.ก.ส.สาขามลฑลไชย จังหวัดกาฬสินธุ์
	๒๕๔๑ - ๒๕๔๒ พนักงานการเงิน ๕ ธ.ก.ส.สาขามลฑลไชย จังหวัดกาฬสินธุ์
	๒๕๔๒ - ๒๕๔๔ พนักงานการเงิน ๖ ธ.ก.ส.สาขาหนองกุงศรี จังหวัดกาฬสินธุ์
	๒๕๔๔ - ๒๕๕๑ พนักงานการเงิน ๗ ธ.ก.ส.สาขาหนองกุงศรี จังหวัดกาฬสินธุ์
	๒๕๕๑ - ๒๕๕๒ พนักงานการเงิน ๗ ธ.ก.ส.สาขากาฬสินธุ์ จังหวัดกาฬสินธุ์
	๒๕๕๒ - ๒๕๕๔ พนักงานธุรการ ๗ สำนักงาน ธ.ก.ส.จังหวัดมุกดาหาร
	๒๕๕๔ - ปัจจุบัน พนักงานธุรการ ๗ ธ.ก.ส.สาขาคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์
ปีที่เข้าศึกษา	: ปี ๒๕๕๐
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: ปี ๒๕๕๔
ที่อยู่ปัจจุบัน	: ๕๕ ถนนโสมพะมิตร ต.กาฬสินธุ์ อ.เมือง จ.กาฬสินธุ์ ๔๖๐๐๐